

Нацыянальны інстытут адукацыі

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

ФАКУЛЬТАТЫЎНЫЯ ЗАНЯТКІ

В. У. Праскаловіч, В. В. Кушнярэвіч

ВЫКАЖЫСЯ, КАБ Я ЦЯБЕ ЁБАЧЫЎ! (Мастацтва вусных выказванняў)

9 КЛАС

ISBN 978-985-6941-74-3

9 789856 941743

Дапаможнік для настаўнікаў

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ІНСТЫТУТ АДУКАЦЫІ

Беларуская літаратура
Факультатыўныя заняткі

В. У. ПРАСКАЛОВІЧ
В. В. КУШНЯРЭВІЧ

ВЫКАЖЫСЯ, КАБ Я ЦЯБЕ ЎБАЧЫЎ!
(Мастацтва вусных выказванняў)

9 клас

*Дапаможнік для настаўнікаў
агульнаадукацыйных устаноў
з беларускай і рускай мовамі навучання*

*Рэкамендавана
Навукова-метадычнай установай
«Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь*

Мінск
«Літаратура і Мастацтва»
2010

УДК 373.5.016:821.161.3.09
ББК 74.268.3(4Бел)
П70

Серыя заснавана ў 2010 г.

П70 Праскаловіч, В. У.
Выкажыся, каб я цябе ўбачыў! : *(Мастацтва вусных выказванняў)* : 9-ы кл. : дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / В. У. Праскаловіч, В. В. Кушнярэвіч. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010. — 88 с. — (Беларуская літаратура. Факультатыўныя заняткі).
ISBN 978-985-6941-74-3.

УДК 373.5.016:821.161.3.09
ББК 74.268.3(4Бел)

ISBN 978-985-6941-74-3

© Нацыянальны інстытут
адукацыі, 2010
© Афармленне. РВУ «Літаратура
і Мастацтва», 2010

ВУЧЭБНАЯ ПРАГРАМА ФАКУЛЬТАТЫЎНЫХ ЗАНЯТКАЎ

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

У адпаведнасці з сучаснай адукацыйнай парадыгмай перасэнсоўваецца погляд настаўніка на ролю вучня ў працэсе літаратурнай адукацыі: з аб'екта навучання, калі тэма, праблема, ідэя, аўтарская пазіцыя разглядаліся на ўроках як нешта знешняе, адасобленае ад рэцыпіента (успрымальніка), школьнік ператварыўся ў суб'ект, калі істотнымі, дамінантнымі становяцца яго асобныя ўяўленні і веды: «я і мае адносіны да героя», «мой погляд на праблему», «маё разуменне ідэі», «мая пазіцыя і пазіцыя аўтара» і інш. Пры такім падыходзе адбываецца актыўнае ўключэнне вучня ў працэс мастацкай камунікацыі. На аснове мастацкай камунікацыі ўзнікае рэальнае ўздзеянне літаратурнага твора на асобу рэцыпіента, на яго густы і ідэалы, а праз іх — на яго паводзіны і дзейнасць.

Актуальнай у сувязі з гэтым з'яўляецца рэалізацыя ў межах выкладання факультатыўнага курса «Выкажыся, каб я цябе ўбачыў! (Мастацтва вусных выказванняў)» *дзеяснага падыходу да навучання*, што праяўляецца, па-першае, у адборы дзейсна арыентаванага зместу матэрыялу; па-другое, у выкарыстанні актыўных формаў і метадаў навучання — навучанне спосабам дзеянняў праз саму дзейнасць.

Такім чынам, перш за ўсё прапанаваны факультатыўны курс арыентаваны на выпрацоўку спосабаў дзейнасці і фарміраванне вопыту творчай працы і мае на мэце развіццё пазнавальных інтэрэсаў, індывідуальных маўленчых і інтэлектуальных здольнасцей вучняў на аснове выкарыстання дзейсных формаў авалодання майстэрствам вусных выказванняў.

Вуснае выказванне вучняў павінна адпавядаць наступным камунікатыўным якасцям маўлення: правільнасць, чысціна, фактычная і тэрміналагічная дакладнасць, лагічнасць, яснасць, дарэчнасць, выразнасць і эмацыянальнасць. У працэсе публічнага выступлення асабліваю значнасць набывае індывідуальнасць прамойцы — яго выканальніцкія здольнасці, валоданне нормаў літаратурнага вымаўлення, багацце слоўнікавага запасу, а таксама змястоўнасць выказвання. Слухач жа авалодвае асноўнымі спосабамі слухання (рэфлексійнае — нерэфлексійнае — эмпатыйнае), уменнем асэнсоўваць і ацэньваць пачутае, удзельнічаць у абмеркаваннях і дыскусіях.

Навучанне мастацтву вуснага слова, выказвання павінна быць планамерным, сістэмным, узыходзіць па ступенях цяжасці ад элементарнага, простага да больш складанага. «Практыкаванні, прапануемыя для развіцця маўленчых здольнасцей, павінны быць не механічным аб'яднаннем, а дынамічнай сістэмай варыятыўных задач, створанай па канвеерным тыпе (ад простага да складанага, ад часткова прадуктыўнага да прадуктыўнага, ад аналітычнага да эўрыстычнага і г. д.), якія забяспечваюць індывідуальны кампанент зместу адукацыі, права выбару і тым самым — актыўнае індывідуальнае развіццё асобы вучня» (М. Г. Яленскі).

Прапанаваная вучэбная праграма факультатыўнага курса для IX класа распрацавана ў адпаведнасці з актуальнымі задачамі ўдасканалення літаратурнай адукацыі, Канцэпцыйнай моўнага і літаратурнага навучання ў агульнаадукацыйных установах, адукацыйным стандартам вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура» і суадносіцца з вучэбнай праграмай па беларускай літаратуры.

Акрамя таго, дадзены факультатыўны курс забяспечвае поліаспектнае вывучэнне камунікатыўных працэсаў на аснове шэрага сумежных дысцыплін і акумулянае веды з такіх галін філалогіі, як стылістыка, культура маўлення, тэорыя літаратуры, гісторыя літаратуры, а таксама элементы курса актёрскага і аратарскага майстэрства, што прадухіляе перагружанасць вучняў і рацыяналізуе вучэбны час.

Сучасныя праграмы па літаратуры на II ступені навучання прадугледжваюць набыццё вучнямі пэўных тэарэтычных ведаў і выпрацоўку практычных уменняў, разлічаных на павышэнне чытацкай і маўленчай культуры школьнікаў. Асобныя тэарэтычныя звесткі па авалоданні майстэрствам вусных выказванняў вучні набываюць на ўроках беларускай і рускай мовы, аднак гэтага відавочна недастаткова. Праграма факультатыўных заняткаў «Выкажыся, каб я цябе ўбачыў! (Мастацтва вусных выказванняў)» якраз прапа-

нуд комплекс спецыяльных заняткаў па авалоданні вучнямі такімі спосабамі навучальнай дзейнасці, як выразнае чытанне мастацкіх твораў розных жанраў, вуснае звязнае маналагічнае і дыялагічнае маўленне, аргументацыя, майстэрства палемікі, мастацтва вусных публічных выступленняў.

Мэта факультатыўных заняткаў «Выкажыся, каб я цябе ўбачыў! (Мастацтва вусных выказванняў)»: садзейнічаць фарміраванню літаратурнай і камунікатыўнай кампетэнцыі вучняў, удасканалваць уменні тактыка-стратэгічнага праектавання камунікацыі і рэалізацыі камунікатыўных планаў у розных відах маналогу, дыялогу, палілогу і рэпрэзентацыі ўласных тэкстаў выказванняў у вусных і пісьмовых формах маўлення.

Дасягненне акрэсленай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных *задач*:

- павысіць тэрміналагічную культуру і ўзровень арганізацыі вучнёўскай дзейнасці па стварэнні ўласных выказванняў;
- садзейнічаць пашырэнню ў вучняў сферы псіхалагічных і этычных уменняў, неабходных для эфектыўнай камунікацыі;
- удасканаліць валоданне асобнымі камунікатыўнымі тэхнікамі (эфектыўнага чытання, слухання, аргументацыі, рэфлексіі і г. д.) і ўніверсальнымі мадэлямі апрацоўкі і падачы інфармацыі;
- выпрацоўваць уменні і навыкі вуснага і пісьмовага маўлення, лагічнага і выразнага выказвання думак, дастатковага запасу маўленчых сродкаў (вербальных, паралінгвістычных, кінесічных);
- развіваць маўленчую культуру вучняў, іх творчыя здольнасці і майстэрства публічных выступленняў;
- удасканалваць вопыт аналізу мастацкага тэксту;
- пашыраць чытацкую культуру вучняў, а таксама ўсебакова падтрымліваць і развіваць цікавасць дзевяцікласнікаў да іншых відаў мастацтва (жывапіс, тэатр, музыка і інш.);
- спрыяць фарміраванню грамадзянскай, маральна-этычнай пазіцыі вучняў.

Праграма факультатыўных заняткаў часткова заснавана на выкарыстанні раней атрыманых на ўроках беларускай і рускай мовы ведаў пра тэкст, тыпы і стылі мовы, іх асаблівасці, а таксама мае на ўвазе актуалізацыю ведаў, атрыманых падчас вывучэння прадметаў «Руская літаратура», «Сусветная гісторыя. Гісторыя Беларусі», «Грамадазнаўства», «Музыка», «Выяўленчае мастацтва» і інш.

Методыка арганізацыі факультатыўных заняткаў надзвычай багатая і разнастайная: лекцыя з элементамі эўрыстычнай гутаркі; самастойная праца па індывідуальных заданнях; семінар; практыкум;

рэфлексія вусных выказванняў (самарэцэнзаванне і ўзаемарэцэнзаванне); конкурс прамоўніцкага майстэрства; аратарскі турнір; функцыянальна-ролевыя гульні «Дэбаты», «Дыскусія», «Прэзентацыя», «Круглы стол», «Прэс-канферэнцыя», «Гасцявы ўрок» і інш.

Школьнікі вучацца акрамя вербальных сродкаў маўлення выбіраць адпаведныя паралінгвістычныя (інтанацыя, паўза) і кінесічныя сродкі выказвання (жэсты, міміка), выпрацоўваюць уласную манеру выканання з мэтай уздзеяння на слухачоў, стварэння паміж камунікантамі атмасферы эмацыянальнага суперажывання, аргументавана адстойваць уласныя погляды і ацэнкі.

На факультатыўных занятках пажадана актыўна выкарыстоўваць тэхнічныя сродкі навучання: дыктафон або магнітафон для запісу і праслухоўвання вучнёўскіх выказванняў і інтэрпрэтацыі літаратурных тэкстаў майстрамі мастацкага слова, відэамагнітафон, мультымедыяпраектар для прагляду і рэфлексіі вусных публічных выступленняў вучняў і інш.

Праграма арыентуе на спасціжэнне школьнікамі агульнаадукацыйных духоўных і маральных каштоўнасцей, на эстэтычны і творчы характар успрымання прапанаванага матэрыялу, на індывідуальна-асобасны падыход да навучання.

Праграма факультатыўных заняткаў прапануе алгарытм дзейнасці вучняў па стварэнні імі адукацыйных прадуктаў і супастаўленні іх з адпаведнымі культурна-гістарычнымі аналагамі. У гэтым арганізуецца прадуктыўная дзейнасць вучняў, ажыццяўляецца фарміраванне моўнага ядра асобы — маўленча-камунікатыўных здольнасцей, без якіх чалавек не можа рэалізаваць сваю грамадскую і ўнутраную сутнасць, рэалізавацца як індывідуальнасць, як камунікатыўны лідар.

Курс разлічаны на 35 гадзін на год (1 гадзіна на тыдзень). Складальнікі вучэбнай праграмы факультатыўных заняткаў «Выкажыся, каб я цябе ўбачыў! (Мастацтва вусных выказванняў)» імкнуліся як мага больш поўна прадставіць спецыфіку і асаблівасці навучання мастацтву вуснага выказвання ў агульнаадукацыйных установах. Па жаданні настаўніка тэматычнае нападзенне можа вар'іравацца. У залежнасці ад узроўню падрыхтаванасці вучнёўскай аўдыторыі могуць пераносіцца тэматычныя акцэнтны, змяняцца колькасць гадзін на вывучэнне пэўнай тэмы і адпрацоўку практычнага матэрыялу. Настаўнік факультатыва самастойна вызначае формы выніковай атэстацыі вучняў. Так, настаўнік разам з вучнямі, замест прапанаванай конкурснай праграмы, можа аддаць перавагу іншым відам вучэбнай дзейнасці.

ВЫКАЖЫСЯ, КАБ Я ЦЯБЕ ЎБАЧЫЎ! (Мастацтва вусных выказванняў)

Уводзіны (2 гадзіны)

Прадмет і задачы факультатывных заняткаў.

Псіхалага-сітуацыйныя адрозненні вуснага маўлення ад пісьмовага, жывога вуснага слова і мастацкага слова. Спецыфіка вусных выказванняў і іх роля ў фарміраванні маўленчай асобы.

Практыкум. Анкетаванне вучняў з мэтай магчымай карэкцыйнай праграмы. Чытанне (праслухоўванне) і абмеркаванне лепшых узораў вусных выказванняў знакамітых людзей.

Вуснае выказванне як від публічнага выступлення (7 гадзін)

Вуснае выказванне як публічнае выступленне па акрэсленай тэме. Вызначэнне тэмы і назвы выступлення. Выбар тэмы (адпаведнасць ведам і інтарэсам выступаўцы, агульным і/або групавым інтарэсам слухачоў; актуальнасць, навізна, праблемнасць). Асноўныя патрабаванні да назвы прамовы. Прыёмы надання назве рэкламнага, інтрыгуючага характару.

Вызначэнне мэтавай устаноўкі прамовы. Прадумванне яе пярэдняга плана. Працоўны план і яго віды.

Крыніцы вынаходніцтва вусных выказванняў (уласныя разважанні і ўспаміны, назіранні і вопыт, чытанне і інш.).

Асновы бібліяграфічнай з'яўшчывы (бібліяграфічныя дапаможнікі ў выглядзе картатэкі і электроннага каталога, спецыяльных бібліяграфічных выданняў, спісаў літаратуры пры кнігах і артыкулах і г. д.).

Правілы карэктнага і эфектыўнага цытавання.

Афарыстыка як найважнейшая крыніца сэнсавага ўзбагачэння аратарскага выступлення. Уключэнне ў выказванне афарызмаў — адзін з моцных аргументаў — «аргумент да аўтарытэту».

Практыкум. Складанне тэкстаў вусных выказванняў па абранай тэме. Праца з крыніцамі вынаходніцтва вусных выказванняў. Збор і абагульненне інфармацыі па абранай тэме вуснага выказвання.

Структура вуснага публічнага выступлення

(2 гадзіны)

Паняцце кампазіцыі выступлення. Элементы кампазіцыі: уступ, асноўная частка — экспазіцыя, або разгортванне, заключэнне. Правіла «залатога сячэння» і «закон краю» («эфект мяжы»), або «правіла рамкі» ў суадносінах да кампазіцыі вуснага выказвання.

Кампазіцыйнае абрамленне выступлення (элементы, іх функцыі). Разнавіднасці ўступу і заключэння: прамыя (непасрэдныя), або натуральныя; ускосныя (апасродкаваныя), або штучныя; нечаканыя. Камунікатыўныя прыёмы стварэння ўступу і заключэння.

Спосабы кампазіцыйнага разгортвання асноўнай часткі прамовы. Класіфікацыя па наяўнасці/адсутнасці і характары сэнсавай сувязі падтэм: паралельны, храналагічны (гістарычны) і лагічны спосабы разгортвання выказвання. Структурна-кампазіцыйныя прыёмы інверсіі і рэтардацыі.

Камбінаваная форма падачы матэрыялу ў выказваннях як найбольш тыповая для практыкі маўлення.

Слоўнае афармленне вусных выказванняў

(8 гадзін)

Культура вусных выказванняў: нарматыўная вытрыманасць і маўленчае майстэрства выступоўцы.

Стылі і тыпы маўлення.

Тропы як сродкі стварэння нагляднасці маўлення. Віды тропы: протыя (параўнанне, эпітэт) і складаныя (метафара, увасабленне, гіпербала, літота, іронія, алегорыя, сімвал і інш.). Троп — адзін са спосабаў вобразнага пазнання жыцця, сродак узбагачэння літаратурнай мовы.

Рытарычныя фігуры маўлення і іх роля ва ўзмацненні інфармацыйнага і экспрэсіўнага боку выказвання. Практыка ўжывання фігур. Класіфікацыя фігур маўлення: семантычныя (антытэза, аксюмаран, градацыя і інш.) і сінтаксічныя (паўтор і яго разнавіднасці, інверсія, паралелізм і інш.).

Роля тропы і фігур маўлення ў паэтычным тэксце; роля тропы і фігур маўлення ў празаічным тэксце.

Змястоўнасць і нарматыўнасць вуснага і пісьмовага выказвання. Лагічнасць і пераканаўчасць выказвання; адпаведнасць выказвання нормам сучаснай літаратурнай мовы; захаванне арфаэпічных, граматычных, стылёвых і лексічных нормаў ва ўмовах інтэрферэнцыі беларускай і рускай моў.

Практыкум. Алгарытм шматаспектнага аналізу твора на прыкладзе праязічнага і паэтычнага тэкстаў. Аналіз тэкстаў прамой (дзеячай літаратуры і культуры) з абгрунтаваннем мэтазгоднасці ўжывання ў іх пэўных моўных сродкаў.

Моўныя штампы і клішэ ў вуснай і пісьмовай мове. Моўныя штампы — словы і выразы з аслабленым лексічным значэннем і сцёртай экспрэсіўнасцю; моўны штамп як стылістычная памылка.

Практыкум. Аналіз публіцыстычных і мастацкіх тэкстаў з моўнымі штампамі, выпраўленне памылак.

Тэхніка выканання прамовы (4 гадзіны)

Выкананне — заключны этап працы над прамовай.

Складаемыя элементы «тэхнікі маўлення»: дыкцыя, артыкуляцыя, дыханне, голас.

Паралінгвістычны кантэкст маўлення. Інтанацыя і паўза ў вусным выказванні. Іх роля ва ўзмацненні экспрэсіўнасці выказвання. Сэнсавая і псіхалагічная паўза; лагічная паўза. Фарміраванне інтанацыйнай вобразнасці выказвання.

Кінесічныя сродкі маўлення (жэсты, міміка).

Метады самааналізу і самакантролю. Рэкамендацыі па пераадоленні «псіхалагічнага бар'ера».

Праслухоўванне гуказапісу з матывіроўкай сваіх адносін да акцёрскага і/або аўтарскага выканання.

Практыкум. Творчая сустрэча (майстар-клас, «круглы стол», прэс-канферэнцыя, гасцявы ўрок) з пісьменнікамі, журналістамі, дыктарамі радыё і тэлебачання, выкладчыкамі спецыялізаваных кафедраў ВНУ (рыторыкі, стылістыкі і культуры маўлення, літаратурнага рэдагавання), з прафесійнымі артыстамі тэатра і кіно, аматарамі жывога вуснага слова.

Асновы палемічнага майстэрства (3 гадзіны)

Асноўныя формы маўленчага спаборніцтва: дыскусія, палеміка, дыспут, спрэчка і дэбаты (аналіз зместу пералічаных тэрмінаў). З гісторыі спрэчкі. Агульныя патрабаванні да вядзення спрэчкі. Культура паводзін удзельнікаў палемікі.

Практыкум. Дыскусія (дыспут, дэбаты) па найбольш актуальных пытаннях літаратуры і культуры. Падрыхтоўка тэкстаў дыскусійных выступленняў з цытаваннем першакрыніц.

Конкурс вусных выказванняў (3 гадзіны)

Слова як жанр старажытнай літаратуры і аратарскай прозы. Тыпалагічныя асаблівасці жанру слова. Аналіз публіцыстычных або мастацка-публіцыстычных твораў у жанры слова.

Мадэль публічнай прамовы ў жанры слова.

Падрыхтоўка і прэзентацыя прамовы ў жанры слова. Крытэры ацэнкі вуснага выказвання.

Практыкум. Конкурс на лепшае «Слова аб...».

Аратарскі турнір (5 гадзін)

Падрыхтоўка да аратарскага турніру: стварэнне аргкамітэта турніру; размеркаванне абавязкаў; складанне праграмы, інфармацыйнага ліста, папярэдняе абмеркаванне прапанаваных для маналагічных выказванняў тэм і дыскусійных пытанняў для палемікі і «рыторыкі хуткага рэагавання».

Правядзенне вучнёўскага аратарскага турніру «Цыцэроній», дэвіз якога: «*Poetae nascuntur, oratores fiunt*: Паэтамі нараджаюцца, аратарамі становяцца»; ён складаецца з наступных этапаў:

- конкурс прамоўніцкага майстэрства (выступленні ўдзельнікаў з маналагічнымі выказваннямі на абраную тэму);
- конкурс палемічнага майстэрства (публічнае абмеркаванне і абарона ўласнай пазіцыі падчас дыскусіі па найбольш актуальных ці найбольш спрэчных праблемах літаратуры);
- конкурс «рыторыка хуткага рэагавання» (дэманстрацыя імправізацыйных маўленчых здольнасцей і ўменняў выступаць экспромтам: выконваць прапанаванае маўленчае заданне, скіраванае на апэратыўнасць, вынаходлівасць і арыгінальнасць вырашэння; адказваць на спрэчныя пытанні);
- падвядзенне вынікаў аратарскага турніру (вызначэнне лепшых выступаўцаў, узнагароджанне іх дыпламамі).

Падвядзенне вынікаў працы на факультатыўных занятках (1 гадзіна)

Формы маніторынгу факультатыўных заняткаў. Тэхналагічныя карты па адсочванні выніковасці факультатыўных заняткаў. Тэхналогіі рэфлексійнай дзейнасці: «*Рэфлексійная мішэнь*», «*Рэфлексійны круг*», «*Ключавое слова*», «*Сінквейн*», «*Дыяманта*» і г. д.

ПРЫКЛАДНЫЯ ТЭМЫ ДЛЯ ВУСНЫХ ВЫКАЗВАННЯЎ

I. Конкурс прамоўніцкага майстэрства

1. Узнікненне мастацтва слова.
2. Міф і літаратура.
3. Біблія — кніга кніг.
4. «Промень сонечны, які прасвятліў зямлю Полацкую».
5. Кірыла Тураўскі — выдатны красамоўца эпохі Сярэднявечча.
6. «Усяслаў-князь людзям суд судзіў, гарадамі князёў надзяляў».
7. «Я — родам з Адраджэння, ды цяпер усім часам, прасторам я належу».
8. «Так і людзі, дзе нарадзіліся і ўскормлены, да таго месца вялікую ласку маюць».
9. «Княжанне Вітаўта лічаць усе летапісцы росквітам княства Літоўскага, нашага краю...»
10. Героі беларускай гісторыі ў паэме А. Міцкевіча «Гражына».
11. «Ці знаў хто з вас, браткі, Тараса?»
12. Сатырычны змест п'есы «Пінская шляхта».
13. «Пісьмо з-пад шыбеніцы» і верш «Марыська чарнаброва, галубка мая» як запавет нашчадкам.
14. Пісьменнікі — удзельнікі паўстання 1863 года.
15. «Ото ж гаворка, язык і ёсць адзежа душы».
16. «Дудка ёсць, смык ёсць, а хтось скрыпку, можа, даробе».
17. «Я буду маліцца і сэрцам, і думамі...»
18. Вобраз «раскіданага гнязда» ў драме Янкі Купалы.
19. Пошукі героямі драмы «Раскіданае гняздо» шляхоў выйсця з тупіка.
20. «Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы...» (Філасофская лірыка М. Багдановіча).
21. «Не пакідайце ж мовы нашай, беларускай, каб не ўмёрлі!» (Ф. Багушэвіч).
22. «Кнігі Коласа і Купалы нам калыскай і песняй былі...» (П. Броўка).

II. Конкурс палемічнага майстэрства

1. Міф. Першапачатковая «навуковая» карціна свету?
2. Эксплуатацыя прыроды ці паэтызацыя прыроды? (Чалавек і прырода ў беларускай міфалогіі, творах беларускіх пісьменнікаў.)
3. Ці патрэбны сучаснаму беларусу Усяславы і Вітаўты?
4. Еўфрасіння Полацкая. Сярэднявечная манашка ці неардынарная асоба свайго часу?

5. Францыск Скарына. Асветнік, першадрукар ці паспяховы прадпрымальнік XVI стагоддзя?

6. «Песня пра зубра» — «песня пра нас» ці турыстычны даведнік пра Беларусь для італьянскага чытача XVI стагоддзя?

7. Чаму Ян Баршчэўскі пераклаў свой галоўны твор з беларускай на польскую мову, або Моўна-культурная сітуацыя ў Беларусі ў сярэдзіне XIX стагоддзя.

8. Юдзіф — Гражына — Бандароўна.

9. «Пінская шляхта». Нарру end для Кручкова ці для шляхты?

10. «Тарас на Парнасе». Твор пра літаратуру ці даведнік пра беларускія стравы XIX стагоддзя?

11. Каму ж кепска будзе ў паэме «Кепска будзе!»?

12. Паэма «Бандароўна». Канфлікт маральны ці сацыяльны?

13. «Раскіданае гняздо». Рэалістычны ці сімвалічны твор?

14. Праўда Сымона і праўда Зоські ў драме «Раскіданае гняздо».

15. Хто з герояў драмы «Раскіданае гняздо» знайшоў выйсце з тупіковай сітуацыі?

16. Ці знайшлі агульную мову Лабановіч і Саханюк?

17. Лабановіч і Ядвіся. Чаму разышліся іх жыццёвыя шляхі?

III. Конкурс «Рыторыка хуткага рэагавання»

1. Спачатку было Слова.

2. «Багацце духоўнае — злата дзяржавы».

3. Ля запаленай свечкі.

4. «Не шукай ты шчасця, долі на чужым, далёкім полі...»

5. «Цяпер разгорнем часаў шаты...»

6. «Чуецца музыка дзіўная ў повесцях сонных імшараў...»

7. «Вобразы мілья роднага краю...»

8. «Бо нашто каласы, калі няма васількоў».

9. «Вось сімвал твой, забыты краю родны!»

10. «Нашто ж на зямлі сваркі і звадкі...»

11. «Жывеш не вечна, чалавек. Перажыві ж у момант век!»

12. «Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...»

ПРАГНАЗУЕМЫЯ ВЫНІКІ

У выніку працы на факультатыўных занятках вучні ўдасканаліць уласную маўленчую культуру і выканальніцкае майстэрства, сістэматызуюць і паглыбляць літаратурныя *веды* і будуць усведамляць:

• асноўныя звесткі пра жыццёвы і творчы шлях пісьменнікаў, творчасць якіх становіцца прадметам вучнёўскіх абмеркаванняў і выказванняў на факультатыўных занятках;

• змест асноўных тэарэтыка-літаратурных паняццяў, патрэбных для аналізу і ацэнкі мастацкіх твораў;

• змест літаратурна-крытычных, літаратуразнаўчых, іншых тэкстаў, да якіх звяртаецца вучань у працэсе падрыхтоўкі ўласных вусных выказванняў;

• багацце і адметнасці моўных выяўленчых сродкаў выразнасці вусных публічных выступленняў;

• змястоўныя і структурныя асаблівасці вусных і пісьмовых выказванняў як асноўных відаў работ па літаратуры ў агульнаадукацыйных установах.

У працэсе авалодання ведамі дзевяцікласнікі будуць **умець**:

• выразна, у патрэбным тэмпе і з захаваннем патрэбнай інтанацыі чытаць, пераказваць мастацкі тэкст з улікам яго жанравай спецыфікі і ствараць уласнае выказванне на аснове мастацкага твора, асэнсоўваючы яго пафас і выяўляючы аўтарскую пазіцыю і свае адносіны да адлюстраванага;

• складаць план і рыхтаваць тэзісы вуснага выказвання пра творці пра свае адносіны да адлюстраванага ў творы;

• аргументаваць сваю ацэнку падзей, адлюстраваных у творы, ва ўласных выказваннях;

• перадаваць змест твораў пры дапамозе розных спосабаў: маўлення, інтанацыі, лагічных націскаў, паўз, мімікі і інш.;

• даваць вусны або пісьмовы разгорнуты адказ на праблемнае пытанне па вывучаным творы;

• весці дыялог па прачытаных творах, улічваючы іншы пункт гледжання на твор і аргументавана адстойваць сваё меркаванне;

• рыхтаваць вуснае і пісьмовае выказванне з выкарыстаннем літаратуразнаўчых крыніц;

• карыстацца даведачна-інфармацыйнай літаратурай;

• рэпрэзентаваць уласныя вусныя выказванні падчас публічных выступленняў на аратарскіх конкурсах, турнірах, дэбатах і г. д.;

• рыхтаваць тэксты выступленняў для іх публікацыі ў школьных і грамадскіх перыядычных выданнях.

Такім чынам, у выніку працы на факультатыўных занятках «Выкажыся, каб я цябе ўбачыў! (Мастацтва вусных выказванняў)» вучні набываюць вопыт самастойнай прамойніцкай практыкі, авалодваюць спосабамі арганізацыі вусных і пісьмовых выказванняў, рэфлексійнымі ўменнямі ўласнай аратарскай дзейнасці і аднакласнікаў. Пры гэтым пашыраецца літаратурная, культуралагічная,

камунікатыўная кампетэнтнасць, удасканалваецца культура маўленчых паводзін, з'яўляюцца дадатковыя магчымасці для самавыражэння і рытарычнага развіцця маўленчай асобы вучня.

РЭКАМЕНДАВАНАЯ ЛІТАРАТУРА

Асноўная:

Асновы культуры маўлення і стылістыкі : вучэб. дапам. / У. В. Анічэнка [і інш.]; пад рэд. У. В. Анічэнкі. — Мінск, 1992.

Булыка, А. М. Красамоўства ў Беларусі / А. М. Булыка, Л. М. Мінакова, А. А. Станкевіч. — Мінск, 2002.

Введенская, Л. А. Культура и искусство речи / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова. — Ростов-на-Дону, 1995.

Далецкий, Ч. Риторика : заговори, и я скажу, кто ты : учеб. пособие / Ч. Далецкий. — М., 2003.

Каляда, А. А. Выразнае чытанне / А. А. Каляда. — Мінск, 1976.

Каляда, А. А. Мастацкае чытанне ў школе / А. А. Каляда. — Мінск, 1992.

Ладыженская, Т. А. Живое слово / Т. А. Ладыженская. — М., 1986.

Леонов, С. А. Речевая деятельность на уроках литературы в старших классах: Методические приёмы творческого изучения литературы : учеб. пособие / С. А. Леонов. — М., 1999.

Лепешаў, І. Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі / І. Я. Лепешаў. — Мінск, 1989.

Лепешаў, І. Я. Лінгвістычны аналіз тэксту / І. Я. Лепешаў. — Мінск, 2009.

Малажай, Г. М. Лінгвістычны аналіз тэксту / Г. М. Малажай. — Мінск, 1982.

Маслова, В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста / В. А. Маслова. — Минск, 1997.

Маслова, В. А. Филологический анализ поэтического текста / В. А. Маслова. — Минск, 1999.

Минеева, С. А. Полемика—диспут—дискуссия / С. А. Минеева. — М., 1990.

Міхневіч, А. Я. Слоўка за слоўкам : алф. давед. па культуры бел. мовы для ўсіх / А. Я. Міхневіч, Л. П. Кунцэвіч, Ю. В. Назаранка. — Мінск, 2006.

Мурына, Л. А. Рыторыка / Л. А. Мурына. — Мінск, 1998.

Никольская, С. Т. Техника речи / С. Т. Никольская. — М., 1978.

Рагойша, В. П. На шляху да Парнаса: Даведнік маладога літаратара / В. П. Рагойша. — Мінск, 2003.

Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — 3-е выд. — Мінск, 2004.

Развивайте дар слова: Факультатив. курс «Теория и практика написания сочинений разных жанров (VII—VIII кл.)» : пособие для учащихся / сост. Т. А. Ладыженская, Т. С. Зепалова. — М., 1982.

Руцкая, А. В. Жанры творчых прац па літаратуры: рэалізацыя камунікатыўнага навучання / А. В. Руцкая // Беларуская мова і літаратура. — 2005. — № 1. — С. 23—26.

Савкова, З. В. Искусство оратора : учеб. пособ. — 2-е изд., доп. — СПб., 2003.

Юрэвіч, А. К. Стылістыка беларускай мовы / А. К. Юрэвіч. — Мінск, 1992.

Цікоцкі, М. Я. Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. — Мінск, 1995.

Цікоцкі, М. Я. Стылістыка тэксту / М. Я. Цікоцкі. — Мінск, 2002.

Язерская, С. А. Основы культуры маўлення / С. А. Язерская. — Мінск, 2004.

Яфімава, М. Б. Гучыць жывое слова: Гурток выразнага чытання / М. Б. Яфімава. — Мінск, 1983.

Дадатковая:

Абабурка, М. В. Культура беларускай мовы / М. В. Абабурка. — Мінск, 1994.

Андроников, И. Л. Я хочу рассказать вам... / И. Л. Андроников. — М., 1962.

Беларускія пісьменнікі : даведнік. — Мінск, 1994.

Верціхоўская, М. І. Урокі літаратуры: пошук і творчасць : дапаможнік для настаўнікаў / М. І. Верціхоўская. — Мінск : Літаратура і Искусство, 2008.

Винокур, Т. Г. Говорящий и слушающий: варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. — М., 1993.

Каўрус, А. А. Стылістыка беларускай мовы / А. А. Каўрус. — Мінск, 1992.

Куліковіч, У. І. Алімпіяды па беларускай мове / У. І. Куліковіч. — Мінск, 2007.

Лабунская, В. А. Невербальное поведение / В. А. Лабунская. — Ростов-на-Дону, 1985.

Опыты анализа художественного текста. — М., 2008.

Поэтика художественного текста на уроках литературы. — М., 1997.

Ревуцкий, О. Основы коммуникативно-смыслового анализа художественного текста / О. Ревуцкий. — Мозырь, 2002.

Риторика — учителю / Маров В. Н. [и др.]. — Пермь, 1993.

Слово — образ — смысл. Филологический анализ литературного произведения / В. Ф. Чертов [и др.]. — М., 2007.

Творы па беларускай літаратуры для завучвання на памяць (паэмы, вершы, проза, песні) : мастацкае электроннае выданне на 2 кампакт-дысках. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2006—2007.

Цыбульская, С. І. Настольная кніга настаўніка беларускай мовы і літаратуры: метадычныя рэкамендацыі і нарматыўныя патрабаванні / аўтар-складальнік С. І. Цыбульская. — Мінск, 2007.

Юрэвіч, У. М. Слова жывое, роднае, гаваркае / У. М. Юрэвіч. — Мінск, 1998.

Яскевіч, А. Філасафы і красамоўцы Беларусі / А. Яскевіч // Беларуская думка. — 2003. — № 2. — С. 52—61.

Для самастойнага чытання:

Беларускія летапісы і хронікі / уклад. А. Мельнікава. — Мінск, 1997.

Булахав, М. Г. «Слово о полку Игореве» в литературе, искусстве, науке / М. Г. Булахав. — Минск, 1989.

Галенчанка, Г. Я. Францыск Скарына — беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар / Г. Я. Галенчанка. — Мінск, 1998.

Каўка, А. Тут мой народ: Ф. Скарына і беларуская літаратура XVI — пачатку XX ст. / А. Каўка. — Мінск, 1989.

Кісялёў, Г. Радаводнае дрэва: Каліноўскі — эпоха — наступнікі / Г. Кісялёў. — Мінск, 1994.

Кісялёў, Г. Рыцар свабоды // Каліноўскі, К. За нашую вольнасць : творы, дакументы / Г. Кісялёў. — Мінск, 1999. — С. 3—24.

Лужанін, М. Колас расказвае пра сябе / М. Лужанін. — Мінск, 1982.

Мельнікаў, А. А. З неапублікаванай спадчыны / А. А. Мельнікаў. — Мінск, 2005.

Мельнікаў, А. А. Кірыл, епіскап Тураўскі / А. А. Мельнікаў. — Мінск, 1997.

Скарына і яго эпоха / В. А. Чамярыцкі [і інш.]. — Мінск, 1990.

Старажытная беларуская літаратура (XII—XVII стст.) / уклад., прадм., камент. І. Саверчанкі. — Мінск, 2007.

Францыск Скарына і яго час : энцыкл. давед. / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск, 1988.

Чамярыцкі, В. Неўміручая песня Старажытнай Русі / В. Чамярыцкі // Слова пра паход Ігаравы : паэма; Гусоўскі, М. Песня пра зубра : паэма. — Мінск, 1999. — С. 5—19.

Яскевіч, А. А. Творы Ф. Скарыны / А. А. Яскевіч. — Мінск, 1995.

ДАПАМОЖНІК ДЛЯ НАСТАЎНІКАЎ

ПРАДМОВА

«Пазнаюць людзей ці па гаворцы, ці па адзежы, хто якую носе; ото ж гаворка, язык і ёсць адзежа душы», — гэтыя вядомыя словы Францішка Багушэвіча павінны стаць своеасаблівым лейтматывам не толькі названых факультатыўных заняткаў, але і вывучэння ўсяго курса мовы і літаратуры.

Ва ўмовах суцэльнай камп'ютарызацыі і тэсціравання настаўнік сутыкнуўся з праблемай, калі школьнік няздольны маналагічна звязна, доказна, творча выказацца па пэўнай праблеме ні ў вуснай, ні ў пісьмовай форме. Прычым адметнасць моўнай сітуацыі тут не з'яўляецца вызначальнай.

Вельмі засмучаюць вынікі конкурсаў вусных выказванняў, якія праходзяць на ўсіх этапах (школьны, гарадскі, раённы, абласны, рэспубліканскі) алімпіяд сярод школьнікаў па беларускай мове і літаратуры. Як вядома, алімпіяда з 2006 года называецца «па беларускай мове і літаратуры» і традыцыйна складаецца з трох узаемазвязаных конкурсаў: 1) лінгвістычнага, 2) водгуку на мастацкі ці публіцыстычны твор, 3) вуснага выказвання. Абсціпных поспехах удзельнікаў трэцяга конкурсу — вуснае выказванне — «красамоўна» сведчаць наступныя каментарыі членаў журы: «3 году ў год дзеці ўсё горш і горш умеюць гаварыць, не маючы ніякага ўяўлення аб рыторыцы, якая патрабуе ад выступоўцы прамаўлення, а не чытання па запісаным»; «Адказы вучняў грашылі механічна завучанымі штампамі»; «У пераважнай большасці вусныя выказванні не ўразілі»; «Выступоўцам не хапала артыстычнасці, эмацыянальнасці, умення пабудовы вы-

казвання, яго выразнасці, тэмпу маўлення» (па старонках педагогічнага друку). Між тым, алімпіяднікі — залаты фонд агульнаадукацыйных устаноў!

Выхаванне высокай маўленчай культуры вучняў, фарміраванне камунікатыўных уменняў і навыкаў, што забяспечваюць эфектыўнасць чалавечых зносін у розных сферах грамадскага жыцця, — стратэгія нашай адукацыі сёння.

Развіцця вуснамаўленчых ўменні школьніка — шлях да актыўнага самавыражэння і прызнання маўленчай асобы як у міжсуб’ектнай камунікацыі (у штодзённых стасунках з бацькамі, сябрамі, знаёмымі), так і ў дзелавой сферы (пры стварэнні вучэбных выказванняў на абсалютнай большасці ўрокаў па розных прадметах; у далейшай прафесійнай дзейнасці тых выпускнікоў агульнаадукацыйных устаноў, якія стануць прадстаўнікамі шэрагу спецыяльнасцей з павышанай камунікатыўнай адказнасцю — сфера дзейнасці «чалавек—чалавек»).

Такім чынам, адзін з асноўных матываў звароту да факультатыва рытарычнай тэматыкі — прага задаволіць адукацыйныя запыты школы і соцыуму ў фарміраванні і выхаванні моцнай маўленчай АСОБЫ.

Прапанаваны факультатыўны курс для вучняў 9 класа агульнаадукацыйных устаноў будзе садзейнічаць рэалізацыі асноўных задач Канцэпцыі моўнага і літаратурнага развіцця, арыентаваны на выпрацоўку спосабаў дзейнасці і фарміраванне вопыту мастацка-творчага характару і мае на мэце развіццё і ўдасканаленне камунікатыўных здольнасцей школьнікаў, выхаванне паўнаwartаснага грамадзяніна, асобы, здольнай да рэалізацыі творчых і жыццёвых планаў.

Відавочна, асноўнымі мэтамі і задачамі факультатыва акрамя вышэйназваных будуць:

- узбагачэнне слоўнікавага запasu вучняў;
- развіццё пазнавальнай актыўнасці;
- авалоданне тэхналогіяй паэтапнага канструявання, напісання і прамаўлення публічных выступленняў;
- фарміраванне матывацыі самастойнага развіцця аратарскага майстэрства;
- узбагачэнне эмацыянальнай сферы;
- спрыянне прафесійнаму самавызначэнню школьнікаў.

Дадзены дапаможнік падрыхтаваны на аснове вучэбнай праграмы факультатыўных заняткаў, суаднесены са зместам

дапаможніка для вучняў і складаецца з тэматычнага планавання, метадычных парад па арганізацыі заняткаў, а таксама прапануе:

- даведачныя тэарэтычныя звесткі па тэме;
- комплекс аналітычных, эўрыстычных, крэатыўных заданняў;
- скароцаны пералік выкарыстаных і рэкамендуемых крыніц;
- памяткі аратару;
- алгарытм шматаспектнага аналізу тэксту;
- узоры тэкстаў вучнёўскіх выказванняў;
- праграму конкурсу (турніру) прамоўніцкага майстэрства;
- тэхналогіі рэфлексійнай дзейнасці.

Фактычны матэрыял дапаможніка — асобныя сказы, выслоўі, звязныя тэксты — узяты з твораў беларускіх і замежных пісьменнікаў, з навуковай і публіцыстычнай літаратуры, аратарскай практыкі сучаснасці і мінулага.

Курс разлічаны на 35 гадзін на год (1 гадзіна на тыдзень). Складальнікі вучэбнай праграмы факультатыўных заняткаў «Выкажыся, каб я цябе ўбачыў!» імкнуліся як мага больш поўна прадставіць спецыфіку і асаблівасці навучання мастацтву вуснага выказвання ў агульнаадукацыйных установах. Па жаданні настаўніка тэматычнае нападўненне можа вар’іравацца. У залежнасці ад узроўню падрыхтаванасці вучнёўскай аўдыторыі могуць пераносіцца тэматычныя акцэнты, змяняцца колькасць гадзін на вывучэнне пэўнай тэмы і адпрацоўку практычнага матэрыялу. Кіраўнік факультатыва самастойна вызначае формы выніковай атэстацыі вучняў. Настаўнік разам з вучнямі, замест прапанаванай конкурснай праграмы, можа аддаць перавагу іншым відам вучэбнай дзейнасці.

ПРЫКЛАДНАЕ ТЭМАТЫЧНАЕ ПЛАНАВАННЕ
ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ
ФАКУЛЬТАТЫЎНЫХ ЗАНЯТКАЎ
«ВЫКАЖЫСЯ, КАБ Я ЦЯБЕ ЁБАЧЫЎ!
(МАСТАЦТВА ВУСНЫХ ВЫКАЗВАННЯЎ)»
(35 гадзін)

№	Тэма	Кол-сьць гадз.	Тып заняткаў	Заўвагі
Уводзіны				
1	Прадмет і задачы факультатывных заняткаў. Спецыфіка вусных выказванняў і іх роля ў фарміраванні маўленчай асобы	1	Лекцыя з элементамі эўрыстычнай гутаркі	Анкетаванне вучняў з мэтай магчымай карэкціроўкі праграмы. Праслухоўванне аўдыёзапісаў, праца са слоўнікамі
2	Практыкум. Анкетаванне, скіраванае на выяўленне пазнавальных і творчых інтэрэсаў вучняў	1	Практычныя заняткі, эўрыстычная гутарка	
Раздел I. Вуснае выказванне як від публічнага выступлення				
3	Вуснае выказванне як публічнае выступленне па акрэсленай тэме	1	Лекцыя з элементамі эўрыстычнай гутаркі, конкурс «рэкламных» назваў, «выстава-кірмаш» тэм	«Аратарская лесвіца» — аснова паслядоўнасці ў працы над выказваннем
4	Крыніцы вынаходніцтва вусных выказванняў	1	Лекцыя настаўніка або бібліятэкара	Наведванне бібліятэкі

5	Практыкум. Складанне тэкстаў вусных выказванняў па абранай тэме	1	Залік	Рэдагаванне тэкстаў
6	Цытаванне	1	Лекцыя з элементамі эўрыстычнай гутаркі	Правілы карэктнага і эфектыўнага цытавання
7	Афарыстыка — найважнейшая крыніца сэнсавага ўзбагачэння араатарскага выступлення	1	Дзень афарызма	Праца з рознымі каталогамі, рэсурсамі інтэрнэту
8–9	Практыкум. Праца з крыніцамі вынаходніцтва вусных выказванняў. Збор і абагульненне інфармацыі па абранай тэме вуснага выказвання	2	Практыкум	Праца з рэсурсамі інтэрнэту, індывідуальная праца, кансультаванне
Раздзел II. Структура вуснага публічнага выступлення				
10–11	Кампазіцыя выступлення. Уступ. Асноўная частка. Заключэнне	2	Гутарка	Наведванне бібліятэкі
Раздзел III. Слоўнае афармленне вусных выказванняў				
12	Культура вуснага выказвання	1	Лекцыя з элементамі эўрыстычнай гутаркі	Праслухоўванне аўдыязапісаў, праца са слоўнікамі
13	Стылі і тыпы маўлення. Навуковы стыль	1	Лекцыя з элементамі эўрыстычнай гутаркі	Праца з рэсурсамі інтэрнэту

14	Публіцыстычны стыль	1	Эўрыстычная гутарка	Прагляд відэазапісаў, узаемарэцэнзаванне
15	Практыкум. Маўленчы стандарт і моўны штамп	1	Практычныя заняткі, эўрыстычная гутарка	Індывидуальная праца, кансультаванне
16	Гутарковы і мастацкі стылі	1	Эўрыстычная гутарка	Выразнае чытанне, прагляд відэазапісаў, самарэцэнзаванне
17	Тропы як сродкі стварэння нагляднасці маўлення. Віды тропаў	1	Абагульненне вивучанага	Праца з рэсурсамі інтэрнэту, індывидуальная праца, кансультаванне
18	Рытарычныя фігуры маўлення і іх роля ва ўзмацненні інфармацыйнага і экспрэсіўнага боку выказвання	1	Абагульненне вивучанага	Праца ў групах, кансультаванне
19	Практыкум. Шматаспектны аналіз мастацкага твора	1	Практычныя заняткі, даследаванне	Індывидуальная праца, кансультаванне
Раздзел IV. Тэхніка выканання прамовы				
20–22	Выкананне — заключны этап працы над прамовай	3	Дыкцыйны трэнінг, аўдыётрэнаж (вусная рэпетыцыя), відэатрэнаж (відэарэпетыцыя)	Мнеманічны «Гексаметр». Аўтатрэнінг (прыёмы саматрэніроўкі і самакантролю)

23	Практыкум. Гасцявы ўрок	1	Творчая сустрэча (майстар-клас, «круглы стол», прэс-канферэнцыя, гасцявы ўрок)	Пытанні для госьця «круглага стала»
Раздзел V. Асновы палемічнага майстэрства				
24	Падрыхтоўка да літаратурных дэбатаў	1	Педтэхналогія «Дэбаты»	Рэфлексія маўленчых паводзін удзельнікаў спрэчкі
25–26	Практыкум. Дэбаты па найбольш актуальных пытаннях літаратуры і культуры	2	Дыскусія (дыспут, дэбаты) па найбольш актуальных пытаннях літаратуры і культуры	Рэфлексія вусных выказванняў: самарэцэнзаванне, узаема-рэцэнзаванне
Раздзел VI. Конкурс вусных выказванняў				
27	Рыхтуемца да конкурсу вусных выказванняў	1	Конкурс	Падрыхтоўчая праца па стварэнні вучнямі ўласных публічных выступленняў у жанры слова
28–29	Практыкум. Конкурс на лепшае «Слова аб...»	2	Конкурс на лепшае «Слова аб...»	Падвядзенне вынікаў аратарскага конкурсу
Раздзел VII. Аратарскі турнір				
30–31	Падрыхтоўка да аратарскага турніру	2	Стварэнне аргументэта аратарскага турніру. Размеркаванне абавязкаў	Складанне праграмы, інфармацыйнага пісьма, прэс-рэліза аратарскага турніру

32–34	Правядзенне вучнёўскага аратарскага турніру. «Цыцэроній» («Залатавуст»)	3	Аратарскі турнір	Падвядзенне вынікаў аратарскага турніру
35	<i>Падвядзенне вынікаў працы на факультатывных занятках</i>	1	Маніторынг факультатывных заняткаў	Тэхналагічныя карты рэфлексійнай дзейнасці

Уводзіны

Заняткі № 1. Прадмет і задачы факультатывных заняткаў. Спецыфіка вусных выказванняў і іх роля ў фарміраванні маўленчай асобы

Мэты: пераканаць вучняў у тым, як важна ўмець у жыцці правільна, выразна і дакладна выказваць свае думкі; замацаваць і паглыбіць паняцці «мастацкае маўленне (і вершаванае, і праязічнае)» і «чалавечае маўленне»; выпрацоўваць уменне адрозніваць вуснае маўленне ад пісьмовага, жывое вуснае слова і мастацкае слова; выхоўваць культуру маўленчых зносін.

Абсталяванне: плакаты з выказваннямі; зборнікі прыказак і прымавак, афарызмаў.

Эпіграф: «Мы слухаем не маўленне, а чалавека, які гаворыць» (Арыстоцель).

Асноўныя этапы працы.

Уступнае слова настаўніка з элементамі гутаркі.

Варта, каб уступнае слова прагучала ярка і пераканальна, каб выказанае было падмацавана цікавымі і павучальнымі прыкладамі.

Зварот да эпіграфа, яго абмеркаванне.

Абмеркаванне зместу, падбор вучнямі да слова *гаворыць* сінанімічнага (*казаць, гаманіць, размаўляць, красамоўнічаць* і г. д.) і антанімічнага (*маўчаць*) радоў, каб падвесці дзевяцікласнікаў да ўсведамлення галоўнай сутнасці вусных выказванняў.

Да гэтага часу ў беларускай мове застаецца незапоўненай лексічная *лакуна* (прагал, прапушчанае месца ў якім-небудзь тэксце) аднаслоўнага называння «таго, хто гаворыць». Ужываюцца такія

лексемы, як *выступаючы, выступовец, выступальнік, моўца, аратар*. Вацлаў Ластоўскі да рус. *оратор* прапанаваў *красамоўца, прамоўца* і нават *умец гаварыць пры людзях*. Відаць, мова працягвае шукаць патрэбную адзінку. З прыведзеных, на погляд вядомага тэарэтыка аратарскага майстэрства А. Я. Міхневіча, найлепшыя «кандыдаты» на запаўненне лакуны — *моўца* і *выступальнік* [4].

У народзе чалавека, які вылучаўся вёрткім языком, умеў і любіў красна баяць, гаманіць складна, празвалі *краснабаем*, а таго, хто займаецца пустымі размовамі, балбатун, пустаслоў, — *пустой малатарняй*. Пра чалавека, які гаворыць красамоўна, з вялікім захапленнем, можна сказаць *заліваецца салаўём*. Знайшлі адбітак маўленчыя паводзіны і ў беларускіх прыказках і прымаўках. Што пра гэта гаворыць народная мудрасць? «*Лети недагаварыць, чым перагаварыць*», «*Будзь сярша выслухачым, а потым апавядачым*», «*Слухай многа, а гавары мала*», «*Выказанага слова да губы не вернеш*», «*Ласкавае слова што дзень ясны*», «*Рана загоіцца, а злое слова ніколі*», «*Рынуў слоўцам, як перцам*», «*Ліхое слова пракаўтні*», «*За попыт не будзеш біт*» і да т. п.

«Раскопкі» сярод тысяч прозвішчаў нашых землякоў выявілі нямала цікавых рыс характару, звязаных з языком, мовай, гаворкай асобы. Скажам, жывуць сярод нас *Гаварун, Краснабаеў, Гутараў, Гарлан, Крыкун, Лухцееў* (гаворыць лухту, бязгледзіцу), *Барабаи, Барабашын* (хто хутка гаворыць) і да т. п. [3].

Каб школьнікі лепш усвядомілі функцыю жывога вуснага слова і пісьмовага, можна надаць гэтай дзейнасці гульнявы характар, наладзіўшы *віктарыну* «*Што “гавораць” прыказкі і прымаўкі, крылатыя словы аб маўленчых паводзінах?*».

Па ходзе абмеркавання можа ўзнікнуць неабходнасць у тлумачэнні незразумелых слоў. Мэтазгодна арганізаваць слоўнікавую працу і звярнуцца да наступных выданняў [2]. Затым вучні зачытаюць прыклады (гл. дапаможнік для вучняў, раздзел «Уводзіны»), як беражліва ставяцца да слова (вуснага і пісьмовага), як пісьменнікі шукаюць і нарэшце знаходзяць самае неабходнае, адзіна магчымае слова ці выраз для пэўнай маўленчай сітуацыі, на якія творчыя «пакуты слова» яны сябе асуджаюць.

Вельмі добра, калі хто-небудзь з членаў факультатыўнай групы прывядзе канкрэтны прыклад (з жыцця, літаратуры або кінамастацтва), які даказвае неабходнасць для людзей розных прафесій красамоўна гаварыць.

Чытанне і абмеркаванне лепшых узораў вусных і/або пісьмовых выступленняў знакамітых людзей.

Неабходны тэкставы матэрыял можна знайсці як на традыцыйных папяровых носьбітах [1], так і на электронных [5].

Калі не ўдасца такім чынам арганізаваць працу, можна звярнуцца да наступнага тэксту (або прапанаваць у якасці дамашняга задання).

Слова не можна маўчаць. Яно гаворыць з намі. Мы яго чуем. Гучанне слова — гэта яго жыццё, яго дыханне. Поўнае самавыяўленне слова — гэта ўжо тая ступень дасканаласці, калі яно пераходзіць у музыку, у песню.

З даўняй мудрай прымаўкай «З песні слова не выкінеш» можна пагадзіцца толькі ў тым разе, калі гэтая песня сапраўды харошая, любімая, калі кожная слова ў ёй на месцы. Паспрабуй крануць адно — насыплюцца другія, раскідаецца песня. А бывае і такое, калі з удалай, прыемнай мелодыі вытыркае, як сухая рабрына, непатрэбнае слова, дрэнны выраз. Зачэпішся за іх языком, а яны трашчаць на зубах...

«О Нёман, о бацька мой, Нёман, як сонца, як дзень дарагі!» — цудоўная мелодыя, шчасліва знойдзеная Несцерам Сакалоўскім, стала візітнай карткай кампазітара, што ўвекавечыў у беларускай музыцы і сябе, і верш Анатоля Астрэйкі. Але вось наступны радок: «Касцямі звяругаў шалёных уславы твае берагі» — такі нязграбны, што бязлітасна і няшчадна пілуе наш слых ўжо болей за сорак гадоў.

Памятаю, як сам аўтар тэксту не раз морчыўся, слухаючы песню. А на пытанне: «Чаму ж ты не направиш?» — толькі адмахваўся рукой: «Даўно ўжо направиў. Лянуюцца перавучваць». Сапраўды, вершы быў напісаны ў першыя ваенныя месяцы на Арлоўшчыне і надрукаваны ў газеце «Савецкая Беларусь». Пасля вайны Анатоль Астрэйка напісаў другі варыянт, які настолькі адрозніваўся ад першага, што сам паэт друкаваў іх як розныя: першы пад назвай «Нёман», а другі «Нёману». (Васіль Вітка)

Пытанні і заданні да тэксту:

- 1) Якая тэма і асноўная думка тэксту?
- 2) Што гаворыць аўтар аб стаўленні паэта Анатоля Астрэйкі да слова?
- 3) Якімі выяўленчымі сродкамі мовы падкрэсліваецца пошук паэтам адзіна магчымага слова ці выразу для пэўнай маўленчай сітуацыі?
- 4) На якія творчыя «пакуты слова» сябе асуджаюць пісьменнікі?
- 5) Растлумачце сэнс наступных выразаў: *непатрэбнае слова; дрэнны выраз пілуе наш слых; зачэпішся за іх языком, а яны трашчаць на зубах*. Па магчымасці падбярыце сінанімічныя выразы.

б) Вызначце, чаму з ліку многіх блізказначных слоў Анатоль Астрэйка аддаў перавагу слову *пілуе*?

У заключнай частцы гутаркі кіраўнік расказвае аб спецыфіцы факультатыўных заняткаў: праца з невялікай колькасцю навучэнцаў (ад 5 чалавек) стварае спрыяльныя ўмовы для раскрыцця камунікатыўных і крэатыўных здольнасцей кожнага, у вучняў узнікае магчымасць самавыявіцца і самасцвердзіцца падчас падрыхтоўкі і выканання вусных выказванняў; асноўныя віды заняткаў на факультатыве — самастойная (калектыўная, групавая, парная, індывідуальная) праца з рознымі крыніцамі (кнігамі, газетамі, часопісамі, кінафільмамі); аналіз тэкстаў, дыя- і кінафільмаў, гуказапісаў; пісьмовыя творчыя працы (сачыненні-мініяцюры, эцюды, памятка-парады аратару і інш.); запіс вусных выказванняў на магнітныя носыбіты, аўдыё- і відэакасеты і прэзентацыя іх з дапамогай магнітафона, відэамагнітафона або лазернага прайгравальніка; рэфлексія (самааналіз уласных выказванняў і аналіз маўленчай дзейнасці іншых удзельнікаў факультатыва); правядзенне конкурсаў прамоўніцкага майстэрства, аратарскага турніру, ролевых гульняў «Дыскусія», «Дэбаты», «Прэзентацыя», «Круглы стол», «Прэс-канферэнцыя», выпуск насценгазет і г. д. Кіраўнік паведамляе, што праца па праграме факультатыўных заняткаў прадугледжвае сістэму практычных заняткаў у вучэбным класе, аснашчаным сучаснымі тэхнічнымі сродкамі навучання (мультымедыйны праектар, аўдыё- і відэаапаратура і да т. п.), комплекс спецыяльных заняткаў па авалоданні вучнямі выканальніцкімі практыкаваннямі, а таксама пастаянным мэтанакіраваным назіранні за маўленнем настаўнікаў, аднакласнікаў.

Дамашняе заданне. Выпісаць з твораў мастацкай літаратуры, фальклору прыклады, якія ілюструюць спецыфіку маўлення паводзін.

Літаратура

1. Булыка, А. М. Красамоўства ў Беларусі / А. М. Булыка, Л. М. Мінакова, А. А. Станкевіч. — Мінск, 2002.

2. Клышка, М. К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. — Мінск, 1976; Лазоўскі, У. М. Слоўнік антонімаў беларускай мовы: Канкрэтныя выпадкі ўжывання / У. М. Лазоўскі. — Мінск, 1994; Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. — Мінск, 1996.

3. Ліпскі, У. С. Аповесць пра нашы прозвішчы / У. Ліпскі. — Мінск, 2006.

4. Міхневіч, А. Я. Слоўка за слоўкам : алф. давед. па культуры бел. мовы для ўсіх / А. Я. Міхневіч, Л. П. Кунцэвіч, Ю. В. Назаранка. — Мінск, 2006.

5. Творы па беларускай літаратуры для завучвання на памяць (паэмы, вершы, проза, песні) : мастацкае электроннае выданне на 2 кампакт-дысках — Мінск : Маст. літ., 2006—2007.

Заняткі № 2. Практыкум.

Анкетаванне, скіраванае на выяўленне пазнавальных і творчых інтарэсаў вучняў

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: эўрыстычная гутарка па пытаннях дамашняга задання, анкетаванне.

Метадычныя рэкамендацыі: На гэтых занятках таксама варта абмеркаваць, каго з пісьменнікаў, літаратуразнаўцаў, журналістаў, дыктараў радыё і тэлебачання, выкладчыкаў спецыялізаваных кафедраў ВНУ (рыторыкі, стылістыкі і культуры маўлення, літаратурнага рэдагавання), артыстаў тэатра і кіно або аматараў жывога вуснага слова можна запрасіць на гасцявы ўрок.

На гэтых занятках настаўнік наладжвае анкетаванне вучняў з мэтай магчымай карэкціроўкі праграмы факультатыўнага курса і задавальнення запытаў вучняў.

Анкета

Працэдура выканання. У пытаннях 3—7 неабходна абвесці літару або нумар ці падкрэсліць правільны адказ (адказы).

1. З якой мэтай Вы вырашылі наведваць факультатыўныя заняткі? Чаго чакаеце ад іх?
2. З якімі праблемамі пры падрыхтоўцы вусных выказванняў Вы сустракаецеся?
3. Вы адчуваеце патрэбу ва ўдасканаленні ўменняў у вобласці працы а) над зместам; б) кампазіцыяй; в) моўнай формай; г) запамінаннем; д) выкананнем вуснага выступлення; е) яго ацэньваннем?
4. У якіх мерапрыемствах па рэалізацыі камунікатыўных планаў Вы жадаеце выступіць? У розных відах: а) маналогу, б) дыялогу, в) палілогу, г) рэпрэзентацыі ўласных тэкстаў вусных выказванняў, д) палемікі, е) конкурсах і турнірах

прамоўніцкага мастацтва, ж) алімпіядзе па беларускай мове і літаратуры (школьнай, раённай, абласной, рэспубліканскай); з) іншых мерапрыемствах.

5. Якое агульнае першапачатковае ўражанне ад заняткаў факультатыва?

ніякай карысці вельмі карысна

6. Ацаніце, наколькі Вы сёння гатовы да выканання заданняў і практыкаванняў па авалоданні мастацтвам вусных выказванняў.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

7. У якой галіне Вы лічыце магчымым прымяніць свае сілы (навука, мастацтва, прамысловасць, спорт, будаўніцтва, транспарт, адукацыя і інш.)?

8. Якая прафесія Вам падабаецца і чаму?

9. Вам уласцівыя (падкрэсліце тое, што падыходзіць менавіта для Вас):

працаздольнасць; добрая памяць; лагічнасць; назіральнасць; кемлівасць; камунікабельнасць; дакладнасць рухаў; тонкі нюх; добры слых; цікавасць да навук; цікавасць да мастацтва; любоў да тэхнікі; любоў да дзяцей; любоў да прыроды; задавальненне ад зносін.

10. Якім чынам камунікатыўныя здольнасці дазваляць Вам самавыявіцца ў вучэбнай дзейнасці; будучай прафесіі?

Раздел I. Вуснае выказванне як від публічнага выступлення

Заняткі № 3. Вуснае выказванне як публічнае выступленне па акрэсленай тэме

Мэты: раскрыць адметнасць вуснага выказвання як публічнага выступлення па акрэсленай тэме; фарміраваць у вучняў уменне паэтапнага канструявання публічных выступленняў; выпрацоўваць уменне фармуляваць тэму выступлення; замацаваць прыёмы надання выразнасці назве прамовы; выхоўваць культуру маўленчых паводзін.

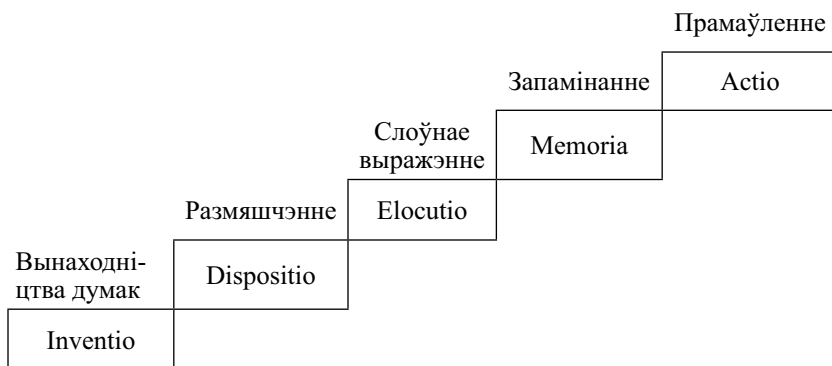
Абсталяванне: альбом схем (гл., напрыклад, [2]); табліцы.

Публічная (ад лац. *publikus* — грамадскі) **прамова** — гэта вуснае выступленне перад слухачамі з мэтай растлумачыць, даказаць што-небудзь, пераканаць у важнасці і неабходнасці якіх-небудзь дзеянняў, аказваючы жывым словам адпаведнае ўздзеянне на свядомасць, розум і пачуцці аўдыторыі.

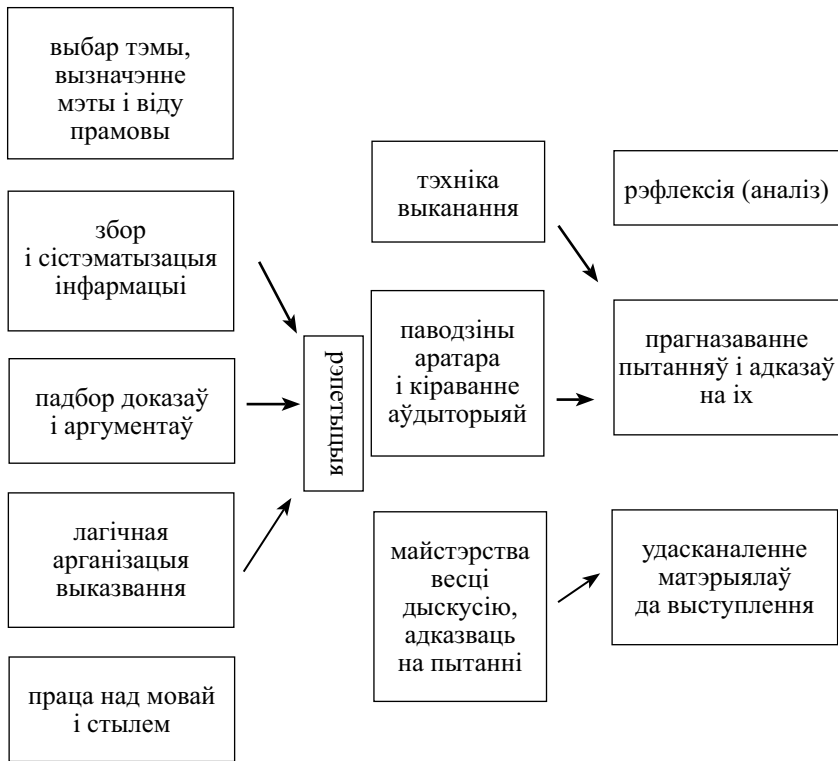
Услед за В. Р. Бялінскім многія даследчыкі (М. Арнаудаў, А. Кавалёў, П. Мядзведзеў і інш.) традыцыйна выдзяляюць тры асноўныя стады ў падрыхтоўцы маўленчых выказванняў: узнікненне задумы; выпяванне і распрацоўка задумы; напісанне і выкананне прамовы. Да гэтых традыцыйных стадый, на думку Я. А. Карсунскага, неабходна дадаць яшчэ некалькі этапаў: этап збору матэрыялу, этап зваротнай сувязі, этап дапрацоўкі—перапрацоўкі маўленчых выказванняў і самацэнкі іх аўтарам [1]. А. Р. Цэйтлін прапануе наступны алгарытм паэтапнага канструявання публічных выступленняў: задума і ідэя вуснага выказвання; збор матэрыялу; планаванне яго; стварэнне вобраза; сюжэт і кампазіцыя; слоўнае афармленне; складанне тэксту і перапрацоўка напісанага [3]. Распрацаваная псіхалінгвістамі мадэль спараджэння маўленчых выказванняў уключае ў сябе наступныя этапы: а) этап матывацыі выказвання; б) этап задумы; в) этап ажыццяўлення задумы (рэалізацыя плана); г) супастаўленне рэалізацыі задумы з самой задумай.

У класічных рыторыках ідэавербальная схема — схема пераходу ад думкі да слова — складаецца з пяці этапаў. Пяць прыступак «аратарскай лесвіцы» — аснова паслядоўнасці ў працы над выказваннем.

Наступная схема адлюстроўвае асноўныя этапы працы над выказваннем.

У сучаснай літаратуры па праблемах аратарскага мастацтва выдзяляюць тры асноўныя этапы падрыхтоўкі і правядзення публічнага выступлення:

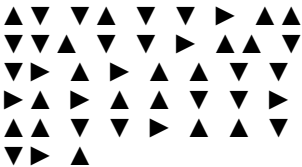
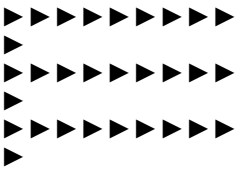

Працэс падрыхтоўкі да выступлення пачынаецца з вырашэння прамоўцам праблемы *што сказаць?* На этапе *inventio* — «вынаходніцтва думак» — адбываецца ўласнае «адкрыццё тэмы», фарміруюцца ўменні па самастойным пошуку неабходнай інфармацыі, здольнасць «паварочваць рознымі гранямі» прадмет думкі і маўлення.

Па словах вядомага расійскага вучонага С. П. Івановай, этап вынаходніцтва прамовы падзяляецца на дзве стадыі дзейнасці: 1) *аналітыка-канцэптуальная стадыя* (стратэгічная), на якой выпявае задума выказвання; 2) *камплектацыйна-распрацовачная* (тактычная), на якой ажыццяўляецца падбор канкрэтнага матэрыялу.

Дынаміку пачатковых этапаў працы над выступленнем з інфармацыйнага пункту гледжання дэманструе наступная табліца.

Характарыстыка працэсу падрыхтоўкі прамовы з пункту гледжання яго інфармацыйнага забеспячэння

Характар рытарычнай дзейнасці	Схематычны відарыс стану інфармацыі	Слоўная колькасна-якасная характарыстыка стану інфармацыі
Выбар тэмы — пачатак аналітыка-канцэптуальнай стадыі этапу вынаходніцтва (0)		Недастатковая і неўпарадкаваная інфармацыя
Фарміраванне задумы — завяршэнне аналітыка-канцэптуальнай стадыі этапу вынаходніцтва (I—1)		Няпоўная, але ўпарадкаваная інфармацыя
Пошук матэрыялу — завяршэнне камплектацыйна-распрацовачнай стадыі этапу вынаходніцтва (I—2)		Поўная, але неўпарадкаваная інфармацыя
Сістэматызацыя матэрыялу — завяршэнне этапу размяшчэння (II)		Поўная і ўпарадкаваная інфармацыя

Як бачым, нават у самым пачатку падрыхтоўкі выступлення, нават у момант выбару тэмы яна для прамойцы не з’яўляецца як *tabula rasa* («чыстая дошка»): аратар абавязкова мае ўяўленне (хай сабе і цьмянае) аб прадмеце гаворкі ісэнсавым нападуненні выказвання.

Такім чынам, «вынаходніцтва думак» — першая прыступка ў падрыхтоўцы звязнага выказвання і складаецца з некалькіх этапаў.

На I этапе працы над зместам прамовы ажыццяўляецца:

- выбар тэмы (калі ў выступоўцы ёсць такая магчымасць);
- вызначэнне асноўнай ідэі выказвання і асэнсаванне мэтай устаноўкі прамовы;
- фармуляванне назвы прамовы;
- прадумванне яе папярэдняга плана.

Метадычнае рашэнне гэтага этапу вывучэння алгарытму распрацоўкі зместу маўленчых выказванняў можа быць дасягнута за кошт міжпрадметных сувязей з мовай. Спачатку з вучнямі праводзіцца рэпрадуктыўная гутарка, каб яны ўспомнілі з урокаў мовы значэнне слоў *тэма* і *назва* тэксту.

Пад *тэмай* разумеецца тое галоўнае, аб чым гаворыцца ў тэксце; у вусным публічным выступленні — тое галоўнае, што прэзентуецца слухачам, акрамя таго, гэта і матэрыял, адабраны і арганізаваны ў адпаведнасці з задачамі выказвання і адлюстраваны ў вызначаным ракурсе. *Назва* — абзначэнне словам прадмета, з’явы, паняцця і пад.

Далейшую працу можна арганізаваць прыкладна так. Для таго каб уключыць дзяцей у актыўную мысліцельную дзейнасць, арганізаваць іх самастойныя пошукі, паставіць у такую сітуацыю, калі на вядомае патрэбна будзе паглядзець з іншага пункту погляду, варта звярнуцца да матэрыялаў, змешчаных у дапаможніку для вучняў у раздзеле I «Што сказаць? або «Вынаходніцтва думак».

Якія крытэрыі абрання тэмы выказвання і асноўныя патрабаванні да назвы прамовы? — такім пытаннем настаўнік уключае вучняў у асэнсаванне новага матэрыялу і замацаванне вядомага.

Пры магчымасці выбару тэмы выказвання неабходна кіравацца такімі крытэрыямі, як:

- адпаведнасць інтарэсам і ведам самога прамоўцы;
- адпаведнасць агульным і/або групавым інтарэсам аўдыторыі;
- актуальнасць, надзённасць і навізна тэмы;
- дыскусійнасць, праблемнасць.

Наступны этап урока — азнаямленне вучняў з асноўнымі прыёмамі надання выразнасці назве прамовы. З гэтай мэтай можна прапанаваць вучням звярнуцца да памятак № 1, 2 (гл. дапаможнік для вучняў, раздзел I); запісаць парады ў «дзённік» аратара.

Далей вучняў неабходна скіраваць на выкананне наступных заданняў: супаставіць варыянты тэм для вуснага выказвання (заданне 1), вызначыць, якія з іх найхутчэй зацікавяць слухачоў і чаму. Настаўнік можа правесці своеасабліваю «*выставу-кірмаш*» тэм.

Каб школьнікі лепш засвоілі прыёмы надання выразнасці назве прамовы, можна арганізаваць *конкурс* «рэкламных» назваў.

Дамашняе заданне. Прачытаць загалюкі газетных артыкулаў, мастацкіх твораў. Ахааратарызаваць іх структурна-сінтаксічныя, лексічныя і стылістычныя асаблівасці. Вызначыць прыёмы надання выразнасці назве публіцыстычнага і/або мастацкага твора.

Літаратура

1. Корсунский, Е. А. Развитие литературных способностей школьников : учеб. пособие к спецкурсу / Е. А. Корсунский. — Л., 1985.

2. Основы ораторского искусства (альбом схем) : учеб. пособие / Ю. С. Аракелов [и др.]; под. ред. В. П. Сальникова. — СПб., 2001.

3. Цейтлин, А. Г. Труд писателя: Вопр. психологии творчества, культуры и техники писательского труда / А. Г. Цейтлин. — М., 1962.

Заняткі № 4. Крыніцы вынаходніцтва вусных выказванняў

Мэты: пазнаёміць вучняў з рознымі крыніцамі вынаходніцтва вусных выказванняў. Выпрацоўваць пошукавыя ўменні ў зборы і абагульненні інфармацыі па абранай тэме вуснага выказвання; уменне карыстацца рознымі каталогамі, складаць бібліяграфічны спіс; выхоўваць у вучняў культуру працы ў бібліятэцы.

Метадычныя рэкамендацыі: гэтыя заняткі мэтазгодна правесці ў бібліятэцы, у форме экскурсіі і лекцыі бібліятэкара.

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: лекцыя настаўніка або бібліятэкара, гутарка па пытаннях дамашняга задання, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка, напісанае вучнямі тэзісаў (канспекта) лекцыі настаўніка (бібліятэкара).

На этапе вынаходніцтва зместу выказвання неабходна валодаць пэўнымі пошукавымі навыкамі. Пошук неабходнага матэрыялу патрабуе ўмення карыстацца рознымі каталогамі. Каталогі бываюць: **алфавітныя** (генеральныя і чытацкія), сярод іх вылучаюцца *аўтарскія* (у алфавітным парадку прадстаўлены імёны аўтараў), *па загалюках дакументаў* (у алфавітным парадку прадстаўлены назвы дакументаў), *па назвах арганізацый* (у алфавітным парадку прадстаўлены назвы арганізацый); **сістэматычныя** (па храналогіі выдання); **прадметныя** (карткі згрупіраваны па прадметах і ў межах кожнага прадмета размешчаны па алфавіце). Таксама на дапамогу прамоўцу прыходзіць *бібліяграфія*, задача якой — дапамагчы

разабрацца ў навуковай значнасці кніг, параіць чытачам лепшую літаратуру і тым самым дапамагчы вылучыць з масы друкаваных выданняў найбольш патрэбныя. Кіраўнік факультатыва прапануе вучням знайсці ў тлумачальным слоўніку артыкул «Бібліяграфія» і прачытаць яго. Можна таксама звярнуцца да слоўніка тэрмінаў (Vocabularium: Вакабулярый), што змешчаны ў канцы дапаможніка для вучняў.

Бібліяграфічны паказальнік — гэта пералік кніг, артыкулаў і іншых крыніц інфармацыі, якія знаходзяцца ў даведчна-інфармацыйным адзеле бібліятэкі. Некаторыя віды бібліяграфічных паказальнікаў забяспечаны анатацыямі або рэфератамі выданняў, якія каротка перадаюць змест выданняў, і называюцца рэфератыўнымі.

Адной з формаў навучання ўдзельнікаў факультатыва асновам бібліяграфічнай з’урыстыкі можа стаць экскурсія ў даведчна-інфармацыйны адзел бібліятэкі (Нацыянальнай, школьнай, раённай, гарадской, абласной). Калі няма магчымасці арганізаваць вочную экскурсію, як варыянт — віртуальная экскурсія па бібліятэцы. На дапамогу настаўніку і вучням прыходзяць электронныя бібліяграфічныя сродкі — электронныя каталогі і бібліяграфічныя паказальнікі, якія сёння ёсць, бадай, у кожнай бібліятэцы. Асноўнымі з іх з’яўляюцца:

- віртуальная чытальная зала Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (<http://portal.nlb.by>);
- электронны каталог Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (<http://portal.nlb.by>);
- віртуальная даведка Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі «Спытай у бібліятэкара» (<http://www.nlb.by>).

Прапануем Вам адрасы і сайты найбуйнейшых рэспубліканскіх бібліятэк:

Нацыянальная бібліятэка Беларусі
г. Мінск, пр. Незалежнасці, 116
www.nlb.by

Прэзідэнцкая бібліятэка Рэспублікі Беларусь
г. Мінск, вул. Савецкая, 11 (правае крыло Дома ўрада)
www.preslib.org.by

Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа
НАН Беларусі
г. Мінск, вул. Сурганова, 15
www.bas-net.by

Фундаментальная бібліятэка БДУ
г. Мінск, пр. Незалежнасці, 4
www.library.bsu.by

Рэспубліканская навукова-тэхнічная бібліятэка
Беларусі
г. Мінск, пр. Пераможцаў, 7
www.rlst.org.by

Беларуская лічбавая бібліятэка
www.library.by

Дамашняе заданне. Выканаць заданні № 4, 5, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля раздзела I. Выбраць крыніцы вынаходніцтва вусных выказванняў па абранай тэме. Складзі спіс літаратуры.

Заняткі № 5. Практыкум.

Складанне тэкстаў вусных выказванняў па абранай тэме

Мэта: праверыць, як адпрацаваны рытарычныя аперацыі стварэння задумы («вынаходніцтва думак») будучага выступлення.

Метадычныя рэкамендацыі: кожны вучань павінен падрыхтаваць вуснае выказванне з любой вобласці ведаў (гісторыя, філалогія, сусветная мастацкая культура і інш.), сам сфармуляваць тэму і прыдумаць вобразную назву.

Форма выніковай атэстацыі — **залік**.

Алгарытм заліку:

а) вучань выконвае індывідуальнае заданне з карткі (падрыхтаваць невялікае вучэбнае выказванне на прапанаваную тэму);

б) работа ў пары (сфармуляваць 5—7 назваў да вусных выказванняў, прэзентуемых першай групай выступоўцаў);

в) узаемарэцэнзаванне (першая група ацэньвае гэтыя варыянты назваў з пункту гледжання рэалізацыі функцыі загаловка);

г) групы мяняюцца ролямі;

д) тлумачэнне адно аднаму, калі высвятляецца, што не разумеецца сутнасць ці ёсць прабел у ведах;

е) гутарка ў пары да поўнага разумення;

ж) экспертная група ацэньвае рытарычныя ўменні выступоўцаў;

з) рэфлексія.

Дамашняяе заданне. Адкарэкіраваць тэкст вусных выказванняў па абранай тэме, правесці ўзаемарэцэнзаванне тэкстаў.

Заняткі № 6. Цытаванне

Мэты: пазнаёміць вучняў з цытаваннем як з адмысловым сродкам аргументацыі пры доказе сваёй думкі, адметнай формай перадачы чужога маўлення; развіваць уменне правільна з пункту гледжання зместу і стылю выказвання выкарыстоўваць цытаты ва ўласным маўленні; навучыць асноўным правілам цытавання і спосабам афармлення цытат; выхоўваць карэктнасць пры цытаванні.

Абсталяванне: выстава кніг з выслоўямі, крылатымі выразамі знакамітых людзей.

Формы, метады і сродкі навучання: каменціраванне прапанаванай памяткі «Правілы карэктнага і эфектыўнага цытавання» з наступным ілюстраваннем яе адпаведнымі прыкладамі; узнаўленне асноўных спосабаў уключэння цытат у вуснае і/або пісьмовае выказванне і правілаў іх афармлення; праца з узорамі, назіранне і разважанне аб ролі цытацыі (гл. дапаможнік для вучняў).

Асноўныя этапы працы.

Уступнае слова настаўніка (з элементамі гутаркі). У пачатку заняткаў настаўнік паведамляе аб актуальнасці ўмення правільна — з пункту гледжання зместу — і граматычна — з боку афармлення — карыстацца цытатамі. **Цытата** — гэта даслоўная вытрымка з чыйго-небудзь выказвання, з кнігі іншага аўтара. Цытаты звычайна выкарыстоўваюцца ў навуковых працах, лекцыях, выступленнях, дакладах, рэфератах, сачыненнях. Пры цытаванні прынята ўказваць, каму належаць гэтыя словы і адкуль яны ўзяты (рабіць спасылку).

Агучванне «Правілаў карэктнага і эфектыўнага цытавання» (гл. дапаможнік для вучняў). Настаўнік прапаноўвае вучням запісаць іх у «дзённік» аратара, скласці памятку па выкарыстанні правілаў цытавання падчас падрыхтоўкі вусных выказванняў, сачыненняў, дакладаў і рэфератаў.

Далей настаўніку пажадана звярнуцца да міжпрадметных сувязей з беларускай і рускай мовамі і азнаёміць з асноўнымі спосабамі ўключэння цытат і іх афармленнем:

1. Цытата незалежна ад аб'ёму (ці гэта слова, словазлучэнне, сказ, ці некалькі сказаў, некалькі абзацаў) бярэцца ў двукоссе. Калі цытата супра-

ваджаецца словамі аўтара, то пунктуацыйна яна афармляецца як нявыказаная простая мова: *Якуб Колас пісаў: «Пісьменнік, які не працуе над мовай, не клапоціцца аб папаўненні сваіх моўных запасаў, можа стаць перад небяспекай апынуцца за дзвярыма літаратуры»;*

2. Калі цытата ўключаецца ў тэкст як арганічная частка сказа, то першае слова цытаты пішацца з малой літары, а сама цытата бярэцца ў двукоссе: *На пытанне пра тое, чаму пісьменнік абраў псеўданім Крапіва, Кандрат Кандратавіч адказваў, што «матывы былі розныя, па-першае, не лічыў свае творы таго часу сапраўды мастацкімі і саромеўся падпісваць іх сваім прозвішчам, па-другое, прозвішча Атраховіч — нязручнае для вымаўлення і нялёгкае для запамінання, па-трэцяе, сатырычны характар твораў, у якіх часам называліся і сапраўдныя імёны, патрабавалі нейкага прыкрыцця хоць бы ў выглядзе псеўданіма. У адпаведнасці з характарам жанру і выбраві Крапіву»;*

3. Пропуск слоў у цытатах ці абрыў цытавання абазначаецца шматкроп'ем на пісьме (паўзай — у вусным маўленні): *Падкрэсліваючы ролю роднай мовы ў выхаванні чалавека, вядомая беларуская паэтка Цётка пісала: «Роднае слова! З малых дзён мы чуюм цябе з матчыных вуст. Ты нам тлумачыш усе дзівы свету... і табе выказваем мы свой дзіцячы жаль, крыўду, жаданне, радасць...»;*

4. Цытаты, прыведзеныя ў вершаванай форме і запісаныя ў слупок, у двукоссе не бяруцца: *Пра адваката Ф. Багушэвіча паэт Рыгор Семашкевіч сказаў:*

*На ўсю Беларусь мільён пракурораў
І толькі адзін, толькі ён адвакат. (Л. Тарасюк)*

Для замацавання асноўных спосабаў уключэння цытат у вуснае і/або пісьмовае выказванне і правілаў іх афармлення вучні выконваюць заданне № 8, змешчанае ў дапаможніку для вучняў.

Заданні прапануюцца на выбар у залежнасці ад узроўню складанасці і здольнасцей вучняў (забяспечваецца варыятыўнасць навучання).

Дамашняе заданне.

Групавое заданне. Складзі кароткі дыялог на тэму «Сустрэча з сябрам на вуліцы (у бібліятэцы)», каб у ім ужываліся афарыстычныя выказванні (да прыкладу, выкананню задання можа дапамагчы сціслае апісанне маўленчай сітуацыі, у якой ужываецца прыказка: «Гара з гарою не сходзіцца, а чалавек з чалавекам сядзецца»); прадэманстравалі розныя спосабы цытацыі.

Індывідуальнае заданне. Апісаць партрэт князя Вітаўта, выкарыстоўваючы цытаты з паэмы М. Гусоўскага «Песня пра зубра», старажытных беларускіх летапісаў.

Літаратура

1. *Бадзевіч, З. І.* 50 асноўных правіл беларускай пунктуацыі : дапаможнік для вучняў / З. І. Бадзевіч, І. М. Саматыя. — Мінск, 2000.
2. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. — Мінск, 2008.
3. Развивайте дар слова : факультатив. курс «Теория и практика написания сочинений разных жанров» (VII—VIII кл.) / сост. Т. А. Ладыженская, Т. С. Зепалова. — М., 1982.
4. *Цыбульская, С. І.* Даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі беларускай мовы / С. І. Цыбульская, І. У. Каліценья. — Мінск, 2006.

Заняткі № 7. Афарыстыка — найважнейшая крыніца эנסавага ўзбагачэння аратарскага выступлення

Мэты: пераканаць вучняў у каштоўнасці пошуку і збору афарызмаў, крылатых слоў, прыказак і прымавак, у значэнні афарыстыкі як найважнейшай крыніцы энсавага ўзбагачэння аратарскага выступлення; замацаваць уменне збіраць гэты творчы набытак вякоў і плённа выкарыстоўваць яго ў сваіх выказваннях, творчых працах; заклікаць юных выступальнікаў як мага часцей у сваёй маўленчай практыцы выкарыстоўваць гэтыя залатыя россыпы старадаўняй чалавечай мудрасці, ужываць іх у штодзённай гаворцы.

Абсталюванне: плакаты з выказваннямі; зборнікі афарызмаў, крылатых слоў, слоўнікі фразеалагізмаў.

Сённяшні век росквіту дакладных навук, камп'ютарызацыі і інфарматызацыі змушае чалавека да пэўнай універсалізацыі, іерагліфізацыі паняццяў, якімі аперыруе яго мысленне. І гэта, у пэўным сэнсе, добра, бо спрыяе ўзбагачэнню яго маўлення, пашырэнню яго тэзаўруса. Але гэтыя ўзбагачэнне і пашырэнне не могуць ісці толькі ў такім накірунку. Паралельна кожны з нас павінен звяртацца да думак, да светаўспрымання нашых продкаў. Нам усім (а нашым вучням асабліва!) варта звяртацца да мудрасці і дасціпнасці, сканцэнтраванай у кароткіх, ёмістых выразках — прыказках, прымаўках, афарызмах. Важнай крыніцай энсавага ўзбагачэння аратарскага выступлення лічыцца афарыстыка. І цяпер, калі нехта хоча пераканаць у нечым свайго суразмоўцу, вельмі дарэчы і да месца аказваецца яго ўменне «закругліць», лагічна скончыць сваю думку трапнай лацінскай

(ці то аналагічнай уласнай народнай) прымаўкай, прыказкай, ужыць «моцны» афарызм.

У вырашэнні пастаўленых задач могуць паспрыяць наступныя мерапрыемствы.

Дзень афарызма. Аб'яўляецца Дзень афарызма. Прызначаюцца эксперты, якія будуць весці назіранне і падлічваць колькасць ужытых у маўленні афарызмаў. Выказванні вядомых людзей, цытаты з кніг, устойлівыя выразы могуць гучаць на факультатывных занятках, на ўроку і на перапынку. Пераможцам лічыцца той, хто за дзень паспеў выкарыстаць большую колькасць афарызмаў. Цікавыя выразы выпісваюцца на асобныя лісты і прымацоўваюцца на дошку, дзверы кабінетаў, сцены калідораў.

Стрыжнёвыя віды магчымых заданняў — тлумачэнне сэнсу, свайго разумення прыведзеных афарызмаў (вучні выконваюць заданне 8, змешчанае ў дапаможніку для вучняў, раздзел «Што сказаць? або «Вынаходніцтва думак»); устанаўленне сэнсавых разнавіднасцей афарызмаў; вызначэнне тых сэнсава-выразных сродкаў, якія робяць афарызм ёмкім і запамінальным; падбор афарызмаў аднаго аўтара, аднаго твора на зададзены тэму; зваршэнне афарызма; выбар асобасна імпануючага афарызма-дэвіза; пабудова ўласных абагульняльна-афарыстычных выказванняў і г. д.

Развіццю ўмення тлумачыць сэнс афарызмаў спрыяе заданне пабудаваных ланцужок «афарызм — аўтар — сэнс — сінанімічная прыказка».

Вучням трэба: а) самастойна вызначыць аўтараў крылатых слоў; б) растлумачыць сэнс гэтых выслоўяў; в) па магчымасці падбраць сінанімічныя беларускія прыказкі; г) прыгадаць рускія прыказкі-адпаведнікі і/або рускія афарызмы на гэтую ж тэму.

Настаўнік дае ўзор выканання задання на прыкладзе афарызма «*Не шукай ты шчасця, долі на чужым, далёкім полі*»: а) Янка Купала; б) «не трэба шукаць на зямлі месца, лепшага за радзіму»; в) *Чужая старана пірагамі не накорміць*; г) рус. *На чужой стороне и весна не красна; «И дым Отечества нам сладок и приятен!»* (А. Грыбаедаў) і г. д., — гл., напрыклад, [1].

Да прыкладу, на ўроку могуць прагучаць афарыстычныя выказванні з твораў Якуба Коласа і іншых аўтараў.

Якуб Колас — майстар малых форм творчасці — афарыстычных выслоўяў. Выслоўе стала жанрава-структурным кампанентам коласаўскага эпічнага мыслення.

Вучням неабходна даць азначэнне гэтай катэгорыі. **Выслоўе** — гэта жанравая форма трапнага і кароткага мастацка-філасофскага выказвання. Філасофскім лічыцца выказванне з анталогічным зместам — такое, у якім сканцэнтраваны вопыт сутнаснага пазнання быцця. У творах Коласа выслоўі з’яўляюцца ўзорам пластычнасці і асацыятыўнасці стылю.

З якім выдатным майстэрствам карыстаецца Якуб Колас скарбамі народнай творчасці! Колькі слоў пра прыказкі і прымаўкі ў аўтарскай мове і мове герояў трылогіі «На ростанях»! Як адзначае Р. Шкраба, «прыхільнасць Якуба Коласа да шырокага выкарыстання прыказак і прымавак у трылогіі тлумачыцца дзвюма акалічнасцямі. Па-першае, яны арганічна кладуцца ў размоўную лексіку, па-другое, іх экспрэсіўная афарбаванасць дае магчымасць аўтару перадаць унутраны жэст, калі апісваецца душэўны стан чалавека, даць чытачу адчуць аўтарскую ўсхваляванасць, памагчы яму ацаніць людзей і падзеі пад пэўным кутом гледжання» [8, с. 155]. У мастацкай тканіне твора чытач можа заўважыць вялікую колькасць прыказак арыгінальных, уласна беларускіх: «Цацанкі-абяцанкі, а дурному радасць», «Цешыўся старац, што перажыў марац, ажно у маю нясуць яго да гаю», «Чалавек есць хлеб траякі: белы, чорны і някі» і інш. Актывна карыстаецца Якуб Колас прыказкамі, якія прыйшлі ў беларускі фальклор з іншых моў, перш за ўсё з рускай: «Сем разоў прымер, а адзін адрэж», «Ад торбы і ад турмы не адракайся», «Жыццё пражыць — не поле перайсці» і інш. Як можна заўважыць, Якуб Колас аддаваў перавагу прыказкам і прымаўкам гукава арганізаваным, аздобленым рыфмай. Да згаданых вышэй можна дадаць яшчэ: «Калі каму шанце, той і ў лапцях танце», «Плакаў, плакаў, а бог быў аднакаў, пачаў танцаваць, пачало шанцаваць», «Жабрак жабраку відзён на кійку», «Ці памёр Гаўрыла, ці скула яго задавіла», «Што не ўдалося цяпер, тое ўдасца ў чацвер» і г. д.

Пісьменнік карыстаецца ў трылогіі разнастайнымі стылістычнымі пластамі мовы. Тут мы знойдзем і прыклады ўзнёслай патэтычнай прамовы, і верша ў прозе, і чыноўніцкага жаргону, і царкоўнай казані. Але калі прааналізаваць, з якой моўнай стыхіі ён больш за ўсё чэрпае мастацкіх вобразаў, то найбольш іх прыпала б на жывую народную мову. Апрача таго, трэба заўважыць, што Якуб Колас вельмі любіць павярнуць слова новым бокам да чытача, укласці ў яго новы, часцей за ўсё іранічны сэнс. Гаворачы, што Лабановіч стаміўся ў дарозе, пісьменнік звяртае ўвагу на адну акалічнасць, што павінна падкрэсліць, якога характару была ўтома: па дарозе «яму прыходзілася вінашаваць таго-сяго са святым Вялікаднем і, разумеецца, крыху падвінашавацца...». У аўтарскай мове пісьменнік не любіць слоў бясколерных, пасных, інфармацыйных. За кожным такім словам мы бачым непасрэднасць чалавечых пачуццяў, багацце навакольнага свету.

Дамашняе заданне.

На тэму аднаго з афарызмаў падрыхтаваць невялікае публіцыстычнае выступленне:

– Абломкі крыўдных слоў сядзяць у душы, як стрэмкі (П. Панчанка).

– Лепшыя думкі і словы з маўчання (В. Аколава).

– Бойся спазніцца за словам харошым (Н. Мацяш).

– Размова — мова думак, маўчанне — мова ісціны (А. Разанаў).

– Што ў душы, тое будзе і ў слове (С. Законнікаў).

Індывідуальнае заданне. Найбольш падрыхтаваным удзельнікам факультатыва можна параіць стварыць невялікі рытарычны эцюд, карыстаючыся парадамі старажытнага мудраца Платона:

• Быць ніжэй за самога сябе — гэта не што іншае, як невуцтва, а быць вышэй за самога сябе — не што іншае, як мудрасць.

• Трэба правяраць чалавека ў цяжкасцях, небяспецы і радасцях.

• Усё сваё жыццё трэба з глыбокай пашанай ставіцца да сваіх бацькоў.

• Усё золата, што ёсць на зямлі і пад зямлёй, нельга параўнаць з дабрачыннасцю.

Групавое заданне. Складзі слоўнік афарызмаў коласаўскіх герояў (па старонках паэмы «Новая зямля», трылогіі «На ростанях»). Якія з іх з’яўляюцца актуальнымі для нашага часу?

Літаратура

1. *Зелянко, В. У.* Вывучэнне лексікі і фразеалогіі ў лінгвакультуралагічным аспекце / В. У. Зелянко // Роднае слова. — 2010. — № 1. — С. 57—60.

2. *Колас, Я.* Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. — Т. 9. — Мінск, 1975.

3. *Красней, В. П.* Грані слова : факультатыўны курс «Лексіка і фразеалогія беларускай мовы» / В. П. Красней. — Мінск, 1996.

4. *Лужанін, М.* Колас расказвае пра сябе / М. Лужанін. — Мінск, 1982.

5. *Міхневіч, А. Я.* Якуб Колас разважае, радзіць, смяецца... : выбраныя выслоўі народнага песняра / А. Я. Міхневіч. — Мінск, 2002.

6. *Старычонак, В. Д.* Займальная філалогія / В. Д. Старычонак. — Мінск, 1998.

7. Творы па беларускай літаратуры для завучвання на памяць (паэмы, вершы, проза, песні) : мастацкае электроннае выданне на 2 кампакт-дысках. — Мінск : Маст. літ., 2006—2007.

8. *Шкраба, Р.* Моваю вобразаў : выбраанае / Р. Шкраба. — Мінск, 1989.

Заняткі № 8—9. Практыкум.

Праца з крыніцамі вынаходніцтва вусных выказванняў. Збор і абагульненне інфармацыі па абранай тэме вуснага выказвання

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: праверка якасці выканання дамашняга задання, праслухоўванне і абмеркаванне публіцыстычных выступленняў на тэму аднаго з афарызмаў, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка, афармленне цытат, тэзісаў, канспектаў па абранай тэме вуснага выказвання.

Метадычныя рэкамендацыі: Першую гадзіну практыкума можна прысвяціць працы ў бібліятэцы. Настаўнік на практыкуме выступае ў якасці кансультанта, дапамагае выправіць памылкі ў афармленні цытат, можна выкарыстоўваць узаемаправерку вучнямі правільнасці афармлення цытат, напісання канспектаў і тэзісаў. Дадатковым матэрыялам для работы па выпрацоўцы навыкаў афармлення цытат можа паслужыць любая кніга з бібліятэкі вучня ці настаўніка.

Дамашняе заданне. Выпісаць і аформіць у адпаведнасці з правіламі цытаты з навуковай, мастацкай літаратуры, адабранай па тэме ўласнага выказвання.

Раздзел II. Структура вуснага публічнага выступлення

Заняткі № 10—11. Кампазіцыя выступлення. Уступ. Асноўная частка. Заключэнне

Мэты: пазнаёміць вучняў з тэхналогіяй паэтапнага канструявання публічных выступленняў; выпрацоўваць уменне ствараць розныя кампазіцыйныя часткі вуснага выказвання; выходзіць культуру маўленчых паводзін.

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: знаёмства з узорным выкананнем дамашняга задання, зробленага вучнем ці

некалькімі, лекцыя настаўніка, эўрыстычная гутарка, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка, напісанне вучнямі тэзісаў (канспекта) лекцыі настаўніка, калектыўная праца над уступнымі і заключнымі фрагментамі вуснага выказвання па прапанаванай настаўнікам тэме.

Азнаямленне вучняў з тэарэтычнай інфармацыяй аб кампазіцыі выступлення можна пачаць з асэнсавання імі ўніверсальнага спосабу стварэння кампазіцыйнай гарманічнасці прамовы («эфект ансамблевасці»).

Аналітычная гутарка распачынаецца сумесным пошукам адказу на пытанне: ***На якія кампазіцыйныя блокі дзеліцца матэрыял выказвання?***

З гэтай мэтай акцэнтуюцца ўвага школьнікаў на ўніверсальнай кампазіцыйнай схеме-трыядзе (гл. дапаможнік для вучняў, раздзел II).

Затым настаўнік арганізуе самастойную працу вучняў з матэрыялам дапаможніка пад рубрыкацыяй «Factum: 3 гісторыі аратарскага майстэрства».

Вучні працуюць з інфармацыйнай карткай «Агульныя правілы пабудовы выступлення» і робяць запісы ў аратарскі «дзённік».

На наступным этапе ўрока варта звярнуцца да кластара «*Спосабы пабудовы асноўнай часткі прамовы*» (гл. дапаможнік для вучняў, раздзел II).

Кластар (што ў перакладзе з англійскай мовы абазначае «сюзор’е», «пучок», «гронка») — графічная арганізацыя матэрыялу, ланцужок элементаў таго ці іншага паняцця. Кластар можа быць выкарыстаны на самых розных стадыях урока (для стымулявання мысліцельнай дзейнасці, для структуравання вучэбнага матэрыялу, для рэфлексіі). Кластар можа быць выкарыстаны таксама для арганізацыі індывідуальнай і групавой работы як на факультатыўных занятках, так і дома.

Калектыўная праца па зборы «калекцыі» прыёмаў ва ўступе і заключэнні прамовы (гл. дапаможнік для вучняў) завяршаецца складаннем вучнямі кластара.

Замацаванне і ўдасканалванне ўменняў па стварэнні розных кампазіцыйных частак публічнага выступлення арганізуецца ў працэсе групавой і індывідуальнай працы над уступнымі і заключнымі фрагментамі вуснага выказвання па прапанаванай настаўнікам тэме.

Дамашняе заданне.

1. Падрыхтаваць уступны фрагмент прамовы аб жыццёвым і творчым шляху любога аўтара, творы якога ўключаны ў вучэб-

ную праграму па беларускай літаратуры для 9 класа, з выкарыстаннем агульнакампазіцыйных прыёмаў інверсіі і рэтардацыі.

2. Знайсці ў мастацкіх і/або публіцыстычных тэкстах прыклады рытарычнага прыёму ілюстрацыйнай канцоўкі (гумарыстычная, сатырычная, іранічная заўвага; дарэчны анекдот; цытата; байка; прытча; жыццёвая гісторыя і г. д.) і запісаць у «аратарскі» дзённік.

3. Падрыхтаваць вуснае выказванне па абранай тэме з выкарыстаннем храналагічнага (гістарычнага) метаду выкладу матэрыялу.

Раздзел III. Слоўнае афармленне вусных выказванняў

Заняткі № 12. Культура вуснага выказвання

Мэты: узнавіць і падагульніць веды вучняў па асноўных паняццях культуры вуснага выказвання (нарматыўнасць, змястоўнасць, лагічнасць, дарэчнасць, багацце маўлення), акцэнтуючы ўвагу на асаблівасцях нормаў беларускага вымаўлення; развіваць вуснае маўленне, узбагачаць лексічны запас, удасканалваць літаратурна-лінгвістычную кампетэнцыю вучняў.

Абсталёванне: аўдыёзапісы літаратурнай класікі; мастацкія і публіцыстычныя тэксты; слоўнікі.

Развіццё культуры маўлення вучняў — неад’емная і надзвычай важная частка навучальнага працэсу. Літаратура як від мастацтва і як школьны прадмет мае вялікі каштоўнасць, этычны, эстэтычны, крэатыўны патэнцыял, бо з’яўляецца вынікам творчай дзейнасці мастака слова, узорам культуры мовы. Таму лінгвадыдактычнай асновай заняткаў факультатыва будуць тэксты розных стыляў, жанраў, тыпаў. Мэтазгодна абавірацца як на праграмныя творы па літаратуры, так і творы, што абазначаны ў спісе для самастойнага і пазакласнага чытання. Матэрыялы да заняткаў уключаюць і тэксты з твораў сучаснай літаратуры, якія маюць багаты маральна-этычны патэнцыял, выклікаюць нязменную цікавасць вучняў і дазваляюць паказаць эвалюцыю мастацтва слова ад старажытнасці да нашых дзён.

Зместавая частка курса літаратуры ў 9 класе мае сваю спецыфіку. Гэта творы старажытнай літаратуры, XIX і пачатку XX стагоддзя, якія даўно сталі нашай літаратурнай класікай і нясуць у сабе вялікі навучальны і выхаваўчы патэнцыял. Разам з тым відавочна,

што гэта мастацкая спадчына аддаленая па часе і для сучаснага школьніка не заўсёды зразумелая. У «эпоху» тэлесерыялаў з зямальнымі сюжэтамі, любоўнымі трох- і шматкутнікамі вывучэнне летапісаў, жыццй, патрыятычных прамой падаецца вучням дзіўным анахранізмам. Сапраўды, для сённяшняга школьніка даўні твор уяўляецца таямнічым светам за зачыненымі дзвярыма. Задача настаўніка якраз у тым і заключаецца, каб знайсці ключ ад гэтых дзвярэй разам з вучнямі. Заняткі факультатыва з’яўляюцца спрыяльнай магчымасцю для гэтага.

Выпрацоўка навыкаў культуры вуснага маўлення ва ўмовах білінгвізму — складаная задача. Аднак зразумела, што захаванне нормаў маўлення ёсць неабходная ўмова ўзаемаразумення паміж тымі, хто гаворыць і слухае. Відавочна, засваенне норм маўлення адбываецца непасрэдна на ўроках беларускай мовы, таму на факультатывных занятках можна ўзнавіць, сістэматызаваць веды ці акцэнтаваць увагу на найбольш складаных момантах, найбольш распаўсюджаных памылках.

Нарматыўнасць мовы (маўлення), ці **кадыфікацыя** зафіксавана ў граматыках і слоўніках. Захаванне арфаэпічных, акцэнталагічных, словаўтваральных, марфалагічных, сінтаксічных, лексіка-семантычных, фразеалагічных нормаў з’яўляецца неабходнай умовай культуры маўлення. Да прыкладу, **арфаэпічныя нормы** беларускай мовы фіксуюць выразнае яканне ў першым складзе перад націскам (*вясна*, а не *вісна*, *зямля*, а не *зімля*, апошні варыянт вымаўлення ўласцівы рускай арфаэпіі), асіміляцыйную мяккасць зычных, якая з’яўляецца адметнай асаблівасцю беларускага літаратурнага вымаўлення (*с’мятана*, *с’ліва*, *с’мецце*, *с’нежань*) і г. д. Надзвычай карысным будзе праслухоўванне аўдыёзапісаў беларускіх артыстаў, пісьменнікаў, на прыкладзе якіх можна праілюстраваць нарматыўнае маўленне. Добрай практыкай будзе чытанне ўголас мастацкіх тэкстаў, прапанаваных у дапаможніку для вучняў.

Змястоўнасць маўлення мяркуе інфармацыйна насычаная, лагічна, паслядоўна, даступна выкладзенае, пераканаўчае выказванне.

Лагічнасць выказвання патрабуе адпаведнасці паміж сэнсавай сувяззю слоў, сказаў і законамі логікі. Лагічнасць выказвання залежыць ад культуры мыслення чалавека. Наколькі лагічнае выказванне, можна вызначыць цэласна ўспрыняўшы выступленне. Лагічнасць і **дакладнасць** цесна звязаны паміж сабой. Дакладнасць словаўжывання — паказчык культуры выказвання. Ва ўмовах інтэрферэнцыі рускай і беларускай моў найбольш рас-

паўсюджанай памылкай з'яўляецца недакладнае ўжыванне паранімічных лексічных адзінак. Напрыклад: *абагульць* і *абагульніць* (маёмасць, факты), *асабісты*, *асабовы*, *асаблівы*, *асобасны* (жыццё, займеннік, запрашэнне, успрыманне), *дзеіны* і *дзеісны* (чалавек, сродак).

Дарэчнасць выказвання — гэта адпаведнасць ужытых моўных сродкаў тэме, мэце, жанру выказвання, часу і месцу зносін. Змешванне слоў, выразаў, якія належаць да розных стыляў літаратурнай мовы, сведчыць пра нізкі ўзровень культуры маўлення і з'яўляецца стылістычнай памылкай. У навуковым паведамленні, да прыкладу, недапушчальна ўжыванне экспрэсіўна-ацэначных слоў і выразаў кшталту *морда*, *браць за жабры*, *склеіць ласты* і г. д. Адзінства стылю — важнейшае патрабаванне да вуснага выказвання.

Пераканаўчасць выказвання выяўляецца ў такім падборы моўных сродкаў, які здольны паўплываць на пачуцці і свядомасць слухача, падтрымліваць яго ўвагу і цікавасць.

Багацце маўлення выяўляецца ў разнастайнасці ўжывання моўных сродкаў і залежыць ад актыўнага лексічнага, фразеалагічнага, сінтаксічнага запасу чалавека. Неапраўданае паўтарэнне адных і тых жа слоў, выразаў, сінтаксічных канструкцый збядняе выказванне, зніжае яго пераканаўчасць. Аналіз «Санета» («Паміж пясчоў Егіпецкай зямлі...») М. Багдановіча праілюструе багацце слоўніка паэта, дзе кожнае слова ўжываецца толькі адзін раз.

Дапаможнік для вучняў змяшчае патрабаванні да вуснага выказвання.

Дамашняе заданне. Прачытаць прадмову Ф. Скарыны да ўсёй Бібліі. Знайсці прыклады, якія пацвярджаюць змястоўнасць, лагічнасць, пераканаўчасць і багацце мовы асветніка.

Літаратура

Асноўная:

1. *Каляда, А. А.* Мастацкае чытанне ў школе / А. А. Каляда. — Мінск : Нар. асвета, 1992.

2. *Лепешаў, І. Я.* Асновы культуры мовы і стылістыкі / І. Я. Лепешаў. — Мінск : Універсітэцкае, 1989.

3. *Янкоўскі, Ф. М.* Беларускае літаратурнае вымаўленне / Ф. М. Янкоўскі. — Мінск : Нар. асвета, 1976.

Дадатковая:

4. *Арашонкава, Г. У.* Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы / Г. У. Арашонкава, В. П. Лемцюгова. — Мінск : Вышэйшая школа, 1987.

5. Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі / пад рэд. А. І. Падлужнага. — Мінск : Нар. асвета, 1987.

6. *Грабчыкаў, С. М.* Цяжкія выпадкі ўжывання блізкіх па гучанню слоў / С. М. Грабчыкаў. — Мінск : Выд. БДУ, 1977.

Заняткі № 13. Стылі і тыпы маўлення. Навуковы стыль

Мэты: навучыць распазнаваць стылістычныя асаблівасці лексічных і граматычных сродкаў у залежнасці ад зместу і мэт навуковага паведамлення; пазнаёміць з жанравымі разнавіднасцямі навуковага стылю (манаграфія, навуковы артыкул, даклад, падручнік); фарміраваць уменне лагічна, доказна, дакладна, звязна выказвацца на навуковую тэму ў адпаведным тыпе маўлення; развіваць даследчыцкія здольнасці, навуковы круггляд.

Абсталюванне: тэксты навуковага стылю; слоўнікі, энцыклапедыі.

Як вядома, навуковы стыль узнік у часы антычнасці і развіваўся з эвалюцыяй навуковых ведаў. Толькі ў эпоху Адраджэння з'явілася тэндэнцыя да сцісласці і дакладнасці навуковага выкладу. Да гэтага стыль навукі быў блізкі да мастацкага расповеда.

На беларускіх землях навуковы стыль пачаў складвацца ў эпоху Адраджэння ў рэлігійна-філасофскіх трактатах Сымона Буднага («Пра апраўданне грэшнага чалавека перад Богам», «Аб дзвюх прыродах Хрыста», «Пра найважнейшыя палажэнні хрысціянскай веры» і інш.), пазней — у працах па балістыцы Казіміра Семяновіча («Вялікае мастацтва артылерыі», 1651).

На працягу стагоддзяў склаліся пэўныя лексіка-граматычныя асаблівасці, уласцівыя навуковаму стылю:

- 1) *на лексічным узроўні* — ужыванне навуковых тэрмінаў, слоў з прамым значэннем, абстрактнай лексікі, адназначных слоў, шматкратнае ўжыванне адных і тых жа слоў;
- 2) *на марфалагічным узроўні* — перавага назоўнікаў і прыметнікаў над дзеясловамі, ужыванне формы адзіночнага ліку ў значэнні множнага, нанізванне формаў роднага склону, не выкарыстоўваюцца займеннік *я* і дзеясловы ў форме 1-й асобы адзіночнага ліку;
- 3) *на сінтаксічным узроўні* — сказы з прамым парадкам слоў, дзеепрыметнікавымі і дзеепрыслоўнымі зваротамі, сказы з аднароднымі членамі і абагульняючым словам, з пабочнымі словамі і сказамі, усе віды складаных сказаў, ужыванне ў складаных канструкцыях падпарадкавальных злучнікаў (дзякуючы таму, што; у сувязі з тым,

што; нягледзячы на тое, што; між тым як; у той час як і інш.), апа-
вядальныя сказы, адсутнасць клічных і пыгальных сказаў.

У час заняткаў варта пазнаёміць вучняў з жанравымі разна-
віднасцямі навуковага стылю, аднак увагу трэба засяродзіць на
навуковым артыкуле і навуковым дакладзе (паведамленні) як
найбольш распаўсюджаных жанрах, з якімі даводзіцца сутыкаць-
ца школьніку.

Звернемся да прыкладу навуковага артыкула.

Барока (ад італ. *barocco* — вычварны, дзіўны) — адзін з асноўных
стыляў у архітэктуры і выяўленчым мастацтве Еўропы канца XVI — сяр-
эдзіны XVIII ст. Узнікла ў канцы XVI ст. у Італіі. Мастацтву барока
ўласцівы грандыёзнасць, пышнасць, дынаміка, імкненне да велічнасці,
патэтычная прыўзнятасць, прыхільнасць да эфектнай відовішчнасці,
параднасці, да моцных кантрастаў маштабаў і рытмаў, матэрыялаў
і фактуры, святла і ценю, павышаная эмацыянальнасць і пачуццёвасць.
Для архітэктуры барока ўласцівы вычварная пластыка фасадаў, скла-
даных планы і абрысы, упрыгожванне пабудоў пышняй шматкаляровай
скульптурай, лепкай, разьбой, выкарыстанне роспісаў, люстэркаў. Для
літаратуры барока ўласцівы такія характэрныя рысы, як складанасць
стылю, вычварнасць, незвычайная вобразнасць, метафарычнасць, павы-
шаная эмацыянальнасць. У першай палове XVIII ст. барока паступова
эвалюцыяніравала да грацыёзнай лёгкасці стылю ракако, спачатку арга-
нічна суіснавала з ім, а затым, прыблізна з 1770-х гг., паступова пачало
выцясяцца класіцызмам.

Барока было вядучым мастацкім стылем у мастацтве Беларусі кан-
ца XVI — XVIII ст. Беларускае барока вызначалася спалучэннем заходне-
еўрапейскіх уплываў з візантыйскімі і мясцовымі традыцыямі. У галіне
архітэктуры барока на Беларусі прадстаўлена пераважна касцёламі,
кляштарамі, палацавымі комплексамі (Нясвіжскі касцёл езуітаў, Гро-
дзенскі фарны касцёл, Гальшанскі палац і інш.). У графіцы стыль баро-
ка найбольш праявіўся ў жанры кніжнай гравюры. Мясцовыя майстры
кнігі XVII—XVIII ст. выпрацавалі адметны стыль беларускага барока,
для якога былі ўласцівы стрыманасць форм, сувязь з народным мастац-
твам. Рысы барока выявіліся ва ўсіх відах дэкаратыўна-прыкладнага
мастацтва: ткацтва (слукія паясы, шпалеры), вырабах са шкла, паліва-
най кераміцы, разьбе па дрэве (беларуская рэзь), ювелірным мастацтве.
У літаратуры барока распаўсюдзілася прыблізна ў сярэдзіне XVII ст.
найперш дзякуючы творчай дзейнасці Сімяона Полацкага. Для твораў
беларускага барока ўласцівы сінтэз сярэдневяковых і рэнэсансных тра-
дыцый, ускладненасць вобразаў, сюжэтаў і формы, метафарычнасць,
парадаксальнасць, імкненне здзівіць чытача, паўплываць на яго эмо-
цыі і пачуцці. Асабліва барока выявілася ў рэлігійна-філасофскай паэзіі,

школьнай драме, інтэрмедый, палемічнай прозе. У Беларусі побач з «высокім» барока, творы якога напісаны на польскай, лацінскай мовах, існавала таксама «сярэдняе» і «нізкае» барока, што адпавядала інтарэсам бяднейшай шляхты, гараджан і было прадстаўлена парадыйна-сатырычнай і гумарыстычнай паэзіяй і прозай, песенна-інтымнай лірыкай. (Дубянецкі, Э. С. Культуралогія : энцыклапедычны даведнік // Э. С. Дубянецкі. Мн., 2003)

Працу з дадзеным навуковым артыкулам, які да ўсяго

1) паглыбляе веды вучняў па мастацтве барока,
2) вучыць тыпалагічна мысліць, супастаўляючы веды, атрыманыя на ўроках беларускай літаратуры, гісторыі Беларусі і сусветнай гісторыі, нанізваць на ўжо вядомае новыя веды,
— мэтазгодна пачаць з асэнсавання *структуры і зместу артыкула*, яго *канцэпцыі*, магчыма, гэта будзе сумеснае складанне *плана* артыкула:

1. Агульныя мастацтвазнаўчыя звесткі пра стыль барока.
2. Асаблівасці архітэктуры барока.
3. Асаблівасці літаратуры барока.
4. Барока — ракако — класіцызм.
5. Стыль барока ў беларускім мастацтве:

- у архітэктуры;
- графіцы;
- дэкаратыўна-прыкладным мастацтве;
- літаратуры.

Наступны этап — сумесны пошук асаблівасцей навуковага стылю на лексічным, марфалагічным і сінтаксічным узроўнях. Абапіраючыся на тэарэтычныя звесткі, вучні без асаблівых цяжкасцей заўважаць, што на *лексічным узроўні* ў прыведзеным навуковым артыкуле ўжыты навуковыя тэрміны (барока, ракако, класіцызм і інш.), шматкратна ўжываюцца адны і тыя ж словы (барока, стыль, барока ўласціва, архітэктура, літаратура і інш.). На *марфалагічным узроўні*: пераважаюць назоўнікі і прыметнікі (вобразнасць, метафарычнасць, павышаная эмацыянальнасць і інш.). На *сінтаксічным узроўні*: пераважаюць сказы з аднароднымі членамі, складаныя сказы і інш.

Пасля адпаведных каментарыяў, пераказу навуковага тэксту, атрымаўшы своеасаблівы *алгарытм дзеянняў*, вучні прыступаюць да падрыхтоўкі навуковага паведамлення на школьную (раённую, гарадскую) навуковую канферэнцыю. Можна звярнуцца да дапаможніка для вучняў, дзе змешчаны навуковы артыкул пра беларус-

кае адзенне XVI стагоддзя, на аснове якога самастойна рыхтуецца навуковае паведамленне па адпаведнай тэме. Важна зарыентаваць вучняў на выкарыстанне даведачна-інфармацыйнай літаратуры, электронных сродкаў інфармацыі. Дапаможнік для вучняў дае арыенцір, на што звярнуць увагу пры падрыхтоўцы.

Дамашняе заданне. Падрыхтаваць матэрыялы да навуковага паведамлення «Адзенне нашых продкаў у XVI стагоддзі» (гл. дапаможнік для вучняў).

Літаратура

1. *Юрэвіч, А. К.* Стылістыка беларускай мовы / А. К. Юрэвіч. — Мінск : Вышэйш. школа, 1992.
2. *Каўрус, А. А.* Стылістыка беларускай мовы / А. А. Каўрус. — Мінск : Нар. асвета, 1992.
3. *Лепешаў, І. Я.* Асновы культуры мовы і стылістыкі / І. Я. Лепешаў. — Мінск : Універсітэцкае, 1989.

Заняткі № 14. Публіцыстычны стыль

Мэты: актуалізаваць асноўныя функцыі публіцыстычнага стылю (паведамленне інфармацыі і ўздзеянне), вучыць распазнаваць яго асноўныя стылістычныя асаблівасці; пазнаёміць з асноўнымі жанрамі публіцыстыкі (артыкул, рэпартаж, інтэрв'ю, нарыс, фельетон, выступ); абапіраючыся на тэарэтычныя звесткі, фарміраваць уменні самастойна выказвацца ў публіцыстычным стылі ў адпаведным тыпе маўлення; развіваць камунікатыўныя здольнасці вучняў; фарміраваць грамадзянскую культуру вучняў.

Абсталяванне: тэксты публіцыстычнага стылю; аўдыёзапісы публіцыстычных выступленняў вядомых дзеячаў культуры, навукі, мастакоў слова.

Публіцыстычны стыль непасрэдна звязаны з мастацтвам краінамоўства, якое мае даўнія традыцыі на беларускіх землях. Словыпропаведзі Кірылы Тураўскага, прадмовы Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Льва Сапегі, публіцыстычныя творы Кастуся Каліноўскага, Янкі Купалы заклалі трывалы падмурак беларускай публіцыстыкі.

Адметнасць названага стылю абумоўлена яго асноўнымі функцыямі ўздзеяння і паведамлення інфармацыі, а таксама тэматычнай шырынёй, надзённасцю пытанняў, што асвятляюцца ў публіцыстычных творах. Як правіла, гэта найбольш хвалюючыя пытанні рэчаіснасці: эканоміка, палітыка, культура, мараль, этыка, экалогія і інш. За стагоддзі эвалюцыі публіцыстыкі склаліся **характэрныя**

рысы стылю: эмацыянальнасць, ацэначнасць, вобразнасць, пабуджалнасць, пафаснасць, узнёсласць — і **лексіка-граматычныя асаблівасці:**

1) *на лексіка-фразеалагічным узроўні* — выкарыстанне абстрактнай лексікі, стандартных устойлівых выразаў, спалучэнне грамадска-палітычнай і эмацыянальна-экспрэсіўнай, ацэначнай лексікі;

2) *на марфалагічным узроўні* — выкарыстанне назоўнікаў у родным склоне, ужыванне інфінітываў у ролі галоўных членаў сказа, ужыванне дзеясловаў у форме загаднага ладу, часціц, выклічнікаў;

3) *на сінтаксічным узроўні* — выкарыстанне простых сінтаксічных канструкцый, чаргаванне поўных і няпоўных сказаў, рытарычных пытанняў, паўтораў, сказаў з інверсійным парадкам слоў, сказаў-зваротаў.

Прычым названыя сродкі на ўсіх узроўнях з’яўляюцца стылетваральнымі.

Выбар моўных сродкаў у многім залежыць ад жанру публіцыстычнага твора. Так, скажам, калі гэта *газетны ці інтэрнэт-артыкул* пра вялікі адронны калайдар, то ў тэксе будзе прысутнічаць вялікая колькасць фізічных тэрмінаў. Мова артыкула будзе дакладнай, блізкай да навуковага стылю. Калі гэта *публіцыстычны выступ для радыё ці тэлебачання*, то, відавочна, будуць спалучацца эмацыянальна-ацэначная лексіка і грамадская, шырока выкарыстоўвацца звароткі, рытарычныя пытанні. Мова выступу, адрасаванага масаваму слухачу, будзе вызначацца прастатой, даступнасцю, выразнасцю.

Мастацкая публіцыстыка ўтрымлівае ў сабе рысы мастацкага стылю. Найбольш наглядна гэта відаць на прыкладзе прадмоў Ф. Скарыны да кнігі Бібліі. Мэтазгодна прааналізаваць асобныя тэксты асветніка.

Галоўнай задачай разгляду тэкстаў Ф. Скарыны з’яўляецца пошук адказу на пытанне: якім чынам дасягаецца эфект нязмушанасці, прастаты, натуральнасці, дзякуючы якім моўным сродкам аўтар пераконвае чытача? Звернем увагу на слоўную палітру, названне сінонімаў: *жадаеш ведаць, наважышся асвоіць, задумаеш авалодаць, захочаш вучыцца, узнікне жаданне ведаць, пажадаш прасачыць*; параўнанні: *як золата ў зямлі, як ядро ў арэху*; метафарычныя параўнанні: *Біблія — дзівосная рака* і інш. Урывак з прадмовы да кнігі «Юдзіф» мае выразную сінтаксічную адметнасць і з’яўляецца прыкладам выкарыстання перыяду. Для боль-

шай лёгкасці ўспрымання інфармацыі паспалітым людзям аўтар удала камбінуе простыя і складаныя сінтаксічныя канструкцыі. Скарына вядзе спакойную, разважлівую гутарку з чытачом, абгрунтоўвае важнасць ведаў, адукацыі, выхавання. Як мудры настаўнік, Скарына прыводзіць веды чытача ў сістэму, прадбачыць магчымыя пытанні і дае адказы на іх. Філософ, гуманіст, бліскучы аратар, Скарына спрабуе далучыць чалавека да таямніц слова, таямніц мудрасці, імкнецца даць лекі для душы.

Такім жа чынам можа быць арганізаваны і аналіз публіцыстыкі Кастуся Каліноўскага, Ніла Гілевіча, Анатоля Бутэвіча, змешчанай у дапаможніку для вучняў.

Азнямленне з выдатнымі ўзорамі публіцыстыкі створыць падмурак для ўласных спроб выказвання ў публіцыстычным стылі. Можна прапанаваць план падрыхтоўкі выступлення:

1. *Выбар тэмы* (актуальнасць, навізна, праблемнасць, цікаvasць для слухача).

2. *Кампазіцыя* (правіла залатога сячэння; якая думка стане тэзісам, як яе аформіць, якая думка для большай пераканальнасці будзе высновай выступу).

3. *Тып маўлення* (разважанне, разважанне з элементамі апавядання і інш.)

4. *Слоўнае афармленне* (неабходнасць ужывання тэрмінаў, цытат, тропай, рытарычных фігур і інш.)

5. *Невербальныя сродкі* (жэсты, міміка, позірк, поза).

6. *Працягласць выступлення*.

Вельмі добра, калі заняткі факультатыва пройдуць у форме конкурсу ці турніру выступоўцаў з аўдыё- ці відэазапісам выступленняў вучняў. Гэта дазволіць убачыць найбольш распаўсюджаныя памылкі (адсутнасць лагічных паўз, адпаведнай інтанацыі, маўленчыя хібы, маўленчыя штампы і г. д.), а таксама арганізаваць самарэцэнзаванне і ўзаемарэцэнзаванне.

Пасля рэцэнзавання публіцыстычных выступаў вучняў будзе лагічным зварот да тэарэтычных звестак пра маўленчыя штампы.

Дамашняе заданне. Прачытаць артыкул у газеце «Звязда» ці «Літаратура і мастацтва». Вызначыць тэму артыкула, тып маўлення, прааналізаваць кампазіцыю.

Літаратура:

1. *Каўрус, А. А.* Стылістыка беларускай мовы / А. А. Каўрус. — Мінск : Нар. асвета, 1992.

2. *Лепешаў, І. Я.* Асновы культуры мовы і стылістыкі / І. Я. Лепешаў. — Мінск : Універсітэцкае, 1989.

3. Юрэвіч, А. К. Стылістыка беларускай мовы / А. К. Юрэвіч. — Мінск: Вышэйш. школа, 1992.

Заняткі № 15. Практыкум. Маўленчы стандарт і моўны штамп

Мэты: пазнаёміць вучняў з тэарэтычнымі звесткамі пра маўленчы стандарт і моўны штамп; на прыкладзе тэкстаў з маўленчымі памылкамі паказаць, як збядняе, засмечвае маўленне ўжыванне клішэ і штампаў; развіваць маўленчую культуру, адчуванне мовы, стылю, узбагачаць слоўнікавы запас вучняў.

Абсталёванне: тэксты, вучнёўскія сачыненні з маўленчымі памылкамі.

Маўленчы стандарт — сістэма прыёмаў, уласцівая пэўнаму стылю, якая склалася ў працэсе маўленчай практыкі і рэгламентавана правіламі.

Словы з аслабленым лексічным значэннем і сцёртай экспрэсіўнасцю называюцца **моўнымі штампамі** (ад ням. *Stampfe*, ад італ. *Stampa* — пячатка), ці **моўнымі клішэ** (ад франц. *cliche* — плацінка з малюнкам для друкавання рэпрадукцыі, ад *clicher* — рабіць адбітак).

Моўныя штампы (канцылярызмы) адносяць да выдаткаў стылю, якія істотна зніжаюць важкасць і ўплывовасць вуснага і друкаванага слова. Адметнымі рысамі моўных штампаў з’яўляюцца:

- цяжкая будова фразы;
- перанасычанасць ускладненымі зваротамі мовы;
- выцясненне дзеясловаў дзееспрыметнікамі, дзееспрыслоўямі і аддзеяслоўнымі назоўнікамі;
- награвашчванне склонава-прыназоўнікавых канструкцый;
- празмернае ўжыванне пабочных слоў, сказаў, выразаў;
- перавод простых агульнаразумелых дзеяслоўных спалучэнняў ва ўскладненыя аддзеяслоўна-іменныя;
- беднасць слоўніка (А. Наркевіч).

Яркімі прыкладамі канцылярыту з’яўляюцца:

- 1) кантамінацыя спалучэнняў (*адыгрываць значэнне і мець ролю; рашаць пытанні і адказваць на задачы; рабіць парады і даваць заўвагі*);
- 2) словы-спадарожнікі (*крытыка — рэзкая, падтрымка — гарачая, размах — шырокі, задачы — канкрэтныя, прамова — усхваляваная*);

3) словы-паразіты (ну, значыць, на самай справе, насамрэч, вось, трэба сказаць);

4) таўталогіі (з мэтай павышэння якасці мэтазгодна павысіць, карысныя выкапні будзе карысна выкарыстоўваць, твор створаны);

5) плеаназмы (свая аўтабіяграфія, упершыню пазнаёміцца, CD-дыск, DVD-дыск, прамысловая індустрыя).

У дапаможніку для вучняў змешчаны прыклады з моўнымі штампамі, якія можна выправіць на занятках. Такі від работы заўсёды выклікае цікавасць, асабліва калі зачытваюцца прыклады з вучнёўскіх сачыненняў.

Неабходна звярнуць увагу на тое, што стылістычна апраўданным выкарыстанне моўных штампаў магчыма для сатырычнай, камічнай, гратэскавай характарыстыкі персанажа ў мастацкім ці мастацка-публіцыстычным творы. У якасці прыкладаў можна ўзгадаць моўныя пярліны Ціхана Пратасавіцкага з «Пінскай шляхты», Мікіты Зносака з п'есы «Тутэйшыя», Самсона Самасуя з «Запісак Самсона Самасуя».

Калі ў публіцыстычным стылі ўжыванне моўных штампаў і клішэ з'яўляецца стылёвай хібай, то ў афіцыйна-справавым лічыцца натуральнай неабходнасцю. Паколькі **афіцыйна-справавы стыль** — гэта стыль дакументаў, законаў, актаў і адносіцца да кніжных стыляў, то гаворку пра яго можна абмежаваць узнаўленнем кароткіх звестак пра сферу ўжывання і адметныя рысы. Да іх адносяцца:

- 1) поўная адсутнасць эмацыянальна-экспрэсіўных сродкаў;
- 2) выкарыстанне маўленчых клішэ, штампаў;
- 3) выкарыстанне юрыдычнай і інш. тэрміналогіі, спецыфічнай лексікі і фразеалогіі;
- 4) ужыванне аддзеяслоўных назоўнікаў;
- 5) ужыванне абрэвіятур, складанаскарочаных слоў;
- 6) тэндэнцыя да ўжывання складаных сінтаксічных канструкцый;
- 7) спісласць, кампактнасць выкладу.

Дамашняе заданне. У п'есе «Пінская шляхта», «Тутэйшыя» знайсці словы-паразіты, якія ўжываюць у мове галоўныя героі. Вызначыць, з якой мэтай аўтары надзяляюць герояў такім моўным недахопам.

Літаратура

1. Наркевіч, А. Моўны стандарт і штамп / А. Наркевіч // Роднае слова. — 1997. — № 2. — С. 63—66.

2. Юрэвіч, А. К. Стылістыка беларускай мовы / А. К. Юрэвіч. — Мінск : Вышэйш. школа, 1992.

Заняткі № 16. Гутарковы і мастацкі стылі

Гутарковы стыль

Мэты: актуалізаваць адметныя рысы гутарковага стылю, умоваў функцыянавання; развіваць уменне выказвацца ў гутарковым стылі, захоўваючы правілы маўленчага этыкету; удасканальваць культуру маўлення.

Абсталяванне: мастацкія тэксты з узорамі гутарковага і мастацкага стыляў; аўдыёзапісы (напрыклад, «Каласы пад сярпом тваім» у выкананні А. А. Каляды) і відэазапісы выступленняў мастакоў слова.

Гутарковае маўленне мае асаблівыя ўмовы функцыянавання, да якіх адносяцца:

- непасрэднасць маўленчых стасункаў;
- нязмушанасць маўленчых стасункаў;
- адсутнасць папярэдняга абдумвання і адбору моўных сродкаў.

Моўная сфера гутарковага стылю таксама мае свае асабліваасці:

- 1) шырокае выкарыстанне побытавай лексікі і фразеалогіі;
- 2) эмацыянальна-экспрэсіўная лексіка, а таксама выклічнікі, часціцы;
- 3) пабочныя словы, пабочныя канструкцыі;
- 4) няпоўныя сказы розных тыпаў, эліптычныя канструкцыі;
- 5) словы-звароткі, паўторы слоў і інш.

Практычная частка заняткаў можа быць арганізавана з выкарыстаннем самых разнастайных формаў. Аднак акцэнт варта зрабіць на складанні дыялогаў на розныя тэмы. Тэматычны пералік можна скласці разам з вучнямі. Важна, каб тэмы былі цікавыя для саміх падлеткаў. Узоры дыялогаў можна знайсці ў драматычных творах В. Дуніна-Марцінкевіча, Я. Купалы, С. Кавалёва (п'еса апошняга «Звар'яцелы Альберт», у якой дзейнічаюць героі твораў Я. Баршчэўскага, змешчана ў кнізе для пазакласнага чытання для 9 класа «Дрэва вечнасці»).

Вучням будзе цікава пазнаёміцца з антычным узорам гутарковага стылю, прадстаўленым эпістальным жанрам. Гэта пісьмо старажытнарымскага філосафа і пісьменніка Сенекі да паэта Луцылія. Дзеці, бяспрэчна, заўважаць філасофскую глыбіню завоч-

най размовы, яе павучальнасць, убачаць непераўздыдзенасць антычнага ўзору.

Сенека вітае Луцылій!

Вось што, Луцылій, зрабі перш за ўсё: навучыся радавацца. Ты думаеш, я цябе пазбаўляю вялікай асалоды, калі адкідаю ўсё выпадковае і лічу, што трэба пазбягаць надзей — самых салодкіх нашых уцех? Зусім наадварот: я хачу, каб радасць не разлучалася з табой, хачу, каб яна нараджалася ў цябе дома. І гэта ажыццявіцца, калі толькі яна будзе ў табе самім. Усялякая іншая весялосць не напаўняе сэрца, а толькі разгладжвае зморшчыны на ілбе: яна мімалётная. І, па-твойму, радуецца той, хто смяецца? Не, гэта душа павінна акрыліцца і ўпэўнена ўзнесціся па-над усім.

Павер мне, сапраўдная радасць суровая. Ці не думаеш ты хаця, што вунь той, з гладкім ілбом і, як выказваюцца нашыя вытанчаныя гаваруны, са смехам у вачах, пагарджае смерцю, пусціць беднасць да сябе ў дом, трымае ўцехі ў цуглях, разважае пра цярплівасць у няшчасці? Радуецца той, хто не растаецца з такімі думкамі, і радасць яго вялікая, але строгая. Я хачу, каб ты авалодаў такой радасцю: варта табе раз знайсці яе крыніцу — і яна ўжо не паменшае.

Драбкі металу здабываюцца каля паверхні, але самыя багатыя жылы — тыя, што залягаюць у глыбіні, і яны шчодро ўзнагароджваюць руплівага старацеля. Усё, з чаго цешыцца чэрнь, дае асалоду слабую і павярхоўную, усякая радасць, калі яна прыходзіць звонку, пазбаўленая трывалай асновы. Затое тая, пра якую я кажу і да якой спрабую прывесці цябе, неразбуральная і неабсяжная знутры.

Прашу цябе, мілы Луцылій, зрабі тое, што толькі і можа даць табе шчасце: адкінь і парастоптвай усё, што блішчыць звонку, што можна атрымаць з чужых рук, імкніся да сапраўднага дабра і цешся толькі з таго, што тваё. Але што ёсць гэта «тваё»? Ты сам, твая лепшая частка! Запомні, што цела, хаця без яго і можна абысціся, для нас больш неабходнае, чым важнае; уцехі, якія яно дае, пустыя і мімалётныя, за імі надыходзіць раскаянне, а калі іх не ўтаймоўваць строгім устрыманнем, яны ператворацца ў сваю процілегласць. Я кажу так: асалода стаіць на краі адхону і скоціцца да пакуты, калі не захаваць пачуццё меры, а захаваць яго ў тым, што здаецца дабром, вельмі цяжка. Толькі прагнасць да сапраўднага дабра бяспечная.

«Але што ж гэта такое, — спытаеш ты, — і адкуль бярэцца?» Я адкажу: яго дае чыстае сумленне, шчырыя намеры, правільныя ўчынкі, пагарда да выпадковага, роўная хада спакойнага жыцця, якое коціцца на адной каляіне. А хто пераскоквае ад аднаго намеру да другога і нават не пераскоквае, а мітусіцца пад уплывам любой выпадковасці, як могуць яны, нерашучыя і няўрымслівыя, займець хоць штосьці надзейнае і даўгавечнае?»

Сенека. 3 маральных пісьмаў да Луцылія

Стыль мастацкай літаратуры

Мэты: засяродзіць увагу на эстэтычна-камунікатыўнай функцыі стылю, асаблівасцях мовы стылю мастацкай літаратуры; удасканальваць уменне аналізу мастацкіх тэкстаў розных жанраў, уменне бачыць і разумець падтэкст; развіваць культуру маўлення, выходзіць эстэтычны густ, развіваць эмацыянальную сферу падлеткаў.

Мастацкаму стылю, ці стылю мастацкай літаратуры, належыць асаблівая роля ў фарміраванні маўленчых навыкаў, камунікатыўных уменняў, культуры маўлення. Ён убірае ў сябе рысы ўсіх стыляў, аднак яго галоўная асаблівасць у спалучэнні эстэтычнай і камунікатыўнай функцый. Эстэтычная функцыя абумоўлівае і прадвызначае прынцыпы адбору і спалучальнасці моўных сродкаў.

Характэрнымі асаблівасцямі мовы мастацкага стылю з'яўляюцца:

- 1) вобразнасць;
- 2) эмацыянальнасць;
- 3) экспрэсіўнасць;
- 4) ужыванне тропаў (параўнанне, эпітэт, метафара, перыфраза, алегорыя, гіпербала, літота, іронія, сімвал), стылістычных фігур (анафара, эпіфара, градацыя, інверсія, рытарычнае пытанне), сінонімаў і інш.;
- 5) выкарыстанне ўсіх пластоў лексікі ў залежнасці ад спецыфікі твора.

На занятках факультатыва важна засяродзіць увагу на аналізе мастацкіх твораў розных жанраў, бо толькі праз аналіз можна паказаць вобразную сутнасць мовы мастацкага твора, навучыць бачыць, якім чынам ствараецца мастацкі вобраз.

Дамашняе заданне. Абапіраючыся на змест пісьма Сенекі, скласці дыялог на тэму «Сапраўднае і ўяўнае ў нашым жыцці».

Літаратура

1. Юрэвіч, А. К. Стылістыка беларускай мовы / А. К. Юрэвіч. — Мінск : Вышэйш. школа, 1992.

Заняткі № 17. Тропы як сродкі стварэння нагляднасці маўлення. Віды тропай

Мэты: на матэрыяле мастацкіх тэкстаў узнавіць і сітэматызаваць веды вучняў пра простыя і складаныя тропы, акцэнтаваць увагу на іх вобразна-выяўленчай функцыі; удасканалваць уменні шматаспектнага аналізу тэкстаў рознай родава-жанравай прыналежнасці; развіваць камунікатыўна-маўленчыя здольнасці, літаратурны густ, эмацыянальна-эстэтычную сферу вучняў.

Абсталёванне: мастацкія тэксты; літаратуразнаўчыя слоўнікі; узоры аналізу тэкстаў розных жанраў; рэсурсы інтэрнэт-сайтаў knihi.com, knigi.net, slounik.org, pravapis.tut.by.

На занятках па акрэсленай тэме варта засяродзіцца на сітэматызацыі ведаў пра вобразна-выяўленчыя сродкі маўлення, акцэнтуючы ўвагу на найбольш распаўсюджаных тропях, іх ужыванні ў выказванні.

Троп — слова ці моўны выраз, ужытыя ў пераносным значэнні. Часам гэты тэрмін ужываецца як сінанімічны выразу «вобразныя сродкі». Яны дапамагаюць лаканічна і вобразна выявіць сутнасць з’явы, індывідуалізаваць яе, даць ацэнку. Тропы — спосаб узбагачэння літаратурнай мовы новымі сэнсавымі адценнямі. Пры дапамозе тропай вуснае маўленне ўзбагачаецца і набывае розныя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні.

Адрозніваюць тропы **простыя**: параўнанне, эпітэт — і **складаныя**: метафара, метанімія, сінекдаха, сімвал, алегорыя, гіпербала, літота, іронія, гратэск, перыфраза (В. Рагойша).

На аснове супастаўлення з’яў ці прадметаў грунтуецца **параўнанне**, якое робіць апісанне маляўнічым, наглядным і дакладным. Яркім прыкладам разгорнутага параўнання з’яўляецца вядомы ўрывак з прадмовы Ф. Скарыны да кнігі «Юдзіф». Стылеўтваральным сродкам з’яўляецца параўнанне ў паэме «Новая зямля». У раздзеле «Леснікова пасада» параўнанні (заўсёды смутныя, *бы ўдовы* (хвоі), *нібы дзяўчаткі маладыя* (краскі), *стаяць, як вежы*, над вадою (дубы), *бы іх унучка дарагая* (ліпка) і інш.) робяць апісанне жывым і маляўнічым. У паэме «Бандароўна» Янкі Купалы дзякуючы яркім параўнанням створаны непаўторны партрэт галоўнай гераіні.

Эпітэт як мастацкае азначэнне, якое мае вобразную сутнасць, умацняе выразнасць маўлення, дае эмацыянальна-экспрэсіўную аээнку прадмету ці з’яве. Аднак варта акцэнтаваць увагу вучняў, што не кожнае параўнанне з’яўляецца эпітэтам. Так, у вершы М. Багдановіча «Маладыя гады, маладыя жаданні...» у страфе «Цёмны сад — вінаград, // Цвет бяленькі вішнёвы, — // І агністы пагляд, // І гарачыя словы» эпітэтамі з’яўляюцца вылучаныя курсівам словы. Менавіта эпітэт дазваляе эканомна сказаць пра многае, абуджаючы вобразнае мысленне чытача ці слухача, стварае цэлую мастацкую карціну.

Метафара, паводле Арыстоцеля, — гэта «перанясенне імені ці з роду на від, ці з віду на род, ці з віду на від, ці па аналогіі». Метафары ўжываюцца ў гутарковым маўленні, гэта так званыя словы са сцёртай вобразнасцю (вухка іголки, носік чайніка, дождж ідзе). У публіцыстыцы і мастацкіх творах метафара дазваляе стварыць новы вобраз, выклікаць нечаканыя асацыяцыі, раскрыць індывідуальнае светаадчуванне. Напрыклад, апісанне бітвы на Нямізе як малацьбы ў «Слове пра паход Ігаравы», дзе «снапы сцелюць галовамі», уражвае сваім трагізмам. Метафарычнасць мыслення — адзнака сапраўднага паэтычнага дару. Найбольш яркавымі прыкладамі такога мыслення ў беларускай літаратуры з’яўляюцца творы Янкі Купалы, М. Багдановіча, Максіма Танка, Р. Барадуліна, А. Разанава, таму на занятках варта звярнуцца да творчасці названых пісьменнікаў. Так, у хрэстаматыйным вершы «Песняру» М. Багдановіч праз метафары «Трэба з сталі *каваць*, *гартавачь* гібкі *верш*, // *Абрабіць* яго трэба з цярпеннем» надзвычай вобразна і дакладна выказвае свае думкі пра важнасць карпатлівай працы над паэтычным радком. У публіцыстыцы для паглыблення ўнутранага зместу вобраза, надання яму новых сэнсавых адценняў да метафары часта звяртаюцца Н. Гілевіч, А. Бутэвіч.

Зварот да **алегорыі** ў вусным выказванні хутчэй будзе ўласцівы размоўнаму стылю. Ужыванне **сімвала** як шматзначнага вобраза, які звязвае розныя планы рэчаіснасці, будзе дарэчным у публіцыстычным выступе.

Для надання публіцыстычнаму выступу эмацыянальнасці магчымае ўжыванне **гіпербалы** і **літоты**, аднак больш дарэчным яно будзе ў размоўным стылі.

Выкарыстанне **іроніі**, **горкай іроніі**, **сарказму**, так уласцівых класічнай беларускай літаратуры (прыгадаем раздзел «Новай зямлі» «Панская пацеха», грамадзянскую лірыку Янкі Купалы, верш

Цёткі «Хрэст на свабоду», байкі Кандрата Крапівы), у сучасным публіцыстычным выступленні і нават размоўным маўленні павінна быць асцярожным, каб не зняважыць слухача ці суразмоўцу.

Перыфраза — важны сродак маляўнічасці публіцыстычнага выказвання, паказчык індывідуальна-мастацкага бачання свету. Так, перыфразы *студні са слязамі* (людскія душы), *халоднае каменне* (людскія сэрцы) у вершах М. Багдановіча «Вы, панове, пазіраеце далёка» і «Песняру» выяўляюць боль лірычнага героя ад чэрствасці і абыякавасці людзей. Часта перыфрастычныя эўфемізмы дапамагаюць пазбегнуць згадак пра горкія перажыванні (*заснуць апошнім сном* — г. зн. памерці). Разам з тым, трэба звярнуць увагу, што злоўжыванне перыфразамі, пазбаўленымі навізны, індывідуальнасці, г. зн. штампамі (*вартавыя здароўя, гандлёвая кропка, другі хлеб* і інш.), засмечвае і збядняе маўленне.

Магчымыя розныя формы работы пры сістэматызацыі звестак пра тропы і вызначэнне іх ролі ў маўленні (індывідуальная праца з літаратуразнаўчым слоўнікам, праца ў групах). Галоўнае тут — практычны разгляд мастацкіх тэкстаў з названымі вобразна-выяўленчымі сродкамі для ўдасканалення навыкаў аналізу. Настаўнік можа выкарыстаць творы названых у тэарэтычных звестках пра тропы аўтараў, тэксты, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў, а таксама самастойна падабраныя матэрыялы.

Дамашняе заданне. З паэмы «Бандароўна» выпісаць прыклады ўжывання параўнання, эпітэта, метафары, горкай іроніі.

Літаратура

Асноўная:

1. *Лепешаў, І. Я.* Лінгвістычны аналіз літаратурнага твора / І. Я. Лепешаў. — Мінск : Нар. асвета, 1981.

2. *Рагойша, В. П.* Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — 3-е выд. — Мінск : Бел. навука, 2004.

3. *Рагойша, В. П.* На шляху да Парнаса: Даведнік маладога літаратара / В. П. Рагойша. — Мінск : Маст. літ., 2003.

4. *Рагойша, В. П.* Літаратуразнаўчы слоўнік : тэрміны і паняцці: для школьнікаў і абітурыентаў / В. П. Рагойша. — Мінск : Нар. асвета, 2009.

Дадатковая:

5. *Ляшчынская, В. А.* Метафара ў паэзіі Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская. — Гомель : Выд. ГДУ імя Ф. Скарыны, 2003.

6. *Мещерякова, М.* Літаратура в таблицах и схемах / М. Мещерякова. — 3-е изд. — М. : Айрис-пресс, 2002.

7. Тэорыя літаратуры // Беларуская мова і літаратура: алімпіядныя заданні : дапаможнік для абітурыентаў ліцэя БДУ / пад агул. рэд. С. А. Важніка і В. В. Кушнярэвіч. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2006.

**Заняткі № 18. Рытарычныя фігуры маўлення
і іх роля ва ўзмацненні інфармацыйнага
і экспрэсіўнага боку выказвання**

Мэты: узнавіць і сістэматызаваць веды пра рытарычныя фігуры маўлення (антытэза, аксюмаран, градацыя, паўтор, інверсія, паралелізм і інш.), паказаць іх ролю ва ўзмацненні інфармацыйнага і экспрэсіўнага боку выказвання; развіваць культуру маўлення, уменне ўжываць у маўленні рытарычныя фігуры, развіваць вобразнае мысленне, літаратурна-лінгвістычную кампэтэнцыю вучняў.

Абсталёванне: паэтычныя і праязічныя мастацкія тэксты.

Для ўзмацнення вобразна-выяўленчай функцыі маўлення выкарыстоўваюцца адметныя сінтаксічныя ўтварэнні, якія называюць **рытарычнымі фігурамі**. Кожная з іх выконвае сваю ролю ў маўленні.

Антытэза — выраз, у якім супрацьпастаўляюцца кантрасныя прадметы, паняцці, з’явы. Будуецца на антаніміі і служыць для рэзкага ўзмацнення выразнасці і праязічнага, і паэтычнага маўлення. Антытэза сустракаецца ў паэзіі Ф. Багушэвіча. У вершы «Бог не роўна дзеле», пабудаваным на антытэзе, гэты прыём істотна завастрае праблему сацыяльнай няроўнасці.

Для стварэння новага запамінальнага вобраза выкарыстоўваецца **аксюмаран** (аксімаран) — супрацьпастаўленне ўзаемавыключальных паняццяў. Так, у некаторых назвах зборнікаў Р. Барадуліна выкарыстаны аксімаран: «Амплітуда смеласці», «Маўчанне перуна», «Міласэрнасць плахі».

Градацыя — рытарычная фігура з такім размяшчэннем слоў, дзе кожнае наступнае ўзмацняе значэнне папярэдняга. У вершы Цёткі «Вера беларуса» градацыя «Мы не з гіпсу, мы — з каменя, // Мы — з жалеза, мы — са сталі» ўзвышае танальнасць выразу, надае яму большую пераканаўчасць.

Для лагічнага і эмацыянальнага выдзялення пэўнага слова ў маўленні часам выкарыстоўваецца **інверсія** — адваротны парадак слоў: «А ці падумалі, што *стары ўжо я...* *Сохну ўжо я. Каб далі вы мне вадзіцы чыстай, здаровай...*» (Ядвігін Ш.

«Дуб-дзядуля»). Выразнасць паэтычнай мовы грунтуецца на інверсіі: «*Дуб галлё распусціў каранасты над ім...*» (Янка Купала. «Курган»).

Важным сродкам выразнасці ў публіцыстычным і мастацкім маўленні з'яўляецца **паралелізм** — прыём паралельнага размяшчэння адна тыпных элементаў выказвання. У артыкуле «У храме Купалавага слова» А. Бутэвіча сінтаксічны паралелізм (аднолькавая сінтаксічная будова суседніх сказаў) узмацняе эмацыянальнае ўздзеянне заключнай часткі артыкула:

«І адчуем: хто мы.

І ўсвядомім: адкуль мы.

І спасцігнем: якія святыні ў нас.

І зразумеем: куды мы ідзём.

І стане бачна: што нясём на сваіх плячах на паказ усяму свету».

Вялікую ролю ў фіксацыі ўвагі слухача адыгрываюць разнастайныя віды **паўтораў**. Да іх адносяцца: **анафара**, **эпіфара**, **шматзлучнікавасць**, **шматпрыназоўнікавасць**, **ампліфікацыя** і інш. Так, у вершы Цёткі «Мора» («*Мора* вуглем цяпер стала, // *Мора* з дна цяпер гарыць, // *Мора* скалы пазрывала, // *Мора* хоча горы змыць») анафара «мора» павялічвае значэнне вобраза ў кантэксце, стварае цэласны эмацыянальна-ўзрушаны малюнак нарастання народнага гневу.

Адметную ролю ва ўзмацненні экспрэсіўнага боку выказвання адыгрываюць **рытарычныя пытанні**, **рытарычныя звароткі**, **рытарычныя воклічы**. **Рытарычнае пытанне** ўтрымлівае ў сабе сцвярджэнне; ужытае на пачатку ці ў сярэдзіне выказвання актывізуе, прыцягвае ўвагу слухача. Да гэтага прыёму часта звярталіся класікі беларускай літаратуры XIX стагоддзя Ф. Багушэвіч, К. Каліноўскі. «*Калі Бог стварыў усіх людзей вольнымі і ўсім даў адзінакую душу, так скуль жа гэта ўзялося, што адзін марнуе ды і над людзьмі збыткуе, а другі, бедны, паничыну служыць альбо аброкі ў казну плаціць?*» («Мужыцкая праўда», № 2).

Рытарычны зваротак не прадугледжвае нейкага канкрэтнага адрасата і служыць для эмацыянальна-экспрэсіўнай выразнасці мовы: «*О, край родны, край прыгожы! // Мілы кут маіх дзядоў!*» (Я. Колас. «Сымон-музыка»).

Рытарычны вокліч дапамагае больш яскрава выявіць эмацыянальна-ўзнёслую рэакцыю на пэўную з'яву: «*Ну і Кася, ну дзяўчынка!*»; «*О, чаранкі! Ай, які цуд, маёліка! Геральдычная кафля!*» (Лі. Рублеўская. «Сэрца мармуровага анёла»).

Дамашняе заданне: У праграмных вершах Я. Купалы, М. Багдановіча знайсці прыклады ўжывання анафары, інверсіі, паралелізму. Вызначыць вобразна-выяўленчую ролю ўжытых фігур.

Літаратура:

1. Красней, В. Мастацка-выяўленчыя сродкі паэтычнага сінтаксісу / В. Красней // Роднае слова. — № 7. — 1996. — С. 75—81.

2. Рагойша, В. П. Літаратуразнаўчы слоўнік : тэрміны і паняцці : для школьнікаў і абітурыентаў / В. П. Рагойша. — Мінск : Нар. асвета, 2009.

3. Рагойша, В. П. На шляху да Парнаса: Даведнік маладога літаратара / В. П. Рагойша. — Мінск : Маст. літ., 2003.

4. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. Рагойша. — 3-е выд. — Мінск : Бел. навука, 2004.

Заняткі № 19. Практыкум.

Шматаспектны аналіз мастацкага твора

Мэты: шляхам аналізу праявітых і паэтычных мастацкіх тэксаў раскрыць вобразную сутнасць стылю мастацкай літаратуры, паказаць ролю вобразна-выяўленчых сродкаў ва ўзбагачэнні маўлення; развіваць асацыятыўна-вобразнае мысленне, літаратурны густ, удасканальваць маўленчыя здольнасці, навыві шматаспектнага аналізу тэксту.

Абсталяванне: паэтычныя і праявічныя мастацкія тэксты.

На практычных занятках факультатыва вучням прапануецца своеасаблівы алгарытм шматаспектнага аналізу твора на прыкладзе праявічнага і паэтычнага тэкстаў.

Шматаспектны аналіз тэксту ўключае:

- **зместавы** аналіз: асэнсаванне загалова і яго суадноснасць з тэмай і асноўнай думкай (або вызначэнне тэмы і асноўнай думкі тэксту, падбор заглаўка, які перадаваў бы тэму ці асноўную думку тэксту); колькасць тэм, падтэм і мікратэм, спосаб і сродкі сувязі сказаў і частак у тэксце;
- **тыпалагічна-кампазіцыйны:** вызначэнне тыпу маўлення (вядучы тып, спалучэнне розных тыпаў); аналіз кампазіцыйнай схемы тэксту, судноснасць пачатку і канца;
- **жанрава-стылістычны:** вызначэнне стылю і жанру маўлення, выдзяленне характэрных для канкрэтнага стылю і жанру моўных сродкаў і стылістычных праёмаў;
- аналіз **функцыянавання моўных сродкаў**, якія выкарыстоўваюцца аўтарам для вырашэння пэўнай камунікатыўнай задачы.

Аналіз праязічнага мастацкага тэксту

Загалолак. Тэма і асноўная думка тэксту. Аўтар—адрасат.

Тып маўлення. Асаблівасці сюжэта, кампазіцыі, будовы тэксту; суадноснасць пачатку і канца тэксту.

Жанрава-стыльвая разнавіднасць тэксту. Асноўныя стыльвыя рысы. Аб'ектыўная і суб'ектыўная мадальнасць. Характэрныя моўныя сродкі, стылістычныя прыёмы.

Функцыяніраванне моўных сродкаў у тэксце. Асноўныя моўныя сродкі і прыёмы пры пабудове сістэмы вобразаў і стварэнні мастацкай выразнасці тэксту.

Звернемся да **прыкладнай схемы аналізу праязічнага тэксту.**

Усміхнулася вясна гулліва, сонечна. Так усміхнулася, што сівавалася бабулька-зямля зусім растала, захлібнулася з радасці. Недалужна заслязілася цурочкамі спрытнымі, кроплямі звонкімі слянява хлінула. Зашамкала вуснамі старэчымі, голасам шопатным, ціхім.

А потым зарумзала. Ды так зарумзала, так загаласіла, што ўвесь горад шумам напоўніла, патокам слёз заліла.

А як наплакалася даволі, салодка ўсміхнулася мокрымі, бляскам аблітымі вуліцамі, пачала выцірацца шаўковымі коскамі сонейка.

І пачулася тады, што зямля не такая ўжо бабулька старая. Толькі прыкінулася, а сапраўды — вунь яна: смяецца задорна, молада, звініць птушкамі шустрымі, пярэстай, гаварлівай грамадой людзей разліваецца. Зусім маладуха!

Прыведзены ўрывак з апавядання «Дзіўная» М. Зарэцкага, як і ўся проза пісьменніка-рамантыка, з'яўляецца яркім прыкладам мастацкага стылю і ўдзячным матэрыялам для аналізу. Тэма тэксту — вясновае абуджэнне, абнаўленне прыроды. Апавядальнік выказвае пачуццё радасці ад доўгачаканай сустрэчы, і таму ўвесь тэкст напоўнены пачуццём сонечнага абуджэння, бадзёрасці. Тып маўлення — апісанне. Тэкст мае адметную будову — складаецца з чатырох абзацаў, што прымушае зрабіць лагічную паўзу ў канцы кожнага абзаца і, адпаведна, абуджае вобразнае мысленне чытача. Звяртае ўвагу інверсійная будова сказаў, што стварае паэтычна-ўзнёслы, эмацыянальна-ўзрушаны, рамантычны малюнак прыроды, рытмічна арганізуе тэкст. Тэкст трымаецца на двух ключавых, на пачатку кантрасных, метафарычных вобразах маладой вясны і бабулькі-зямлі. Аднак ужо ў канцы кантраснасць, па аўтарскай

задуме, разбураецца, і бабулька-зямля, аказваецца, толькі прыкідвалася старой, на самай справе: «вунь яна: смяецца задорна, молада». Аўтар персаніфікуе пейзаж. Тэкст, па сутнасці, з'яўляецца разгорнутай метафарай, насычаны адметнымі эпітэтамі, звяртае на сябе ўвагу эпітэт «бабулька-зямля». Па-майстэрску абыграны ў тэксце стылістычныя рэсурсы лексікі (*бабулька-зямля заслязілася, зарумзала, загаласіла, наплакалася* — спалучаны стылістычна нейтральныя сінонімы і стылістычна афарбаваныя), а аднародныя выказнікі ўтвараюць градацыю. Адметную ролю ў стварэнні вобразнага малюнка адыгрывае эліпс (*А потым зарумзала*). Няпоўныя клічныя сказ у канцы тэксту гучыць заключным акордам радасці, суладдзя і гармоніі.

Дэтальны аналіз твора дазваляе падвесці вучняў не толькі да разумення вобразнай спецыфікі мастацкага тэксту, але і бачання асноўных **асаблівасцей стылю** аўтара. Да іх адносяцца:

- эмацыянальная экспрэсіўнасць;
- персаніфікаванасць пейзажу;
- лірызм прозы, які дасягаецца выкарыстаннем тропаў і рытарычных фігур.

Аналіз вершаванага тэксту

Асэнсаванне загалова, эпіграфа, ключавых слоў і выразаў у вершы.

Асаблівасці структуры і кампазіцыі верша. Аналіз падтэксту.

Аналіз рытму і рыфмы, інтанацыі, фанетычных асаблівасцей вершаванага тэксту.

Марфалагічныя сродкі. Лексічная характарыстыка верша. Сінтаксіс тэксту. Тропы і стылістычныя фігуры.

Можна прапанаваць больш разгорнуты аналіз вершаванага твора.

Аналіз верша. Вершаскладанне

1. Страфічная будова:
від страфы; колькасць строф; разнастрофны верш; астрафічны верш.

2. Рыфма:
жаночая; мужчынская; дактылічная; гіпердактылічная.

3. Рыфмоўка:
сумежная (паралельная, парная); перакрываваемая; кальцавая; непастаянная.

4. Вершаваны памер:
х-стопны ямб; х-стопны харэй; х-стопны дактыль; х-стопны анапест; х-стопны амфібрахій; не вызначаецца (у верлібры).

5. Прыёмы гукапісу:

асананс; алітэрацыя; гукаперайманне.

6. Паэтычны сінтаксіс:
анафара; эпіфара; падваенне; рэфрэн; інверсія; антытэза; паралелізм;

рытарычныя фігуры; градацыя.

7. Тропы:

эпітэт; параўнанне; метафара; алегорыя.

Звернемся да **прыкладнага аналізу верша Якуба Коласа «У вераснёўскі вечар».**

Верш быў напісаны Я. Коласам у 1945 годзе, таму пейзажны малюнак лагоднага вераснёўскага вечара выклікае ў лірычнага героя не заспакаенне і лагоду. Агульная танальнасць верша журботна-шчымлівая. Лірычны герой асэнсоўвае сваю адзіноту, бо страціў родных у час вайны («І я маўчу, ніжу на слова словы»; «Адзін я тут»), вакол «журба руін», «не дом — шкілет». Пейзаж у лірыцы Я. Коласа ўзмацняе лірычнае перажыванне. Варта прыгадаць вершы гэтага перыяду «Голас зямлі», «Мая зямля», «Лясам Беларусі». Аднак лірычны герой не паддаецца адчаю, наадварот, «вышэй узлёт раскутых сіл буйны! // Народ-герой! Тварыць ты можаш цуды...». Адпаведна, стан лірычнага героя прадвызначыў адметнасць кампазіцыі: першыя чатыры строфы — пейзажны малюнак, у апошніх трох гучаць філасофскія і грамадзянскія матывы. Зразумець і адчуць стан лірычнага героя дапамагае адметная рытміка-інтанацыйная будова твора, вобразна-выяўленчая палітра.

1. Від строфы — чатырохстопная, верш складаецца з 7-мі строф.

2. Чаргуюцца жаночыя і мужчынскія рыфмы.

3. Рыфмуюцца радкі 1-ы з 4-м, 2-і з 3-м (рыфмоўка кальцавая, ці апяясная).

4. Пяцістопны ямб.

5. Анафара — 1-я строфа, 3—4-ы радкі; 4-я строфа, 2—3-і радкі; інверсія — 1-я строфа, 1-ы радок; 2-я строфа; 3-я строфа; рытарычны зваротак — 6-я строфа, 4-ы радок; рытарычнае пытанне — 5-я строфа, 4-ы радок; заклік — 6-я строфа, 3-і радок.

6. Градацыя — 1-я строфа, 1-ы радок.

7. Эпітэты: лагодны (вечар), смуглы, ніцы (горад), турботных (рук), раскутых (сіл), буйны (узлёт); народ-герой.

Параўнанне (адмоўнае): не дом — шкілет.

Метафары: кучомкі хвой замлелі; ніжу на слова словы; горад схавану журбу руін; верасень аплаціць золкасць лета.

Дамашняе заданне. Прааналізаваць урывак з рамана К. Чорнага «Пошукі будучыні», змешчаны ў дапаможніку для вучняў.

Літаратура

1. *Красней, В.* Мастацка-выяўленчыя сродкі паэтычнага сінтаксісу / В. Красней // Роднае слова. — № 7. — 1996. — С. 75—81.

2. *Лепешаў, І. Я.* Лінгвістычны аналіз літаратурнага твора / І. Я. Лепешаў. — Мінск : Нар. асвета, 1981.

3. Шматаспектны аналіз тэксту : праграма // www.adu.by.

Раздзел IV. Тэхніка выканання прамовы

Заняткі № 20—22. Выкананне — заключны этап працы над прамовай

Мэты: пазнаёміць вучняў з асноўнымі элементамі тэхнікі маўлення; навучыць асноўным прыёмам дыкцыйнага, галасавога трэнінгу, правілам саматрэніроўкі і самакантролю; фарміраваць уменне інтанацыйнай вобразнасці выказвання; выхоўваць культуру і выразнасць маўлення.

Абсталяванне: відэаапаратура, аўдыёапаратура.

Публічнае выступленне — мастацтва вуснага маўлення. Для таго каб узаемадзеянне аратара і аўдыторыі было паспяховым, прынесла радасць і задавальненне ад карысна праведзенага часу, трэба ведаць тэхніку маўлення і валодаць ёю.

У існуючай літаратуры па тэорыі і методыцы аратарскага майстэрства тэхніцы выканання прамовы не заўсёды ўдзяляецца належная ўвага. Гэтую памылку трэба выпраўляць, і як мага хутчэй.

Голас, дыкцыя, артыкуляцыйная і інтанацыйная выразнасць, валоданне жэстава-мімічнымі сродкамі выразнасці — усё гэта элементы тэхнікі «слоўнага ўзаемадзеяння» (К. С. Станіслаўскі), або, ў тэрміналогіі З. В. Саўковай, — «маўленчага дзеяння» [7].

Хтосьці з вас, магчыма, працу над элементамі маўленчага дзеяння палічыць за дробязь. Аднак гэта памылковая думка! «Дробязі ствараюць дасканаласць, але дасканаласць — не дробязь» (Мікеланджэла).

Пастаянны трэнінг — трывалая аснова высокага майстэрства. Ніжэй прыводзіцца матэрыял для такога трэнінгу. Ён павінен успрымацца настаўнікам як рэкамендацыйны.

Дыкцыйны трэнінг. Добрая дыкцыя забяспечваецца строгім прытрымліваннем артыкуляцыйных (вымаўленчых) нормаў. Надзвычай карысныя для выпрацоўкі дыкцыі *скорагаворкі* (быстрамоўкі, па М. Гарэцкаму) — жартаўлівыя фразы, цяжкія для хуткага вымаўлення, і *чыстагаворкі*.

Аўдыётрэнаж (вусная рэпетыцыя). Сістэма працы па фарміраванні тэхнікі маўлення ўключае комплекс спецыяльных практыкаванняў з выкарыстаннем гуказапіснай тэхнікі. Аўдыётрэнаж прадугледжвае не толькі запіс якога-небудзь тэксту, але і аналіз запісанага з пазіцыі захавання выканаўцам арфаэпічных, акцэнталагічных нормаў, правільнасці інтанацыі, лагічных паўз і націскаў.

Відэатрэнаж (відэарэпетыцыя). Мова «знешняга выгляду» — гэта позірк, міміка, жэсты. Для выпрацоўкі правільнай паставы, мімікі і жэстыкуляцыі рэкамендуецца, акрамя чытання спецыяльнай літаратуры, заняцця назіраннем за тым, як карыстаюцца жэставамімічнымі сродкамі зносін тыя або іншыя аратары. Карысна заняцця самакантролем. Выступіць перад сябрамі, бацькамі, знаёмымі, папрасіўшы іх пракантраляваць гэтыя *кінесічныя* (ад грэч. ‘рух; сукупнасць рухаў цела, якія выкарыстоўваюцца ў працэсе чалавечых зносін’) сродкі зносін. Самы эфектыўны кантроль дасягаецца пры выкарыстанні відэаапаратуры. Пры адпрацоўцы кінесічных прыёмаў можна аддаць перавагу трывіяльнаму, на першы погляд, аднак эканомнаму спосабу кантролю — перад люстэркам (метад Дэмасфена).

Аўтатрэнінг (прыёмы саматрэніроўкі і самакантролю). Пачынаючы аратары (ды і не толькі!) моцна хвалююцца перад публічным выступленнем. «*Аўдыторны шок*», або «*аратарская ліхаманка*», — даволі тыповая з’ява. У перадкамунікатыўны перыяд, г. зн. непасрэдна перад выступленнем, неабходна спецыяльная перадстартавая настройка. Рэкамендацыі па пераадоленні «псіхалагічнага бар’ера» змешчаны ў дапаможніку для вучняў. Настаўнік адсылае ўдзельнікаў факультатыва да адпаведных яго старонак (раздзел IV), а пасля праводзіць гутарку.

Для больш прадуктыўнага засваення асноўных палажэнняў тэмы варта выкарыстаць мнеманічны (г. зн. які забяспечвае лепшае запамінанне) «*Гексаметр*» **А. В. Пранішнікава:**

Твердо запомни, что, прежде чем слово начать в упражненье,
 Следует клетку грудную расширить слегка и при этом
 Низ живота подобрать для опоры дыхательной звуку.
 Плечи во время дыханья должны быть в покое, недвижны.
 Каждую строчку стихов говори на одном выдыханье.
 И проследи, чтобы грудь не сжималась в течение речи.
 Так как при выдохе движется только одна диафрагма.
 Чтение окончив строки, не спеши с переходом к дальнейшей:
 Выдержи паузу краткую в темпе стиха, в то же время
 Воздух сдержи на мгновенье, затем уже чтение продолжи.
 Чутко следи, чтобы каждое слово услышано было:
 Помни о дикции ясной и чистой на звуках согласных;
 Рот не ленись открывать, чтоб для голоса путь был свободен;
 Голоса звук не глуши придыхательным тусклым оттенком —
 Голос и в тихом звучании должен хранить металличность.
 Прежде чем брать упражненья на темп, высоту
и на громкость,
 Нужно вниманье направить на ровность, устойчивость звука:
 Пристально слушать, чтоб голос нигде не дрожал, не качался,
 Выдох вести экономно — с расчетом на целую строчку.
 Собранность, звонкость, полетность, устойчивость,
медленность, плавность —
 Вот что внимательным слухом сначала ищи в упражненье.

Дамашняе заданне. Падрыхтаваць вуснае паведамленне на тэму «Патрабаванні да тэхнікі выканання публічных выступленняў». Выкарыстаць для гэтага матэрыялы раздзела IV «Тэхніка выканання прамовы», змешчаныя ў дапаможніку для вучняў.

Літаратура

1. *Далецкий, Ч.* Риторика: заговори, и я скажу, кто ты : учеб. пособие. — М., 2003.
2. *Каляда, А. А.* Выразнае чытанне / А. А. Каляда. — Мінск, 1976.
3. *Каляда, А. А.* Мастацкае чытанне ў школе / А. А. Каляда. — Мінск, 1992.
4. *Лабунская, В. А.* Невербальное поведение / В. А. Лабунская. — Ростов-на-Дону, 1985.
5. *Ладыженская, Т. А.* Живое слово / Т. А. Ладыженская. — М., 1986.
6. *Никольская, С. Т.* Техника речи / С. Т. Никольская. — М., 1978.

7. Савкова, З. В. Искусство оратора : учеб. пособие. — 2-е изд., доп. — СПб., 2003.

8. Яфімава, М.Б. Гучыць жывое слова: Гурток выразн. чытаня / М. Б. Яфімава. — Мінск, 1983.

Заняткі № 23. Практыкум. Гасцявы ўрок

Мэты: творчая сустрэча (майстар-клас, «круглы стол», прэс-канферэнцыя, гасцявы ўрок) з пісьменнікамі, журналістамі, дыктарамі радыё і тэлебачання, выкладчыкамі спецыялізаваных кафедраў ВНУ (рыторыкі, стылістыкі і культуры маўлення, літаратурнага рэдагавання), з прафесійнымі артыстамі тэатра і кіно, аматарамі жывога вуснага слова.

Метадычныя рэкамендацыі: На папярэдніх занятках можна пачаць рыхтаваць спачатку з дапамогай настаўніка, калектыўна, а пасля самастойна пытанні для госця «круглага стала».

Калі няма магчымасці запрасіць пісьменніка, журналіста, дыктара радыё і тэлебачання, выкладчыка спецыялізаванай кафедры навучальных устаноў, артыста тэатра і кіно, настаўнік можа звярнуцца да аматараў жывога вуснага слова — удзельнікаў самадзейнасці пры гарадскім, раённым, абласным ДOME культуры; старшакласнікаў — удзельнікаў літаратурных гурткоў.

Раздзел V. Асновы палемічнага майстэрства

Метадычныя рэкамендацыі: Колькасць гадзін, адведзеных на тэму, пажадана распланавать наступным чынам.

Заняткі № 24. Падрыхтоўка да літаратурных дэбатаў

Мэты: пазнаёміць вучняў з асноўнымі формамі маўленчага спаборніцтва, правіламі палемікі; развіваць уменне звязных маналагічных і дыялагічных выказванняў; выпрацоўваць навыкі правядзення дэбатаў; выходзіць карэктнасць і культуру маўленчых паводзін пры абароне ўласнай пазіцыі.

Формы, метады і сродкі навучання: азнаямленне вучняў са зместам найбольш значных дыскусій у гісторыі рыторыкі, навукі, літаратуры; каменціраванне прапанаванай памятки «Парады юнаму палемісту» з наступным ілюстраваннем яе адпаведнымі

прыкладамі; узнаўленне асноўных формаў маўленчага саборніцтва: дыскусія, палеміка, дыспут, спрэчка і дэбаты (аналіз зместу пералічаных тэрмінаў); узнаўленне правілаў вядзення спрэчкі; праца з узорами; афармленне слоўнічка палеміста; рэфлексія маўленчых паводзін удзельнікаў спрэчкі (да прыкладу, прагляд у запісе тэлевізійных перадач: «Да бар'еру», «Гадзіна суда», «Суд прысяжных», «Музычны суд», «Модны прыгавор», «Няхай гавораць» і г. д.); назіранне за маўленчым саборніцтвам літаратурных герояў трылогіі Якуба Коласа «На ростанях» (гл. дапаможнік для вучняў, раздзел V).

Заняткі № 25—26. Практыкум.
Дэбаты па найбольш актуальных пытаннях
літаратуры і культуры

Мэты: падрыхтаваць вучняў да стварэння тэкстаў дыскусійных выступленняў з цытаваннем першакрыніц, фарміраваць у вучняў умовы і навыкі лагічнага і крытычнага мыслення, звязаных маналагічных і дыялагічных выказванняў, выходзяць культуру дыялагічнага суразмоўя.

Сёння перад агульнаадукацыйнымі ўстановамі стаіць надзвычайная праблема авалодання сучаснымі педагагічнымі тэхналогіямі, і ў прыватнасці — педтэхналогіяй «Дэбаты». Часам настаўнік высільваецца ў пошуку сітуацыі, выкладу, якімі можна было б «справакаваць» вучняў на спрэчку-пошук, спрэчку-даследаванне як прыём аналізу мастацкага твора. Тэхналогія «Дэбаты» садзейнічае набыццю вучнямі ўменняў і навыкаў лагічнага і крытычнага мыслення, канцэнтрацыі на пэўнай праблеме, арганізацыі сумеснай дзейнасці, збору і асэнсаванню разнастайнай інфармацыі, фарміраванню і адстойванню ўласнай пазіцыі падчас публічных выступленняў, граматычнага дыялагічнага суразмоўя. У працэсе дэбатаў вучні набываюць навыкі маўленчай культуры: выканання маналогу, вядзення гутаркі, дыскусіі, інтэрв'ювання і іншых формаў камунікатыўнага ўзаемадзеяння; фарміруецца ўменне ствараць спецыяльныя матэрыялы для прад'яўлення вынікаў даследавання: камп'ютарныя прэзентацыі, слайд-шоу, відэафільмы і да т. п.

На ўроку-дэбатах змяняецца пазіцыя настаўніка і вучня. Вучня можна параўнаць з футбалістам, а настаўніка — з трэнерам. Трэнер арганізоўвае гульню, паказвае, аналізуе, але сам у гульні не ўдзельнічае. Іншымі словамі, настаўнік праз з'юрыстычных, крэа-

тыўныя (творчыя) заданні ажыццяўляе кіраўніцтва самастойнай пазнавальнай дзейнасцю школьнікаў (вызначэнне мэты, падбор зместу, дыферэнцыяцыя заданняў, рэсурснае забеспячэнне заняткаў), арганізацыю ўзаемадзеяння, кансультаванне і ацэнку працы вучняў.

Галоўны этычны прынцып работы настаўніка ў час дэбатаў — захаванне правоў асобы: права выбару, права на памылку, права на пытанне, права на ўласнае меркаванне.

Метадычныя рэкамендацыі: Мэтазгодна нагадаць вучням, чым адрозніваюцца дэбаты паводле грамадскіх, маральна-этычных праблем ад дэбатаў паводле праблем, узятых у мастацкіх творах.

Першыя патрабуюць ад дыспутантаў дэманстрацыі ўласных пазіцый і іх аргументацый. Літаратурныя ж дэбаты — дэманстрацыі выяўленай, усвядомленай імі задумы аўтара, рэалізаванай у творы. Першыя — выяўляюць светапогляд толькі дыспутантаў, другія — асэнсаванне чытачом светапогляду пісьменніка. У аснове першых — пэўны жыццёвы факт, з’ява, якія існуюць адпаведна ці насуперак законам жыцця. У аснове другіх — літаратурны факт, абумоўлены законам мастацтва. А законы жыцця і законы мастацтва нярэдка не супадаюць, а часам і знаходзяцца ў супрацьстаянні.

Трэба памятаць, што літаратурныя дэбаты — гэта форма і шлях аналізу мастацкага твора. Аналіз — не спаборніцтва ў славеснай эквілібрыстыцы. У яго зусім канкрэтная задача — спасціжэнне духоўнага вопыту пісьменніка, рэалізаванага ў мастацкім творы. Важна, каб рэцыпіент (чытач) зразумеў і «пачуў» пісьменніка. А ўжо «паслухаць» яго ці не — залежыць толькі ад чалавека. Выбар належыць зрабіць толькі яму самому.

Да прыкладу. Вам трэба наладзіць урок-дэбаты па п’есе Янкі Купалы «Раскіданае гняздо». Вучням прапануецца праблемнае пытанне дэбатаў: «Чаму “Раскіданае гняздо” — самая загадкавая п’еса Янкі Купалы?»

У працэсе аналізу драмы Янкі Купалы «Раскіданае гняздо», выкарыстоўваючы ролеваю гульню, можна аб’яднаць ўдзельнікаў факультатыва ў творчыя групы. Стварэнне творчых груп дазваляе дыферэнцыравана падысці да магчымасцей вучняў, выявіць іх здольнасці. Да таго ж, дзяленне ўсіх вучняў на творчыя групы дапамагае ўключыць у актыўную працу кожнага.

Арганізуюцца пяць творчых груп: «рэжысёраў», «архівістаў», «гісторыкаў», «мастацтвазнаўцаў», «акцёраў». Кожная з груп вы-

конвае спецыяльныя апераджальныя заданні. Каардынаваць падрыхтоўку да дэбатаў, узгадняць агульныя намаганні, весці ўлік на працовак можа найбольш падрыхтаваны ўдзельнік факультатыва. Дыспутантам, якія непасрэдна ўдзельнічаюць у дэбатах, будзе даручана агучваць напрацоўкі творчых груп, адстойваць калектыўную думку і аргументаваць уласны погляд.

Праз сваіх памочнікаў-кансультантаў настаўнік здзяйсняе кіраўніцтва падрыхтоўкай да дэбатаў, а пры неабходнасці кансультуе і дыспутантаў.

Тэхналогія «Дэбаты» — форма сумеснай маўленча-камунікатыўнай дзейнасці, скіраваная на актывізацыю і развіццё творчага мыслення вучняў, рэфлексійных уменняў, эўрыстычных здольнасцей, садзейнічае «ўваходжанню» ў творчую лабараторыю пісьменніка.

Можна прапанаваць і *другі варыянт працы* на факультатывных занятках па тэме «*Асновы палемічнага майстэрства*».

Для правядзення гэтых заняткаў могуць быць выкарыстаны матэрыялы дапаможніка для вучняў (гл. раздзел V).

Так, можна арганізаваць назіранні за маўленчым спаборніцтвам літаратурных герояў трылогіі Якуба Коласа «На ростанях». «*Для чаго чалавек на свеце жыве?*» — пытанне, з якім Андрэй Лабановіч звяртаецца то да аднаго, то да другога персанажа.

Тут будзе дарэчы ўключыць вучняў у рэфлексійную дзейнасць, каб яны матывавана раскрылі свае адносіны да пастаўленай праблемы.

Настаўніку не трэба баяцца, што пазіцыі аўтара і школьнікаў могуць аказацца дыяметральна супрацьлеглымі.

Дамашняе заданне.

Групавое заданне: сфармуляваць асноўныя патрабаванні да арганізацыі дыспуту. Напісаць памятку для яго ўдзельнікаў.

Індывідуальнае заданне: напісаць нататку пра дыспут у школьную насценгазету.

Літаратура

1. Берков, В. Ф. Полеміка: как ее вести / В. Ф. Берков, В. А. Михайлов. — Мінск, 1975.

2. Верціхоўская, М. І. Урокі літаратуры: пошук і творчасць : дапаможнік для настаўнікаў / М. Верціхоўская. — Мінск : Літаратура і Искусство, 2008.

3. Карнегі, Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей... / Д. Карнегі. — Мінск, 1991.

4. *Ляшук, В. Я.* Вывучэнне творчасці Якуба Коласа ў школе : дапаможнік для настаўнікаў / В. Я. Ляшук. — Мінск, 2006.

5. *Минеева, С. А.* Полемика — диспут — дискуссия / С. А. Минеева. — М., 1990.

6. *Мурына, Л. А.* Рыторыка / Л. А. Мурына. — Мінск, 1998.

Раздзел VI. Конкурс вусных выказванняў

Заняткі № 27. Рыхтуемца да конкурсу вусных выказванняў

Мэты: пазнаёміць вучняў са словам як жанрам літаратуры і аратарскай прозы; фарміраваць у іх уменне вызначаць жанравыя адметнасці слова; удасканалваць вопыт аналізу публіцыстычных або мастацка-публіцыстычных твораў; выпрацоўваць навыкі стварэння публічных прамоў у жанры слова; выхоўваць культуру самастойнага чытання.

Для набыцця навыкаў публічнага выступлення прапануецца пэўная паслядоўнасць стварэння розных відаў прамоў. Мы свядома выключаем такі від прамовы, як інфармацыйны. Раім пачаць з прамоў творчага характару, як «Слова аб...».

Падрыхтоўчая праца па стварэнні вучнямі ўласных публічных выступленняў у жанры слова складаецца з некалькіх этапаў: азнаямленне вучняў са словам як жанрам літаратуры і аратарскай прозы; усведамленне і засваенне вучнямі жанраўтваральных прыкмет; аналіз публіцыстычных або мастацка-публіцыстычных твораў у жанры слова па наступнай мадэлі:

- змест твора (тэматыка, праблематыка);
- спосаб аповеда, апісання, прэзентацыі падзей, з’яў, сістэмы вобразаў, герояў;
- адносіны аўтара да адлюстраванага;
- спосабы і прыёмы выказанага, вобразна-выяўленчыя сродкі;
- стылёвая манера;
- пафас твора;
- характар канфліктаў і іх развіццё ў сюжэце.

Веданне тэорыі літаратуры і прамоўніцкага майстэрства, у сваю чаргу, будзе спрыяць больш глыбокаму, навуковаму праанікненню ў сутнасць жанра слова. Тэарэтычныя звесткі да тэмы і тэксты-ўзоры настаўнік можа ўзяць з дапаможніка для вучняў (раздзел VI).

Дамашняе заданне. Падрыхтаваць вуснае выказванне ў жанры слова. Тэмы для вусных выказванняў: «Слова аб любімым пісьменніку» (дзеячы культуры, мастацтва), «Слова аб любімай кнізе», «Слова пра сябра», «Слова пра любімую настаўніцу», «Слова пра Беларусь» і інш.

Заняткі № 28—29. Практыкум.
Конкурс на лепшае «Слова аб...»

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: праверка дамашняга задання, выступленні вучняў на конкурсе з выказваннем у жанры слова, удзел у самарэцэнзаванні і ўзаемарэцэнзаванні, падвядзенні вынікаў і ўзнагароджванні.

План аналізу публічнага выступлення

1. Ці ўдалымі былі пачатак і завяршэнне выступлення?
2. Наколькі былі цікавыя прыклады?
3. Ці адэкватныя гучнасць і тэмп маўлення?
4. Ці ўдала выбраў прамоўца стыль выступлення і адпаведныя моўныя сродкі?
5. Ці не заўважылі Вы парушэнняў лагічных і літаратурных нормаў у час выступлення?
6. Ці ўклаўся аратар у адведзены яму рэгламент?
7. Ці добра трымаўся перад аўдыторыяй?
8. Ці было цікава яго слухаць?
9. Ці вылучалася выступленне арыгінальнасцю? Калі так, то ў чым яна выяўлялася?

Раздзел VII. Аратарскі турнір

Метадычныя рэкамендацыі: Колькасць гадзін, адведзеных на аратарскі турнір, пажадана распланаваць наступным чынам.

Заняткі № 30—31.
Падрыхтоўка да аратарскага турніру

1. Стварэнне аргкамітэта аратарскага турніру.
2. Размеркаванне абавязкаў.
3. Складанне праграмы, інфармацыйнага пісьма, прэс-рэліза аратарскага турніру (пры магчымасці задзейнічання сродкаў масавай інфармацыі, у тым ліку школьнай прэсы).

4. Папярэдняе абмеркаванне членамі аргкамітэта тэм для маналагічных выказванняў і дыскусійных пытанняў для палемікі і «рыторыкі хуткага рэагавання».

Пасля першых заняткаў вучні атрымоўваюць **дамашняе заданне**: падрыхтаваць праграму, інфармацыйнае пісьмо, прэс-рэліз аратарскага турніру, узор заяўкі для ўдзелу ў ім.

У залежнасці ад колькасці ўдзельнікаў факультатыўных заняткаў і іх узроўню на гэты падрыхтоўчы этап можна адвесці 2 гадзіны.

Заняткі № 32—34. Правядзенне вучнёўскага аратарскага турніру «Цыцэроній» («Залатавуст»)

Мэты: удасканалваць у вучняў камунікатыўныя ўменні: ствараць вусныя выказванні ў адным з аратарскіх жанраў і выконваць іх перад аўдыторыяй; перадаваць змест маналагічных выказванняў пры дапамозе розных спосабаў: маўлення, інтанацыі, лагічных націскаў, паўз, мімікі і інш.; аналізаваць уласныя і чужыя выказванні; карэктаваць матэрыялы выступлення на этапе посткамунікатыўнага аналізу з улікам рэакцыі слухачоў.

Правядзенне вучнёўскага аратарскага турніру «Цыцэроній», дэвіз якога: «*Poetae nascuntur, oratores fiunt*: Паэтамі нараджаюцца, аратарамі становяцца», — і які складаецца з наступных этапаў:

- 1) конкурс прамоўніцкага майстэрства (выступленні ўдзельнікаў з маналагічнымі выказваннямі на абраную тэму);
- 2) конкурс палемічнага майстэрства (публічнае абмеркаванне і абарона ўласнай пазіцыі падчас дэбатаў па найбольш актуальных ці найбольш спрэчных пытаннях літаратуры і культуры);
- 3) конкурс «рыторыка хуткага рэагавання» (дэманстрацыя імправізацыйных маўленчых здольнасцей і ўменняў выступаць экспромтам: выконваць прапанаванае маўленчае заданне, скіраванае на апэратыўнасць, вынаходлівасць і арыгінальнасць вырашэння; адказваць на спрэчныя пытанні);
- 4) падвядзенне вынікаў аратарскага турніру (вызначэнне лепшых выступоўцаў, узнагароджанне іх дыпламамі).

Тэмы, прапанаваныя для вусных выказванняў, будуць арыентаваны на веданне творчасці аўтараў, канкрэтных літаратурных твораў, якія вывучаюцца ў межах вучэбнай праграмы.

У якасці прыкладу і з навучальнай мэтай у дапаможніку для вучняў прыводзяцца ўзоры вусных выказванняў, падрыхтаваныя

вучнямі 10—11 класаў. Дзевяцікласнікі змогуць вывучыць і дапоўніць гэтыя тэксты, тым самым набудуць вопыт самастойнай працы па стварэнні ўласных адукацыйных прадуктаў і супастаўленні іх з аналагічнымі.

Крытэрыі ацэнкі вуснага выказвання прадстаўлены на старонках дапаможніка для вучняў (раздзел VI). Дыдактычную падтрымку факультатыўнаму курсу заклікана забяспечыць і наступнае выданне: *Куліковіч, У. І.* Алімпіяды па беларускай мове / У. І. Куліковіч. — Мінск, 2007. У кнізе прыводзяцца варыянты тэм для вусных выказванняў, асноўныя патрабаванні і крытэрыі ацэнкі вуснага выказвання.

Прыкладныя тэмы для вусных выказванняў (да ўсіх трох этапаў аратарскага турніру) можна знайсці ў праграме факультатыўных заняткаў, а таксама ў дапаможніку для вучняў, раздзел VII).

Прапануем вам **узоры** афармлення спіса ўдзельнікаў аргкамітэта, інфармацыйнага ліста і праграмы конкурсу прамоўніцкага майстэрства «Грамадзянскасць, слова, духоўнасць» сярод вучняў, прысвечанага 65-годдзю Вялікай Перамогі.

АРГКАМІТЭТ

па правядзенні конкурсу прамоўніцкага майстэрства
«Грамадзянскасць, слова, духоўнасць»,
прысвечанага 65-годдзю Вялікай Перамогі

(Ліцэй БДУ; 28—29 красавіка 2010 г., Мінск)

1. Калевіч Т. А. — старшыня аргкамітэта, дырэктар УА «Ліцэй БДУ».
2. Кушнярэвіч В. В. — намеснік старшыні аргкамітэта, выкладчык беларускай літаратуры УА «Ліцэй БДУ».
3. Іванова Л. І., супрацоўнік Нацыянальнага цэнтра мастацкай творчасці дзяцей і моладзі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь.
4. Васільеў М. А., вучань 11 «Б» класа УА «Ліцэй БДУ».
5. Сідараў В. У., вучань 11 «А» класа УА «Гімназія № 1 г. Мінска».
6. Паўлаў Ю. П., вучань 10 класа Юрыдычнага каледжа БДУ).
7. Фядотава Л. А., вучаніца 9 «Б» класа УА «Гімназія № 12 г. Мінска».

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Мінскі гарадскі аддзел адукацыі
Рэспубліканскі палац дзяцей і моладзі
Установа адукацыі «Ліцэй БДУ»

ІНФАРМАЦЫЙНАЕ ПІСЬМО

*Красамоўства —
адна з самых вялікіх праяў маральнай сілы чалавека.*
Цыцэрон

Здаўна вялікая павага і прызнанне ў грамадстве надавалася ўладзе разумнага і добрага слова, прызванага прыўнесці ў навакольны свет гармонію і энергію стварэння, навучыць мудрасці. Умелы аратар — сілавы полюс, які стварае вакол сябе асаблівае духоўнае поле. Праявіць і развіць свае аратарскія здольнасці Вы зможаце, стаўшы ўдзельнікам гарадскога міжшкольнага конкурсу аратарскага майстэрства «**Грамадзянскасць, слова, духоўнасць**» сярод вучняў, прысвечанага 65-годдзю Вялікай Перамогі.

Конкурс плануецца правесці ў Мінску 28—29 красавіка 2010 года.

Правядзенне конкурсу будзе садзейнічаць рэалізацыі важнай задачы, акрэсленай Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь: «захаванню гістарычнай пераемнасці пакаленняў, выхаванню моладзі ў духу патрыятызму, грамадзянскасці і любові да свайго народа».

У журы конкурсу ўваходзяць навукова-педагагічныя работнікі высокай кваліфікацыі, выкладчыкі рыторыкі, пісьменнікі. Выказванні будуць ацэньвацца на аснове комплекснага аналізу, у адзінстве формы і зместу. Мова выступаў (па выбары) — беларуская і руская.

Прыкладная тэматыка выказванняў:

Вялікая Айчынная вайна ў гістарычнай памяці народа.

Мужнасць і стойкасць абаронцаў Айчыны ў гады вайны.

Тэма Вялікай Айчынай вайны ў мастацкай літаратуры.

Пераемнасць і духоўная сувязь пакаленняў.

Агульначалавечыя маральныя каштоўнасці.

Маральнае значэнне слова.

Мастацтва аргументацыі.

«Маўленчая экалогія» грамадства.

Самаразвіццё і самавыхаванне асобы.

Праграма конкурсу ўключае некалькі тураў, сярод іх — паэтычны пралог (дэкламацыя), падрыхтаванае выказванне, дыскусія на прапанаваную тэму.

Вас чакаюць творчая атмасфера, апладысменты, новыя знаёмствы, радасць сустрэч і разумення. Па выніках конкурсу лепшыя выказванні будуць рэкамендаваны да публікацыі.

Просім Вас даслаць заяўку на ўдзел у конкурсе на адрас аргкамітэта да 26 красавіка 2010 года. Да заяўкі ў друкаваным і электронным варыянце прыкладаецца кароткае — у межах 1 старонкі набранага тэксту — *эсэ* («візітная картка») «Хачу расказаць пра сябе»; вітаецца выкарыстанне рубрык, магчымасць далейшага конкурснага ілюстравання фота- і відэамагэрыяламі.

Адрас для карэспандэнцыі: 220050, г. Мінск, вул. Кірава, Мінскі гарадскі аддзел адукацыі. Аргкамітэт гарадскога міжшкольнага конкурсу аратарскага майстэрства.

E-mail: konkurs@tut.by (з тэмай пісьма «Аратарскі конкурс»). Кантактны тэлефон: (017) 222-45-11.

ЗАЯЎКА

на ўдзел у Рэспубліканскім (*гарадскім, міжшкольным*)
конкурсе прамоўніцкага майстэрства

«Грамадзянскасць, слова, духоўнасць»

1. Прозвішча, імя, імя па бацьку _____
2. Месца вучобы _____
3. Клас _____
4. Адрас _____
5. Тэлефон (+ код) _____
6. Факс _____ E-mail _____
7. Назва выступлення _____

Подпіс _____ Дата _____

**Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі «Ліцэй БДУ»**

**Праграма
конкурсу прамоўніцкага майстэрства
«Залатавуст-2010»**

**28—29 красавіка 2010 года
г. Мінск**

ПАРАДАК ПРАВЯДЗЕННЯ МЕРАПРЫЕМСТВА

28 красавіка, серада	
10.00—11.00	Рэгістрацыя ўдзельнікаў конкурсу
11.00—11.30	Урачыстае адкрыццё конкурсу. <i>Прывітанні:</i> Супрацоўнік Нацыянальнага цэнтра мастацкай творчасці дзяцей і моладзі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь І. Л. Іванова Прадстаўленне журы
11.30—14.00	Выступленні ўдзельнікаў конкурсу
14.00—14.30	Перапынак
14.30—19.00	Музычны выступ удзельнікаў вучнёўскай самадзейнасці. Працяг выступленняў удзельнікаў конкурсу. Паэтычны канцэрт-дэкламацыя. Падвядзенне вынікаў 1-га дня конкурсу
29 красавіка, чацвер	
9.00—19.00	Дыскусійныя выступленні ўдзельнікаў конкурсу. Падвядзенне вынікаў конкурсу. Цырымонія ўзнагароджання

Мова конкурсу:
беларуская, руская

Выступленні ўдзельнікаў конкурсу

1. Бойка Валянцін Юр'евіч (вучань 9 «А» класа УА № 1 г. Мінска). Патрыятызм і культура міжнацыянальных адносін.

2. Гарбачова Дзіна Вадзімаўна (вучаніца 9 «А» класа гімназіі № 1 г. Мінска). Традыцыйная народная культура як сродак павязі пакаленняў.

3. Ермолинский Валентин Леонидович (ученик 9 «Б» класса гимназии № 22 г. Минска). Великая Отечественная война в духовной памяти народа.

4. Ерощ Юлия Викторовна (ученица 10 «Б» класса УО № 40 г. Минска). Нравственное значение слова.

5. Качук Дзмітрый Анатольевіч (вучань 11 «Б» класа гімназіі № 12 г. Мінска). Адлюстраванне Вялікай Айчыннай вайны ў творах беларускіх пісьменнікаў.

6. Корсук Мария Васильевна (ученица 10 «Б» класса УО № 4 г. Минска). Великая Отечественная война в сердцах современной молодежи.

7. Ливанова Лариса Викторовна (ученица 10 «Б» класса Лицея БГУ). Женщины на войне.

8. Мацюхіна Таццяна Барысаўна (вучаніца 11 «А» класа Ліцэя БДУ). Нязгаснае святло мужнасці.

9. Паддубская Алена Фёдараўна (навучэнка Юрыдычнага каледжа БДУ). Патрыятызм і культура міжнацыянальных адносін.

10. Пузенка Таццяна Іванаўна (вучаніца 9 «А» класа УА № 2 г. Мінска). Калі прачнулася вайна...

11. Сазонава Вольга Мікалаеўна (вучаніца 9 «Б» класа УА № 1 г. Мінска). «Маўленчая экалогія» грамадства.

12. Сушчэўскі Алесь Аляксандравіч (вучань 10 «Б» класа УА № 11 г. Мінска). Агульначалавечыя маральныя каштоўнасці.

13. Федочинская Оксана Игоревна (учащаяся 10 класса Лицея БГУ). Творческие работы школьников, посвященные Великой Отечественной войне.

14. Хабаров Дмитрий Валерьевич (учащийся 11 класса Лицея БГУ). Великая Отечественная война в повествовательных жанрах фольклора.

15. Хатеневич Ольга Анатольевна (учащаяся 10 класса Лицея БГУ). Истоки Победы — в духе народа.

ЖУРЫ
конкурсу прамоўніцкага майстэрства
«ЗАЛАТАВУСТ-2010»

1. Галоўны навуковы супрацоўнік Нацыянальнага інстытута адукацыі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, доктар педагагічных навук, прафесар **Л. А. Мурына** (*старшыня журы*).

2. Загадчык кафедры рыторыкі і методыкі выкладання мовы і літаратуры філалагічнага факультэта БДУ, кандыдат педагагічных навук **І. У. Таяноўская**.

3. Супрацоўнік Нацыянальнага цэнтра мастацкай творчасці дзяцей і моладзі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь **І. Л. Іванова**.

4. Дацэнт кафедры рыторыкі і методыкі выкладання мовы і літаратуры філалагічнага факультэта БДУ, кандыдат педагагічных навук **В. У. Праскаловіч**.

5. Дырэктар Ліцэя Белдзяржуніверсітэта **Т. А. Калевіч**.

6. Выкладчык беларускай літаратуры Ліцэя Белдзяржуніверсітэта **В. В. Кушнярэвіч**.

7. Галоўны рэдактар часопіса «Роднае слова» **З. Падлінская**.

8. Кіраўнік гуртка «Жывое слова», кандыдат філалагічных навук **М. Б. Яфімава**.

Заняткі № 35. Падвядзенне вынікаў працы
на факультатыўных занятках

Як можна ацэньваць якасць работы вучня на факультатыўных занятках?

Кожны настаўнік можа прапанаваць сваю форму маніторынгу факультатыўных заняткаў.

У педагагічным працэсе існуе шэраг тэхналогій рэфлексійнай дзейнасці: «*Рэфлексійная мішэнь*», «*Рэфлексійны круг*», «*Ключавое слова*», «*Сінквейн*», «*Дыяманта*», «*Прагноз надвор'я*», «*Смайлікі*» і г. д. — гл., напрыклад, [1].

Аўтарамі метадычнага суправаджэння факультатыва распрацавана некалькі варыянтаў тэхналагічных карт па адсочванні выніковасці факультатыўных заняткаў.

Найбольш адэкватным задачам прапанаванай намі методыкі ўяўляецца спалучэнне наступных прыёмаў: прыёму «*Міні-сачыненне*» (да прыкладу, «*Маё ўражанне ад праведзеных факультатыўных заняткаў*», «*Пасляслоўе да факультатыва*» і інш.); прыёму

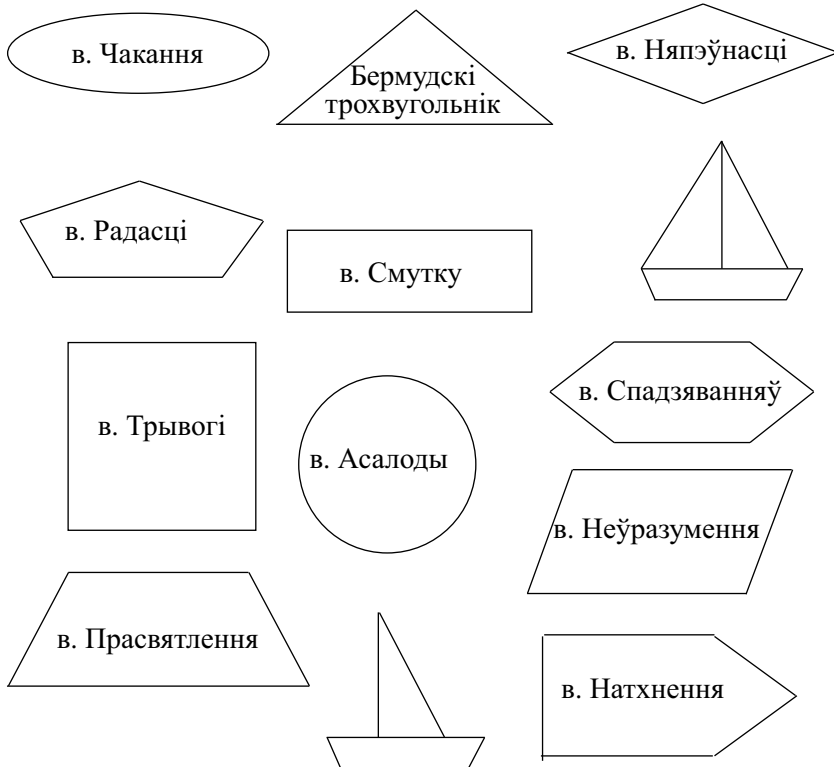
«Колеравая палітра пачуццяў», што ўяўляе сабою мадыфікаваную версію класічнага тэсту колеравых выбараў (пераваг), распрацаванага швейцарскім вучоным Максам Люшэрам; прыёму «Астравы», пры выкарыстанні якога ў выглядзе карты магчымага падарожжа кадзіруецца той або іншы назіраемы эмацыянальны стан.

Прыкладзём апісанне апошняга з указаных прыёмаў.

На лісце паперы адлюстравана карта эмацыянальных «астравоў»: Радасці, Чакання, Няпэўнасці, Смутку, Асалоды і інш.

Кожнаму ўдзельніку педагагічнага ўзаемадзеяння прапануецца намаляваць свой караблік у адпаведным раёне карты, які адлюстроўвае эмацыянальна-пачуццёвы стан удзельніка факультатыва пасля праведзеных заняткаў.

ТЭХНАЛОГІЯ «АСТРАВЫ»

РЭФЛЕКСІЯ

СІНКВЕЙН* — вершаваная форма (пяцірадкоўі), састаўленая па пэўнай схеме:

- 1) назва тэмы ўрока;
- 2) два азначэнні, якія характарызуюць тэму;
- 3) тры дзеясловы, якія паясняюць тэму;
- 4) фраза з чатырох слоў;
- 5) слова — сінонім тэмы.

ДЫЯМАНТА — сямірадковы верш, пабудаваны на антаніміі паняццяў.

1. Тэма (назоўнік).
2. Два азначэнні (прыметнікі).
3. Дзеянне (тры дзеясловы).
4. Асацыяцыі (чатыры назоўнікі).
1, 2 (антонімы) 3, 4
5. Дзеянне (тры дзеясловы).
6. Два азначэнні (прыметнікі).
7. Тэма (назоўнік).

Літаратура

1. Кашлев, С. С. Интерактивные методы обучения педагогике / С. С. Кашлев. — Минск, 2004.

* Дадзеная сістэма адсочвання вынікаваасці навучання вусным выказванням па прапанаванай намі метадыцы прайшла апрабачню ў практыцы навучэнцаў Ліцэя БДУ і ў час падрыхтоўкі да трэцяга конкурсу Рэспубліканскай алімпіяды каманды вучняў 9—11 класаў Мінскай вобласці. Да прыкладу, у вучняў атрымаліся такія вершы-**сінквейны**:

ПУБЛІЧНАЯ ПРАМОВА

*Падрыхтаваная, эмацыянальная.
Праінфармаваць, уздзеінічаць, пераканаць.
Выклікаць гром апладысмантаў слухачоў.
Выступленне.*

ВУСНАЕ ВЫКАЗВАННЕ

*Цікавае, вобразнае.
Паведамляе, стварае, узаемадзеінічае.
Ваша прамова павінна запомніцца.
Маналог.*

ЗМЕСТ

Вучэбная праграма факультатыўных заняткаў	3
Тлумачальная запіска	3
«Выкажыся, каб я цябе ўбачыў! (Мастацтва вусных выказванняў)»	7
Прыкладныя тэмы для вусных выказванняў	11
Прагназуемыя вынікі	12
Рэкамендаваная літаратура	14
Дапаможнік для настаўнікаў	17
Прадмова	17
Прыкладнае тэматычнае планаванне вучэбнага матэрыялу факультатыўных заняткаў «Выкажыся, каб я цябе ўбачыў! (Мастацтва вусных выказванняў)»	20
Уводзіны	24
Раздзел I. Вуснае выказванне як від публічнага выступлення	29
Раздзел II. Структура вуснага публічнага выступлення	43
Раздзел III. Слоўнае афармленне вусных выказванняў	45
Раздзел IV. Тэхніка выканання прамовы	68
Раздзел V. Асновы палемічнага майстэрства	71
Раздзел VI. Конкурс вусных выказванняў	75
Раздзел VII. Аратарскі турнір	76

Вучэбнае выданне

Беларуская літаратура
Факультатыўныя заняткі

ПРАСКАЛОВІЧ Вольга Уладзіміраўна
КУШНЯРЭВІЧ Вераніка Вячаславаўна

ВЫКАЖЫСЯ, КАБ Я ЦЯБЕ ЎБАЧЫЎ!
(Мастацтва вусных выказванняў)

9 клас

*Дапаможнік для настаўнікаў
агульнаадукацыйных устаноў з беларускай
і рускай мовамі навучання*

Рэдактар *Н. Ф. Крыцкая*
Мастацкі рэдактар *В. П. Калінін*
Камп'ютарная вёрстка *В. А. Амельчанка*
Стыльрэдактар *В. С. Рацэвіч*

Падпісана ў друк 27.10.2010. Фармат 60×84¹/₁₆. Папера афсетная.
Гарнітура Times. Афсетны друк.
Ум. друк. арк. 5,1. Ул.-выд. арк. 4,81. Тыраж 3400 экз. Заказ 2982.

Рэдакцыйна-выдавецкая ўстанова «Літаратура і Мастацтва».
ЛІ 02330/0494044 ад 03.02.2009.
Вул. Захарава, 19, 220034, г. Мінск.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Друкарня “Перамога”».
ЛП 02330/0494182 ад 03.04.2009.
Вул. Таўлая, 11, 222310, г. Маладзечна, Рэспубліка Беларусь.